

**הגהות רבנו הגר"א
על
תלמוד בבלי**

***

**הגהותיו בעצם
כתב יד קדשו
על
שש מסכתות**

סקירה כללית

כל הזכויות שמורות
נכתב על ידי הרב דוד קמנצקי
פיעה"ק ירושלים

*Rabbi David Kamenetsky
4/5 Brand Street
Jerusalem, Israel 93878
Telfax: (972) 2 6518933
Email: keds@netvision.net.il*

הגהות הגר"א על תלמוד בבלי והגהותיו בעצם כתי"ק לשש מסכתות

ידוע ומפורסם שרבנו הגר"א לא האריך בכתיבה אלא כל דבריו נאמרו ונכתבו בקיצור נמרץ, ולכן על כל טיפת דיו שיצא ממנו צריכים לישב שבעה נקיים כדי לעמוד על סוד כוונותיו.¹ כך גם הגהותיו על התלמודים – ירושלמי² ובבלי – במלים קצרות ובסימני כתיב, הכתיב לנו הגר"א תורה שלמה. רבים ושלמים התעמקו על כל תג ותג להבין אמרי בינה של רבנו הגר"א. כאן ננסה לעמוד על דרכו של רבנו בכתיבת הגהותיו לאור כמה מסכתות שנתגלו לאחרונה שהוגהו על ידי רבנו בעצם כתב יד קדשו. בתחילה נעמוד על ההשתלשלות הדפסת הגהותיו ומשמעותן.

הגהות הגר"א על הש"ס נדפסו לראשונה בתלמוד בבלי מהדורת ווין תקס"ו,³ כשמונה שנים אחר פטירת הגר"א. בתוך הקדמתו כותב המגיה של אותה בית הדפוס, יהודה ליב בן זאב:

...גם בימיו⁴ האיר ממזרח איש נכבד דומה לו במעלה, אף הוא הראה כחו וידו הגדולה, אף הוא זקן ויושב בשיבה, מנעוריו עד זקנה ושיבה, כרע רבץ כארי וכלביא, על התלמוד ותלמודו בידו מביא, הוא הצדיק החסיד ועניו, אשר אסף כל סדרי הש"ס בחפניו, הגאון המפורסם מ' אליהו ווילנא זלה"ה, אף הוא השיב ידו בעים רוחו, לזרות ולהבר תלמוד בכל כחו, והרבה הגהות ותקונים, עדי ישוה לו ונטעי נאמנים. ויהי כי זקן האיש וישם לדרך פעמיו... והשאיר הגהות האלה אחריו ברכה, והמה בכתובים ואור הדפוס עליהן עוד לא זרחה...

ועתה בית יעקב שאו ידיכם קדש הבו ברכה, לאדון המדפיס אנטאן שמיד... ופזר ונתן ליורשי הגאון מו' אלי' ווילנא לזכות גם בהגהותיו...

ואנכי הצעיר באלפי יהודה אשר הפקדתי על מלאכת ההגה"ה לתורה ולתעודה... ועל דבר ההגהות משני עמודי התורה הנזכרים... ובעבור כי הגהות האל' ותוספות מרא' המקומות רבו כמו רבו על הגליונות, עד אפס מקום להציג גם הגהות האחרות מהגאון מוהר"ר א"ו ז"ל במקומם, לכן הפרדתי אותן מפנים המסכת, להציב אותן לבדנה בראש כל מסכת ומסכת...

וויען יום ג' ו' ניסן תקסו לפ"ק

דברי המגיה

יהודה ליב בן זאב

מהדורה זו זכתה להסכמות של גדולי הרבנים. בתוך דבריהם מזכירים את מעלת הש"ס בהוספות ההגהות הגר"א. הגאון רבי משה מינץ אב"ד אובן ישן כותב:⁵

¹ ראה 'בית יעקב', ירושלים תרמ"ד, דף ו ע"ב.

² אכן הגר"א רק הגיה ופירש סדר זרעים ומסכת שקלים מתלמוד ירושלמי – ראה דברי הרד"ל ב'עלית קיר' אות יא בא"ד: בהרשימה דסלאנים נרשם כרך הגהות על תוספתא וירושלמי, וכמדומני שהמה על סדר זרעים, כי שמעתי מהרב כו' ר' מנשה מאיליא ז"ל, שפ"א שאל מרבינו צ"ל הגהותיו על ירושלמי נדרים (פ"א הל"ב), והשיב לו, שלבד סדר זרעים, לא הגיה ופירש את הירושלמי.

מזה שהגר"א הגיה מסכת שקלים, נראה שגם הוא סבר שהיות שנכנסה לסדר התלמוד הבבלי היא נכללת בסדר לימודה. ³ בית הדפוס היה של הנכרי אנטאן שמיד, והמגיה היה יהודה ליב בן זאב. על השער כתוב: "ואני הנה נתתי לו שכם אחד על כל ספרי הש"ס אשר באו בדפוס, והוא הגהות ותיקונים על ספרי הש"ס אשר לקחתי מיד מ"הג הרב הגאון המפורסם מוהר"ר אליהו ווילנא זצוק"ל."

הדברים חוזרים על עצמם במהדורתו הבאה של שנת תק"ץ, אלא שנאמרו ביותר תוקף לשמור על זכות הדפסתם: "ואני הנה נתתי לו... והוא הגהות ותיקונים על ספרי הש"ס אשר קניתי לי מיד יורשי מאור הגולה הרב הגאון המפורסם מוהר"ר אליהו ווילנא זצוק"ל."

⁴ של הגאון רבי ישעיה ברלין המוזכר בהקדמה קודם קטע זה.

⁵ תאריך ההסכמה הוא י"ב סיון תקס"ה, כלומר, הגהות הגר"א כבר היו בידי המדפיסים אז. מעניין שבהסכמת הגאון רבי יוסף הוך גלעהרט אב"ד זאמושטש מיום י' סיון של אותה שנה, לא נזכר כלל אודות הגהות הגר"א.

...ואחריו יאיר נתיב ונר לרגלינו הגהות של הגאון רבן של ישראל החסיד האמתי מו' אליהו ווילנר, כבר נודע עוצם בקיאותו בכל חדרי התורה ומשכיותיה, המה כללו המסילה למען לא יעבטון ארחות התלמוד להוגיה...

הגאון רבי יעקב ארנשטיין אב"ד לבוב כותב:

...וכפי דברי הרבני הנ"ל נשלחו כבר להאדון הנ"ל הגהות מהגאון האמתי החסיד המפורסם מוהר"ר אליהו זלה"ה מוילנא...

מדפיסי ווין לא השיגו את הש"ס שעליו הגיה הגר"א, אלא קבלו העתק של ההגהות מיורשי הגר"א וקנו את הזכות להדפיסן בתוך הש"ס שלהם.⁶ לא ידוע מאיזו יורשים קנו את הזכות ומי העתיק להם את הגהות הגר"א מכתובת יד קדשו. אכן יש להוכיח מי היה יורש הש"ס של הגר"א. בתוך הקדמתו של הגאון רבי מנחם מנדל משקלאוו, תלמיד רבנו הגר"א, למסכת אבות ומסכתות קטנות שהוציא לאור בשקלאוו תקס"ד הוא כותב:

זאת הודיע בשער בת רבים שהגהות אלו הגיעו לידי מבנו הגדול המפורסם בתורה ויראה חכם ונבון כמוהר"ר יהודה ליב נר"ו והמה מעותקים מגליוני הש"ס של אדמו"ר הגאון זלה"ה. אלא, כפי שנראה בהמשך, לא כל המסכתות של הש"ס של הגר"א היו בידו של רבי יהודה ליב, כי אחרת היה מעתיק את כל ההגהות והרי חסרו הגהות לכמה מסכתות שלא הגיעו לידי מדפיסי ווין. ואולי חלק מהגמרות עברו לידי רבי אברהם בן הגר"א והן אלו שלא נעתקו מהן הגהותיו של הגר"א. אמנם יתכן שכבר בחיי הגר"א היו העתקות של ההגהות שהרי יש לנו כמה גמרות שהיו של רבי אברהם עם הגהותיו וחידושי בגליונות, ובתוך גמרות אלו נעתקו הגהות הגר"א, ובמקום אחר הארכתי על זה.

לא עבר זמן רב וכבר יצאו תערומות על הגהות אלו שנלקו בחסר וביתר ולא יצאו בדקדוק כפי כוונת הגר"א. מדפיסי הש"ס בקאפוסט מתלוננים שהגהות הגר"א נדפסו בטעויות ובשיבושים. מעבר לדף השער של מסכת שבת, קאפוסט תקע"ז, מביא המדפיס את דברי הגר"ח מוואלאזין:

א"ה בהיות שראה ראיתי רוב הצמאון שצמאים עם ה' להגהות הנ"ל [של הגר"א] שנדפסו בע"מ [בעיר מלוכה] ווין לכן העלתי על משבח הדפוס שלי. והנה שמעתי מפה קדש הרב הגאון המפורסם זקן ויושב בשבת תחכמוני כש"ת מוהר"ר חיים מוואלאזין נ"י שההגהות הנ"ל נדפסו בשבוס, לכן הוכרחתי לעיין בהם ולתקן אך מי יוכל לבא אחר המלך ולירד לעומקו של הלכה לעמוד על דעת הגאון זצ"ל. לכן שמתי הגהותי בתוך מרובעים ובאיזה מקום שהוכרחתי להג' הלשון העממית הלשון כאשר מצאתי כתוב, ואשר הגהתי העממית לבדנה תוך מרובעים, ואם שגיתי אתי תלין.⁷ בריש מסכת כתובות של דפוס קאפוסט [תקע"ח] אחר ההגהות על כתובות כותב המו"ל:

⁶ ראה הערה 2. ראה בהקדמת הגר"ר אלעזר הלוי איש הורוויץ למהדורת ווין תק"ץ שכותב:

...אחרי כן חמלת ה' הית' שנית עלינו מאיש אמיץ כח ורב אונים, ה"ה הרב הגאון הצדיק מופת הדור, מוהר"ר אליהו ווילנא זצ"ל... פעל ועשה הרבה הגהות ותקונים גדולים וטובים, אמנם לא יצאו לאורה בחיי הצדיק ונשארו המה בכתובים. ויהי כעלות אליהו השמימה... הניח ליורשיו אחריו כלי מחזיק ברכה, אשר העלה בסעיפי רעיונותיו בעומקה של הלכה...

ויהי כאשר שמעו אז חכמי הזמן, כי נמצא באמתחת יורשי הגאון הנ"ל זה המטמון... נכספה וגם כלתה נפשם שיהיו נקבעין בדפוס... ולכן שיחרו חכמי הדור את פני האדון המדפיס הזה [אנטאן שמיד] שיעלה לרצון על משבח דפוסו ספרי התלמוד, עם הגהות הגאון מהר"א ווילנא ז"ל... והאדון המדפיס אשר מעולם כל מגמתו את רצון בני עמינו למלא, הטה אזנו לגשת אל המלאכה רבה כאלה, וקנה הגהות אלו מיורשי הגאון הנ"ל בכסף מלא, להיות הזכות לו לבדו, ואין לאיש אחר בלעדו...

ראה גם שם ההקדמת הגאונים רבי מרדכי זאב הלוי איטנינג ורבי יוסף שאול הלוי נאטמן זאהן שמפליגים בשבח המדפיס וכותבים: "...ולא יחוס על מוצא כסף, כאשר פיזר רב נתן ליורשי הגאון התנא האלקי מוהר"א ווילנא ז"ל מחיר הגהותיו ועטר בהם את הש"ס..."

ראה גם הסכמת מרן החתם סופר שם, אמנם לא מתייחס להגהות הגר"א כלל.
⁷ ראה ב'עלית קיר' אות יג שמביא:

[וכן סיפר לי ידידי הרה"ג מ' הירש פרוש אב"ד דק"ק אוטיאן, שהיה בעת שבקשו מדפיסי קאפוסט, הסכמה על הש"ס, עם הגהות מהגאון, מאת תלמידו הגאון מוהר"ח מוואלאזין. ויוסף לאמר הגאון מוהר"ח לתלמידו הרב מ' הירש פרוש הנ"ל, כי לא רבים יבינו משפט ההגהות וכאשר קרה לי כי הראו לי בוילנא הג"ה א', ונפלאתי ע"ז. אח"ז התבוננתי כי הג"ה היא ע"פ גירסא שהיה לו בש"ס הקדומה, כי בכל מקום אשר כתב רש"י ה"ג, חתר הוא לדעת הגי' היש(י)נה הכתובה לפניו. וכמה פעמים קיים הגי' היש(י)נה, ועפ"י הגי' היש(י)נה נכונים מאוד הגהות הגר"א שם].

היות שההגהות שהובאו לידי על מסכת יבמות היו מקומות מחוסרי הבנה השמטתי אותם. וכעת השגתי בעז"ה הגהות שנתקנו באיזה מקומות, וגם יש הוספה רבה על העיקר, ובכדי שלא יחסר כל בה העמדותי בכאן.

הגאון רבי דוד לוריא כותב: "ולפי מה ששמעתי לא הובאו ההגהות על הש"ס בדפוס בשלימות, כי כתבו שבמעזריטש נמצא הש"ס שהועתקו ההגהות ממנו, והמה הרבה יותר מהנדפסים".⁸

עיקר התלונות נגד ההגהות הגר"א שנדפסו, מוצאים בדברי הגאון רבי ישראל משקלאוו בהקדמתו לספרו 'תקלין חדתי' על מסכת שקלים.⁹ בתוך דבריו הוא כותב:

אמנם גם אנכי חלילה לי מחדול להודיע לרבים צערן של תלמידי מובהקי של רבינו הגדול גאוני גדולי הדור דמדינתנו, אשר ראו הגהות רבה"ג מבדרן בעלמא בש"ס שנדפס בוויין, כי עם היות שרב טוב צפון וגנוז בהם למי שהוגה בהן ומוצא בהן טעם. ואולם כמו שהחכמים הראשונים אשר לא עמדו על ס"ד של שלמה ויחזקאל, בקשו לגנוז ספריהם, ולא חסו על רוב הטובה שבהם, מפני שדבריהם נראים סותרים זא"ז, או דברי ראשונים או ד"ת, אף שמוחזקים היו בעיני כל ישראל לחכמים וחסידים גדולים, והכל יודעים כי אין זה מגדר החכם לסתור דבריו תכ"ד, ולא מגדר החסידים לסתור דברי ראשונים, ואף כי ד"ת, כי רוח ד' דבר במ, כל זה לא הועילה להם, מפני ששקדו חכמים על כבודם של שלמה ויחזקאל אף כי הם בעצמם ידעו ערך הקדושים הללו, ובוודאי תלו החסרון בידיעתם כי קצרה. אבל יראו מפני הבאים אחריהם אשר לא ראו ואשר לא ידעו מחכמתם וחסידותם ולא יישמשו כל צרכם ויפגעו בכבודם של אבות העולם, ויטיל מום בקדושים, כמו כן בקשו גדולי הדור לגנוז הגהותיו של רבינו הגדול. כי מי שלא שימש כ"צ ביגיעה ושקידה רבה לחפש בדבריו ואשר לא צללו בים התלמודים ודאי ימצא כמה דברים אשר יהיו נראים כסותרים זא"ז, או דברי ראשונים ואף איזה גמרא ערוכה, ידמה לו לפי חסרון דעתו ושכלו הנמוכה, כי מרבינו הגדול זנוחה, והוא לא ידע ואשם כי הטעות אחריו כרוכה...

כאן רבי ישראל ממשיך להביא דוגמאות איפה שטעו אנשים בכוונת הגר"א בכמה מקומות וחשדו בו שבא לחלוק על הקדמונים. כמו כן, אומר רבי ישראל, שאינו מדבר על אלה שכל כוונתם "להשיג על דברי רבינו הגדול וממטו ליה בחד שיחה קלה", כי אינם כדאי להעלות על הכתב להראות טעותם. הגר"י קובל שכל זה אפילו בדברים המפורשים:

...ואם כך עלתה לנו בהשיטות משיטותיו אשר כמעט מפורשים המה, כ"א במעט עיון וחפוש משכחין מרגניתא, ומה נעשה לשיטותיו החמורות בש"ע הצריכים עיון וחפוש רב, ומה גם להגהותיו העמוקים מני ים וסתומים וחתומים המה, מי יצלל בעמקי תהום דעתו הרחבה וידלם לנו, ובפרט כי הגהותיו נרשמים בקצרה מאד מאד, לפעמים בחלופי תיבה אחת או אות אחת או מחק א' ואפילו נקודה א', השלים כוונתו לפי עומק דעתו הרחבה, כי לא רשם אלא לעצמו, כי הוא הבין דרכם שאין הדור ראוי להשתמש בהם. ע"כ היטב אשר דברו גדולי תלמידיו כי ראוי לגנוז. והנה כל זה אם היו גדולי המדינה ההיא ממנים מופלגי תורה והחרדים לדברי רבינו הגדול, להשים עיניהם על דרכי המדפיסים והמסדרים, למען לא ישלחו בעולתה ידיהם, ולא ינוח שבט הרשע על גורל הצדיקים, כראוי לאבנים יקרות כאלה למנות ריש טורזינא, היודע לפרכס ולשמרן שלא יעלה אבק ענן רגל גאווה, והיודע ערך יקר אבנים טובות לשמרן שלא יפקד אפילו הדקה שבדקות, אך זו קשה מראש[ו]נה, כי הגהות(נו) תיו הן הן גופי הלכות ונמסרו לע"ה ולגוי מדפיס.¹⁰

רבי ישראל ממשיך לקבול על ההגהות שנדפסו:

הגהות היקרות עליכם אני קורא כל איכה יועם, אבני קודש, אשר היו עטרת תפארת ביד אדוניהן, ידי זרים שלטו בהם היו לאבני אופל, אבני ראמות וגביש לא ידע אנוש ערכם, חשך משחור תארם, לא נכרו בחוצו' כי נתערבו בגוים והוסיפו וגרעו, כאשר ראו עיני...

כאן מביא הגר"י דוגמה שבה המדפיס קלקל בתיקון ההגהות ואחר כך מסיק:

⁸ שם. נראה שנעתקו הגהות מן הכרכים שלא נעתקו עבור מדפיסי וויין כמו שציין מדפיסי ווילנא, ראה בהמשך.

⁹ מינסק תקע"ב.

¹⁰ כוונתו ליהודה ליב בן זאב המגיה, ולאנטאן שמיד המדפיס.

...והמדפיס והמסדר מעשיהם גרועים, ואפשר גם כוונותיהם אינם רצויים... הוא הדבר אשר דברתי שאם אין לו הנפש היפה מי בקש זאת מידו כלל להדפיסה, והשתיקה היה הנאה לו והנאה לעולם, וכבוד רבה"ג במקומו הי' עומד... ומן התימ(א)[ה] על גדולי המדינה אשר בהסכמה עלו, איך לא שמו פניהם למיגדר בעד המדפיסים, לבל יאפילו באופל השיבושים בדבריו הקדושים, אם לא בזאת נאות להם...

ע"כ אמרתי מצוה וחובה עלי להודיע, ואל יחשדני הקורא כי גבה לבי לאמר, כי באתי עד תכונתו, כי הלא כבר הקדמתי, אשר אינני בזה אלא כשליח מתלמידיו המובהקים גאוני גדולי דורינו, ובכל עושה הקב"ה שליחותו אפילו ע"י יתוש כמוני.

כאן מרחיב רבי ישראל על דרכו של רבנו הגר"א בהגהותיו:

ואען ואומר כי רבינו הגדול לא על רוחב בינתו ושכלו העמוק בלבד סמך בהגהותיו אף כי הי' ידיו רב לו בעומק שכלו, עמוק עמ"י למשקל ולמטרי בשמעתתא לאסוקי אליבא דהלכתא כאחד מן הגאונים הראשונים, אשר היו בכמה דורות לפניו, אשר לא יוכל איש לומר, כ"א ישתכחו הגהותיו, או ישתבשו אהדרינהו בפלפול. עכ"ז העידו כל תלמידיו גאוני וגדולי זמנינו, כי לא מלאו לבו לחדש איזה שיטה חדשה נגד הראשונים, או להגיה איזה הגהה חדשה, כ"א אחר אשר בדבר אשר נתקשה בו כמה ימים וכמה לילות בגודל יגיעה ורב העמל עד אשר זהמתו חיתו לחם ולא דבר עם שום אדם בעולם וחשך משחו תארו, והודיע צערו לרבים אשר לפניו, כי לא הי' בוש לשאול אפי' ממאן דמנקיט לביזרי' ואחר אשר האיר ה' עיניו למצוא דרך סלולה, ע"פ שיטה חדשה או הגהה, עוד לא התברך בלבבו לאמר שלום יהי לי כ"א אחר רב הפשפוש ומשמוש ושקול דעתו הרחבה מני ים ובחיפוש אחר חיפוש בשני התלמודים... עד אשר משמים חסו עליו, ונחה עליו רוח דעת ה', אז קרן עור פניו, והי' לו לשמחת לבב, כמוצא שלל רב, או אז תחזקנה ידיו לעשות הגהה, או שיטה חדשה כאשר הראה לו משמי' מפענח נעלמים בכמה סוגיות הקשות, כאשר שמעתי מפי קדשו של תלמידו המובהק הגאון האמיתי מוהר"ר חיים הנ"ל, אשר קיבל מהודו ושמע מפה קודש הקדשים, כי כל שיטה או הגהה שחידש בנגלה לא קבעה עד אשר עלתה ארוכה ע"פ אותה הגהה או שיטה ללא פחות מט"ו עד עשרים סוגיות בכל דברי התנאים ואמוראים הנמצאים אתנו, ובנסתרות לא קבעה עד כמאה וחמשים טעמים ערוכים בכל ושמורים...

ועתה יאמרו נא יראי ה' הנמצא כזה, אם נלך ונבקשנו הנמצא כמוהו... ואחרי הודיעי כל אלה, בטחתי בכל אשר יראת ד' מקשקש בקרבו, וחס על נפשו, ואוהב אמיתת התורה, ישמע חכם ויוסף לקח, ונבון תחבולות יקנה איך להנות מאור ההגהה' המאירי' כשני מאורו' הגדולים, וכמדומ' לי כי בהקדמה זו יהי' די גם להגהות שנדפסו בוין.

כאן מתאר רבי ישראל את כוונת חיבורו 'תקלין חדתי' על מסכת שקלים:

...ונתעוררתי בעזר הצור ית"ש, בראותי פעם ראשונה גמרא מסכת שקלים עם הגהות כ"י [הגר"א] עצמו הקדושה, והמה נפלאים, אשר כל חכמי הזמן מכמה דורות, נלאו למצוא לזו המסכת, פתח פתוח לרווחה, ע"י השיבושים הרבים שנפלו בה... ומקום הניחו לו לרבינו, גאון עוזינו מרן ורבן של כל הגולה, אשר עשה דרך סלולה, בכל התורה כולה, ומרב חמלתו כל קדושת התורה, הגיה גם זו המסכת הסדורה בש"ס בבלי¹¹ ויושבת בדד עטופה בשיבושים באין פנות אלי'.

רבי ישראל חוזר שוב על קיצורן של ההגהות אבל ענייניהן עמוקים מאוד:

אמנם הלא מראש הודעתי, ומלפני' אות' גליתי, כי גירסותיו המה בדרך קצרה, וארוכה היא לנו, שלא גילה שום טעם למקור שיטותיו, וזימנין סגיאין נעלם ביאור הסיגיא לפי הגהות... וקראתי שם חיבור כרך הזה תקלין חדתי, טעמו כמשמעו, כי הפנים הוא נוסחת מרן, פנים חדשות ראו לה, לפי גירסותיו, וממילא גם החיבור במשקל חדש בעז"ה החונן דעת...

לעת כזאת אשר אנכי בדרך נחני ד', ראיתי הגהות הש"ס של מרן הגאון שנדפסו בוין, בלי שום טעם כ"א חתומים וסתומים כאשר היו בכתובים, ולא עוד אלא שנשתבשו הרבה מאד ובתוכם הגהות זו המסכת נתערבבו ונסתתמו באין מבין, ראיתי מעשה ונזכרתי הלכה, זה החיבור...

רבי ישראל מסיים בדברי עמיתו הגאון רבי מנחם מענדל עד היכן הגיעו דברי הגר"א:

¹¹ כאן מרומז שהגר"א הגיה את מסכת שקלים שנדפס בתלמוד בבלי – ראה בהמשך.

...ומי ומי אשר לא יבין טעם גירסתו ושיטתו, ראוי לו להיות מתון עד ארבעין שנים כראוי למיקם אדעתי' דרב רבנן עטרת כל ישראל, אשר כל שיטותיו בנגלה היו אחוזים בשלשלת הקבלה וכל רז לא אניס' לי, כאשר שמעתי מאת אהבת נפשי הרב הגדול החסיד המקובל המפורסם מוהר"מ מענדל נ"י בהרב מוה' ב"ב ז"ל, ששמע בפיו הקדוש, בעת שקיבל ממנו פירוש על סדר טהרות, כי כל שיטה ופירוש שחידש בטהרות, לא החליטה עד שידע הפנים לפי הסוד. ומזה יתעוררו החכמים הגדולים לחפש בכל דבריו הקדושים בהגהות הש"ס למצוא טעמיו ונימוקיו...

מכל דבריו יוצא שאין לסמוך על ההגהות שנדפסו בוויין וצריכים להדפיסן מחדש על פי עצם כתב ידו של הגר"א כמו שעשה בהגהותיו על מסכת שקלים. אמנם אליבא דאמת, לא על המדפיסים בוויין תלונותיו, כי סך הכל הם הדפיסו מה שקבלו מהמעתיק, כלומר, כל ההגהות נדפסו בתחילת המסכת ורשום אצלן הדף והשורה שאליה מתייחסת ההגהה. השורות לא מתאימות כלל לדפוס וויין, אלא לדפוס שממנו הועתקו ההגהות. ואם יש תערומת על אי דיוק ואי התאמה של ההגהות, הרי על המעתיק התערומת. תלונות נגד דפוס וויין הן רק שעשו עבודה מוזנחת לבלי להתייחס להגהות בכובד ראש.

אכן משימה זו לדייק בהגהות ולבארן היטב נטלו על עצמם מדפיסי ווילנא, 'האלמנה והאחים ראם', במהדורתם המפורסמת שלהם בשנת תר"ם – תרמ"ו. ב'אחרית דבר' הם כותבים: באור הגר"א ז"ל למסכת ערכין ובכורות והוספות להגהות הגר"א ז"ל וביותר לסדר זרעים ושקלים ותמורה, מעצם כ"ק.¹² יש שנעתקו מגליון הש"ס שלו, אשר המה מסכתות ממנו היו בידי הג"מ יהודה בכרך ז"ל מסיני בעל נימוקי הגרי"ב. וקנינו אותם מבניו יחי' והעתיקם הג"מ אברהם אבא קליינרמאן ז"ל הנ"ל, אשר עמל ויגע שנים רבות בהעתקת ובירור כתבי יד קדשו, מעל גליונות הש"ס שלו ויש שהיו בידו כ"ק בחוברות לבדן, כמו באור הגהות למס' ערכין תמורה בכורות שהשיגם מאוצר הספרים של הרה"ג מו"ה שמרי' צוקערמאן ז"ל ממאהליב.

לא ברור איזו מסכתות השיגו המדפיסים שהיו מן הש"ס של הגר"א. כפי דבריהם כאן, יוצא שהיו כמה מסכתות שעליהן היו הגהותיו בעצם כתב יד קדשו, והיו חוברות שבתוכן היו ביאור הגהותיו בעצם כתב יד קדשו כגון למסכתות ערכין תמורה ובכורות. דבר ברור אמנם שהשיגו מסכתות עם הגהות הגר"א שלא היו לעיני מדפיסי וויין.¹³ כמו כן היה למדפיסי ווילנא הרבה יותר הגהות, במיוחד לשלש מסכתות אלו – בכורות ערכין ותמורה – ממה שהיה למדפיסי וויין. כמו כן במסכתות אחרות נמצאות הגהות בדפוס ווילנא שאינן בדפוס וויין.¹⁴ יש ובתוך ההגהה מפורש שהיתה להם אותה מסכת עם הגהות בעצם כתב יד קדשו של הגר"א.¹⁵ נראה יותר שמדפיסי ווילנא הסתמכו רק על הגהות שנכתבו בעצם כתב יד קדשו בלי להסתמך על ההגהות שנדפסו במהדורת וויין, ולכן הושמטו מספר הגהות בדפוס ווילנא שהיו בדפוס וויין. לפי דברי נכדו של הגאון רבי יהודה בכרך, היו אצל סבו ארבעה כרכים של הש"ס של הגר"א. כמובן, בכל כרך היו כמה מסכתות, אבל לא פירטו איזו מסכתות היו. וז"ל רבי יעקב ב"ר משה בכרך, נכדו של רבי יהודה:

¹² כוונתם לומר שלבד מהגהות על המסכת העצמה, היו חוברות של ליקוטים בעצם כתב יד קדשו של הגר"א. בתוך החוברות האלו היו גם ליקוטים על מסכת שקלים. הם שנדפסו בתחילת מסכת שקלים בשם לקוטים על משניות מס' שקלים, ש'נעתק מעצם כ"י הקדושה הנמצא בכרך ליקוטיו...". כך הוא גם בדף השער של מסכת שקלים: "הגהות הגר"א להג"מ אליהו ז"ל הגאון מוויילנא. ונוספו עליהן לקוטים מעצם כ"ק."

¹³ בסוף מסכת פסחים המדפיס של וויין מתנצל:

ואל יפלא בעיני הקורא וההוגה בספרי הש"ס היוצא מבית הדפוס שלי על אשר יפקד בחלק הזה מקום ההגהות מהגאון מוהר"ר אליהו ווילנא זצ"ל כי ממני לא יבצר להדפיס כל אשר יצא מתחת ידי הגאון אך בחפשי באמתחות הכתבים הנמצאים תחת ידי על כל התלמוד לא מצאתי דבר רשום על כל החלק הזה על כן יצא נקי בלי הגהות.

בעצם הושמטו הגהות על מסכתות פסחים, ביצה, חגיגה, ומו"ק. ואכן בדפוס ברלין-פפד"א מסכתות אלו באות בכרך אחד ונראה שהכרך הזה היה חסר למעתיקי ההגהות עבור דפוס וויין.

¹⁴ כפי שנראה בהמשך, היו מסכתות עם הגהותיו בעצם כתב יד קדשו, דברים שלא נדפסו על ידי מדפיסי וויין היות שלא נעתקו הגהות אלו עבורם.

¹⁵ ראה לדוגמה: ברכות כט ע"ב: "...כ"ה בכתובת י"ק בגליון הש"ס שלו..."; עירובין נח ע"א: "...כ"ה בכ"ק שעל גליון הגמ' שלו."

...אבל בתוספתות, מלבד הנשר הגדול רבנו הגר"א, אשר בעיניו הבהירות הגיהן ותקנו, אין לנו בוחן ובודק את הגהותיו למצוא בהן גנזי נסתרות; וגם הוא לא הגיהן רק לו לבדו בגליון הספר אשר למד בו, לכן לא הודיע לנו את יסודות הגהותיו, ועל מה אדניהן הטבעו, ואת מקורן לא הערה. ומי יודע אם מעתיקיהן העתיקו באמונה, ואם הבינו עד היסוד את אשר העתיקו, למען ידעו להבחין את האותיות השחורות שבכתב ידו הקדושה המצטרפות למבין ומשכיל על דבר לדעת מהותן כפי מקומן וענינן. וכבר מצאנו וראינו לדאבון נפשנו, את אשר השחיתו והעוו מעתיקי הגהותיו לש"ס בבלי, מבלי דעתם את אשר לפניו, וכעורים גששו קיר, כאשר כבר ערכו אבי אבי רבי ומורי הגאון הגדול כ"ש רבנו יהודה בכרך זצ"ל, לעמת כתב יד הגר"א הקדושה, בגליון ארבעת כרכי הש"ס שלמד בהם הגר"א זצ"ל, וכתב הגהותיו בידו הקדושה על גליוניהם, והמה היו בידי אבי אבי הגאון הנ"ל, וראה ראינו כי מעתיקיהן לא ידעו ולא הבינו את אשר לפניו, לכן העלו בהן קמשונים, ויכסו פניהן חרולים, עד שהשחיתו יותר בהעתיקם אותן מאשר היטיבו, והנן עתה לצור מכשול ולאבן מתעה למוקירי דברי הגר"א הנפלאים, מבלי דעתם את המקרה אשר קרם.¹⁶

נשאלה השאלה: איזה דפוס היה לפני הגר"א שאותו הגיה? לפי דברי הגר"ר רפאל נתן נטע רבינוביץ הגר"א למד בש"ס שנדפס על ידי עמנואל בנבנשתי באמשטרדם ת"ד-ת"ח.¹⁷ אמנם לא יתכן שהרי כמה הגהות שהובאו בשם הגר"א אינו מתאים למהדורה זו. הרבה דברים שהושמטו על ידי הצנזורה במהדורות הבאות והוחזרו על ידי הגר"א בהגהותיו, נמצאים כבר בדפוס בנבנשתי. מדפיסי ווילנא כותבים ב'אחרית דבר': וראינו להזכיר קצת מהספרים הקדמונים מדפוסים הראשונים יקירי המציאות שהיו בידינו לתועלת ההדפסה, ויהיו לנו לעינים בנוסחאות ישרות ולבירור ההגהה המדויקת. ה"ה: ... ג) מסכתות רבות מדפוס ברלין ופפד"א תע"ה-תפ"ב שלמד בהן הגר"א ז"ל וכתב עליהן את הגהותיו בעצם כתי"ק. אמנם גם במהדורה זו יש אי התאמות בין ההגהות למראה המקומות שצוינו.¹⁸ אם כן נראה שהגר"א למד מגמרות שונות בכמה מהדורות ולא היה לו ש"ס אחידה שלמה.

אם ננסה לקבוע את המסכתות שהיו לפני מדפיסי ווילנא שהיו מוגהים בעצם כתב יד קדשו של הגר"א, יש לרשום לפחות כרכים אלו:

1. ברכות ומשניות סדר זרעים¹⁹
2. שבת, עירובין²⁰
3. פסחים, ביצה, חגיגה, מו"ק²¹
4. ראש השנה, תענית, יומא, סוכה, שקלים, מגילה²²

דרכו של הגר"א בהגהותיו

עד עכשיו היה ידוע לנו כרך אחד של תלמוד ירושלמי עם הגהות הגר"א בעצם כתב יד קדשו שעוד קיים, והוא על סדר זרעים ומסכת שקלים עם פירוש הגר"א אליהו מפולדא, אמשטרדם ת"ע.²³ בדרך כלל

¹⁶ 'מהעיבור ומנין השנים' [חלק 'עבור יחזקיהו המלך'], ווארשא תרנ"ג, דף יד ע"ב.
¹⁷ ראה 'מאמר על הדפסת התלמוד', מינכען תרל"ז, עמ' 112 הערה קעד: "...ושמעתי מת"ח גדול שראה את הש"ס שלמד בו הגאון ז"ל אצל הג"מ יהודה בכרך ז"ל האבד"ק סייני וכתובים מאתו הגהות בכתב ידו והם מועטים ושונים מהגהותיו הנדפסים והש"ס הוא דפוס בנבנשתי."

¹⁸ ראה י. ש. שפיגל, 'עמודים בתולדות הספר העברי', ישראל תשנ"ו, עמ' 405.
¹⁹ במסכת ברכות מביאים מש"כ בכתובת יד קדשו בגליון הש"ס שלו – ראה הערה 15; על סדר זרעים כתוב ב'אחרית דבר', "וביותר לסדר זרעים... מעצם כ"ק." ועל כולם ראה הגהות הגר"א על סדר זרעים שנדפסו בסוף מסכת ברכות: "ועד הנה לא נדפסו רק על מס' פאה ודמאי. ועתה אשר זיכנו ה' להשיג הגמ' ברכות וסדר זרעים שלמד בו והגיהו בעצם כתיבת יד קדשו..."

²⁰ כך הוא הכרך שתי מסכתות אלו ביחד, ואכן במהדורת ווילנא נאמר מפורש שעותק הגר"א של מסכת עירובין היה לפניו – ראה הערה 15.

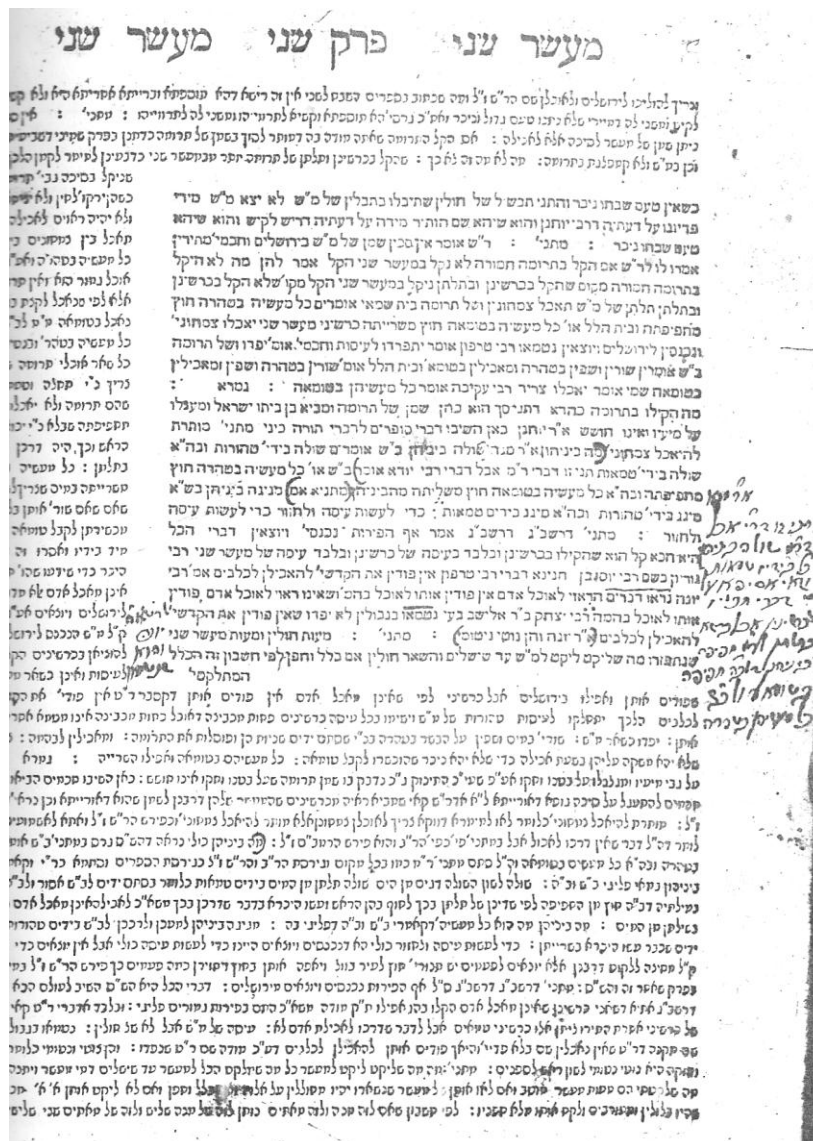
²¹ כך זה לא היה לפני מעתיקי הגהות עבור דפוס ווין אלא לפני מדפיסי ווילנא שהדפיסו הגהותיו ממנו.

²² ראה על כך זה להלן.

²³ על כך ראה מה שכתבתי ב'ישורון' כרך יח, כסליו תשס"ז, עמ' תתעב-תתפב; המאמר מבוסס על מאמרי הרב ידידיה פרנקל נ"ו – ראה הרשימה ב'ישורון' כרך יז, ניסן תשס"ו, עמ' תשנ"ו הערה 4; ועכשיו בספרו 'תלמוד ירושלמי של הגאון מווילנא מסכת ביכורים' חלק ראשון, ירושלים תשס"ז.

הגר"א לא מחק כלום מתוך הטקסט אלא היו לו דרכים שונים לסמן את כוונותיו. צריכים לקחת בחשבון שהגר"א כתב את כל הגהותיו לעצמו ולא לפרסום, ולכן בכמה מקומות נתקלים בסתירות בין ההגהות לבין מה שכתב במקומות אחרים כגון בביאורו בשולחן ערוך. כאן לא באנו ליישב את כל הסתירות או להסבירם²⁴. נרשום את סימוניו: (א) סוגריים סביב התיבות או האותיות שצריכות להיות נמחקות; (ב) קו על גבי התיבה או אותיות [צריכים לימוד לדעת בדיוק למה התכוון ובדרך כלל כוונתו למחוק. אמנם אינו ברור למה ומתי שם סוגריים ולפעמים רשם קו על גבי התיבות]; (ג) סימון בצורת סגול ליד תיבה ולפעמים סגול הפוכה [וכן לפעמים סימונים אחרים] והגהה בגליון לידה; יש והסגול רשום על גבי התיבה שבדרך כלל ההגהה בגליון הוא במקום התיבה המסומן. ויש שהסגול בין התיבות שבדרך כלל הכוונה שצריכים להוסיף ביניהם מה שרשום בגליון; (ד) סימון אותיות א – ב על גבי תיבות כדי לדעת את סדר הנכון של הקריאה; (ה) אותיות בעיגול, והן נשמטות. כך הוא משך כל הירושלמי עם הגהותיו בעצם כתב יד קדשו.

הגהות הגר"א בעצם כתיב"ק על תלמוד ירושלמי

²⁴ לסקירה מלאה של הגהות הגר"א וסמכותן, ראה מאמרו המקיף של י. ש. שפיגל (הערה 18) בשם 'הגהות הגר"א' 384-427; הרב קלמן כהנא, 'לחקר ביאורי הגר"א', ת"א תשי"ז.

כרך של שש מסכתות עם הגהות הגר"א בעצם כתב יד קדשו

לעת אחרונה נתגלה לנו בחסדי ה' עוד כרך אחד של שש מסכתות, אוד מוצל מאש, הכולל חמש מסכתות מתלמוד בבלי ואחת - מסכת שקלים - מתלמוד ירושלמי. סדר המסכתות כפי שנכרכו הוא: ראש השנה, תענית, יומא, סוכה, שקלים, מגילה. הדפוס הוא מהדורת ברלין-פרנקפורט דאדורה שנת תצ"ה. נראה שהוא אחד מן הכרכים שהיה ברשות הגר"ר יהודה בכרך.²⁵ על השער של מסכת ראש השנה, שהוא השער הראשון של הכרך, כתוב בכתב אחר, בכתובה יותר מאוחרת - ואולי של רבי יהודה בכרך - "עם הגהות הגר"א מוילנא בעצם כתב ידו". יש מקומות נוספים בתוך הכרך שבעל הספר מתייחס להגהות כעצם כתב יד הגר"א, ונראה בהמשך. מזה לבד עדיין אין להוכיח שמדובר בעצם כתב יד קדשו של הגר"א, אמנם בהשוואה לכתב ידו היוצא במקום אחר,²⁶ סגנון הסימונים, וצבע הדיו הדומה להגהותיו בכרך של הירושלמי, ברור כשמש שידי הקדושים של הגר"א פעלו כאן. מתוך השוואה להגהות שנדפסו על ידי מדפיסי ווילנא יוצא ברור שאלו הגמרות שהיו לפנייהם בשעת הדפסתם ולא השתמשו בהגהות שנדפסו על ידי מדפיסי ווין. בהמשך נתאר כל סימון והגהה שנמצא כאן, ונשווה אותו להגהות הגר"א שנדפסו כבר, וכן נסיף עוד כמה הגהות שעדיין לא זכינו לאורן.

כאן נביא את טקסט הגמרא כפי שמופיע בדפוס זה. כל הגהות ותיקוני הגר"א שנכתבו על ידו **בעצם כתב יד קדשו** נדגיש. כל הסוגריים שכתב הגר"א מודגשים, ובמקום קו שרשם הגר"א על גבי התיבות רשמנו קו תחת התיבה וצינו אותו. במקום סגול שכתב הגר"א על גבי מלה או ביניהן רשמנו סימן כזה ובין התיבות רשמנו ׀. ניסינו לסמן את הסימנים כפי שסימנם הגר"א שלפעמים סימן כזה וכזה. השונו אותן להגהות שנדפסו בוויין, ולהגהות שנדפסו בוילנא. אחר כל ההשוואות ברור לנו שזהו הכרך שהיה מונח לפני מדפיסי ווילנא הגם שגם הם עברו על כמה הגהות בלי לשים לב.

הגהות הגר"א על מסכת ראש השנה

דף יז ע"א: רבא אמר כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו שנאמר נושא עון ועובר על פשע למי נושא [רשום כאן על גבי התיבה (ב)] עון למי שעובר [רשום כאן על גבי התיבה (א)] על פשע.²⁷ דף כג ע"ב: [בדפוס ווילנא מביא הגהה מהגר"א ומתקשה בה. בסוף כותב: "בהגהות כת"י אשר לפנינו הגהה זו ליתא." ואכן בעותק של הגר"א שלפנינו הגהה זו לא מופיעה ולא בהגהות שבדפוס ווין.] דף ל ע"א: מתיב רבא תקיעת (ראש השנה ו) יובל דוחה את השבת בגבולין איש וביתו.²⁸ דף לא ע"א: עשר מסעות נסעה שכינה... ומכרוב למפתן ומפתן [נ"ב ככ"ק] **לגג ומגג** לחצר ומחצר למזבח וממזבח (לגג ומגג) לחומה ומחומה לעיר.²⁹ דף לב ע"ב: [במשנה] אין מעכבין את התנוקות מלתקוע **אבל** [קו רשום עליו] ומתעסקין עמהן עד שילמדו.³⁰ דף לג ע"א: ואין מעכבין התנוקות מלתקוע (בשבת ואין צריך לומר) ביום טוב, הא גופא קשיא אמרת מתעסקין בהן עד שילמדו ואפילו בשבת (אלמא לכתחילה אמרינן תקעו והדר תנא אין מעכבין עכובא הוא דלא

²⁵ מה שכתוב ב'אחרית דבר', "מסכתות רבות מדפוס ברלין ופפד"א תע"ה-תפ"ב שלמד בהן הגר"א ז"ל וכתב עליהן את הגהותיו בעצם כת"ק", אולי היו עוד כרכים מאותו שנה, אבל לי נראה שמדפיסי ווילנא החליפו שנה בשנה, ורשמו את השנה הלא נכונה. כמו כן מובן שמתוך הדפסה זו היה עוד כרך של ארבעה מסכתות שנכרכו יחד (וכמו שנמצא ברוב העותקים הידועים) שהיה אצל רבי יהודה בכרך והעתקה של הגהות הגר"א מכרך זה לא הגיע כלל אל מדפיסי ווין. הכרך הזה כלל מסכתות: פסחים, ביצה, חגיגה, ומו"ק. על כך מעירים מדפיסי ווילנא.

²⁶ ראה סדרי מאמריי ב'ישורון', 'כתב יד קדשו של רבנו הגר"א': כרך יד (ניסן תשס"ד, עמ' תתקסא-תתקפא); כרך טז (אלול תשס"ה, עמ' תשכב-תשלב); כרך יז (ניסן תשס"ו, עמ' תשנו-תשעג); כרך יח (כסליו תשס"ז, עמ' תתעב-תתפב); כרך יט (אלול תשס"ז, עמ' תשה-תשכו).

²⁷ הגהה זו לא נמצאת בדפוס ווין. בדפוס ווילנא הוא בדיוק כמו שמופיע כאן, וז"ל: "גמ' נושא (רשום עליו אות ב) עון למי שעובר (רשום עליו אות א'. כלומר דצ"ל להיפך למי עובר על פשע למי שנושא עון):".

²⁸ בדפוס ווין: "מתיב רבא תקיעת ר"ה ויובל. צ"ל תקיעת יובל דוחה כו'": [מסומן שורה יז, ואכן הוא בשורה יז במהדורתנו]. בדפוס ווילנא: "גמ' תקיעת יובל דוחה כו', כצ"ל:".

²⁹ בדפוס ווין: "ומפתן לחצר. צ"ל ומפתן לגג ומגג לחצר ומחצר למזבח וממזבח לחומה. לגג ומגג נמחק: [מסומן שורה מ', ואכן הוא שורה מ' במהדורתנו]. בדפוס ווילנא: "גמרא ומפתן לגג ומגג לחצר ומחצר למזבח וממזבח לחומה כו', כצ"ל:".

³⁰ בדפוס ווילנא: "במשנה מלתקוע ומתעסקין עמהן כו', כצ"ל (וכ"ה ברי"ף ורא"ש):". לא מופיעה כלל בדפוס ווין.

מעכבין הא לכתחילה לא אמרין תקעו) לא קשיא... [נ"ב בכי"ק] והדר תני בי"ט בי"ט אין בשבת לא.
כ"ה גי' הריף והגאונים³¹
דף לה ע"א: אלא משום דאוושי (ברכות).³²

הגהות הגר"א על מסכת תענית

דף ג ע"א: רש"י ד"ה לפי שאינן נעצרים כו' אלא חק גשם הוא מזכיר דטל ורוחות [רשום קו על טל ו] מועילות לארץ.³³
דף ד ע"ב: תוס' ד"ה הא לן. פירוש לבני בבל עד (לאח') שבע' במרחשון... [נ"ב בכי"ק] **אין שואלין**³⁴
דף ו ע"ב: ולשונינו רינה כהמון גליו כו' עד **אל** [רשום עליו קו] יעזבונו רחמיה ה' [נ"ב בכי"ק] **וימליכו את שמך מלכנו כ"ה גי' הרי"ף וש"פ**³⁵
דף ז ע"ב: רש"י ד"ה רוח צפון תחולל גשם ופנים נעזמים לשון שקב [רשום עליו קו]³⁶
דף ט ע"ב: אין חקר לתבונתו (וכתיב מכין הרים בכחו וגו')³⁷
דף י ע"ב: שכח ואכל ושתה אל יתראה בפני הציבור [נ"ב בכי"ק **כאן**]³⁸
דף יא ע"ב: יחיד שקיבל עליו תענית אפילו אכל ושתה כל הלילה **למחר** [רשום עליו קו] הוא מתפלל תפילת תענית.³⁹
שם: ושאי הכא דאיכ' [רשום עליו קו] שעות דליליא דלא קיבל עליה מעיקרא⁴⁰
דף יג ע"א: אילימא בחמין טבילה בחמין מי איכא (שאוובין גינהו)⁴¹
דף יד ע"א: אין פוחתין משבע (תעניות על הצבו') שבהן י"ח [רשום עליו קו] התרעות [נ"ב בכי"ק] **ד'א**⁴²
דף טו ע"ב: במשנה: תקעו הכהנים ותקעו [אותו של ותקעו גרודה ומחוקה]⁴³
שם: וכל אחד ואחד (נוטל ו)נותן בראשו... והדר תני כל אחד ואחד (נוטל ו)נותן בראשו... כל אחד ואחד (נוטל ו)נותן בראשו.⁴⁴
דף טז ע"ב: תקעו בני אהרן תקעו (וחוזר ואומר) מי שענה⁴⁵
שם: מהו אומר ברוך ה' (אלקים) אלקי ישראל⁴⁶
שם: ברוך ה' אלקי ישראל זוכר הנשכחות [נ"ב בכי"ק] **מה'ו'ה'**⁴⁷

³¹ בדפוס ווין: "ואין מעכבין התינוקות מלתקוע בי"ט. כצ"ל והשאר שבנתיים נמחק:" (מסומן שורה יד, וכך הוא במהדורתנו).
ושם: "ואפי' בשבת – נ"ב – והדר תני בי"ט בי"ט אין בשבת לא. וכ"ה גי' הריף ונמחק אלמא לכתחילה עד לא קשיא:" (מסומן שורה טו, וכך הוא במהדורתנו). בדפוס ווילנא "גמ' (בשבת ואין צריך לומר). תא"מ (לגירסת הרי"ף והגאונים): "ושם: "אלמא כו' עד לא אמרין תקעו). תא"מ ונ"ב והדר תני ביום טוב בי"ט אין בשבת לא כ"ה גירסת הרי"ף והגאונים:".
³² בדפוס ווילנא: "גמרא דאוושי (ברכות) תז"מ:" הגהה זו לא מופיעה בדפוס ווין.
³³ בדפוס ווילנא: "רש"י ד"ה לפי כו'. מזכיר דרוחות מועילות כצ"ל:" הגהה זו לא מופיעה בדפוס ווין.
³⁴ בדפוס ווין: "נמחק תיבת לאחר. וצ"ל פי' לבני בבל אין שואלין עד שבעה:" בדפוס ווילנא: "תוס' ד"ה הא לן פי' לבני בבל אין שואלין עד שבעה. כצ"ל (ועמ"ש רבינו בא"ח ריש סימן קי"ד)."
³⁵ בדפוס ווין: "כהמון גליו כו' עד – עזבונו כו' ולא עזבונו וימליכו את שמך מלכנו ברוך כו' כ"ה גי' הרי"ף וש"פ:" בדפוס ווילנא: "גמ' כהמון גליו כו' עד. נ"ב וימליכו את שמך מלכנו כ"ה גירסת הרי"ף וש"פ."
³⁶ היינו דצ"ל סתר. לא מופיעה בדפוס ווין ווילנא ושם מתוקן בגליון.
³⁷ בדפוס ווילנא: "גמ' (וכתיב מכין הרים בכחו וגו') תא"מ:" אינה מופיעה בדפוס ווין.
³⁸ לא מופיעה בדפוס ווין ווילנא.
³⁹ הגהה זו לא מופיעה בדפוס ווין ווילנא, אמנם בוילנא יש שם ציון לרעק"א בגליון הש"ס וכתוב: "מדברי רש"י שבת כד ע"א ד"ה ערבית נראה שלא היה לרש"י שם הגי' כאן תיבת למחר:" נראה שזוהי גם כוונת הגר"א.
⁴⁰ גם הגהה זו לא מופיעה בשני הדפוסים, ונראה דהגר"א לא גרס "דאיכא".
⁴¹ בדפוס ווילנא: "גמ' (שאוובין גינהו) תא"מ (ועמ"ש רבינו ביו"ד סי' ס"ק קכ"ה וצ"ע): "הגהה זו לא מופיעה בדפוס ווין.
⁴² בדפוס ווילנא: "גמ' אין פוחתין משבע שבהן כ"ה התרעות כצ"ל (ועי' לחם משנה פ"ד מהלכות תענית הלכה יז): "הגהה זו לא מופיעה בדפוס ווין.
⁴³ בדפוס ווילנא: "במשנה ותקעו. צ"ל תקעו (וכ"ה במשניות). הגהה זו לא נמצאת בדפוס ווין.
⁴⁴ בדפוס ווין: "וכל אחד ואחד נותן בראשו – כצ"ל – ונמחק תיבת נוטל וגו' וא"ו מן ונותן." בדפוס ווילנא: "גמ' וכל אחד ואחד נותן כצ"ל ושבנתיים מוקף:".
⁴⁵ בדפוס ווין: "אומר להם בני אהרן תקעו מי שענה – כצ"ל – ונמחק תיבות וחוזר ואומר:" בדפוס ווילנא: "גמרא (וחוזר ואומר) תא"מ:".
⁴⁶ בדפוס ווין: "...ונמחק תיבת אלקים:" בדפוס ווילנא: "אלקים) תז"מ:".

דף י ע"א: גומר זה גרממא [רשום קו על אות מ, ועליה כתוב בכי"ק נ]⁶⁶
שם: תלמים דבר אחר [רשום עליו קו] אחימן⁶⁷
דף יא ע"א: משער ניקנור [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק המים]⁶⁸
דף טו ע"ב: דרומית מזרחית והדר [רשום קו על הדר] צפונית מערבית⁶⁹
דף יז ע"ב: רבי אומר לעולם [רשום קו עליו] חמש⁷⁰
דף יח ע"א: (ת"ר זב תולין לו במאכל וכל מיני מאכל) אלעזר בן פינחס אומר כו⁷¹
שם: ולא כל הדברים המביאין לידי טומאה לא חגבי' לא חלב [נ"ב בכי"ק] והזב תולה בהן רע"א תולה בכל מיני מאכל⁷²
דף כז ע"א: למעוטי הפשט וניתוח (ואימא ה"נ לגופיה) אלא והקטיר הכהן אל הכל למאי אתא למעוטי הפשט [נ"ב בכי"ק] אלא והקטיר⁷³
דף כח ע"א: (והרי אברים ופדרים סוף עבודה דיממא... שכבר קדש מתחלת עבודה אלא קשיא)⁷⁴
שם: (למימרא דעבודה תמה בעי פייס... משום מעשה שהיה)⁷⁵
דף לז ע"א: תלמוד לומר גורל (אחד) לה' וגורל (אחד) לעזאזל⁷⁶
דף מ ע"א: הגרלה נמי לא מעכבה (לא דאקדים מתנו דפר... במתנות שבפנים קתני) אלא⁷⁷
דף מב ע"א: דאמ' ר' זירא שחיתת פרה [נ"ב בכי"ק] אמר רב⁷⁸
שם: אילימא למעוטי אסיפת פרה [רשום קו עליו] ו[מחוק] מלוי מים⁷⁹
שם ע"ב: למשמרת למי נדה כתי' אלא למעוטי השלכת עץ [נ"ב בכי"ק] אסיפת אפרה⁸⁰
דף מג ע"ב: תוס' ד"ה ולא פליג כו' רבי יהודה מכשיר [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק פוסל] בקטן⁸¹
דף מד ע"א: כפרתו קודם (לכפרת ביתו כפרת ביתו קודמת) לכפרת אחיו⁸²

⁶⁵ בדפוס ווין: "ולא שמשו בו אל" י"ב כהנים גדולים כצ"ל: דפוס ווילנא: "ולא שמשו בו אלא שנים עשר. כצ"ל (ועיין בפירושו על דברי הימים סימן ה' פסוק ל"ו):".
⁶⁶ בדפוס ווין: "גומר זה גרמא כצ"ל: [והיא טעות]. בדפוס ווילנא: "גמ' גרממא. צ"ל גרממא (ועמ"ש בא"ר רפ"ב דנגעים):".
⁶⁷ בדפוס ווין: "נמחק דבר אחר כצ"ל: דפוס ווילנא: "שם (דבר אחר) תא"מ (וכן מחקו רש"י):".
⁶⁸ בדפוס ווילנא: "גמ' נקנור נמחק ונ"ב המים: לא מופיעה בדפוס ווין.
⁶⁹ בדפוס ווילנא: "גמ' והדר רשום קו עליו למחקו: [נראה שהקו הוא רק על האותיות "הדר" ולכן ה"ו" נשארת]. לא מופיעה בדפוס ווין.
⁷⁰ בדפוס ווילנא: "גמרא לעולם רשום קו עליו למחקו (ואולי משום דבדאיכא משמר המתעכב נוטל רק ד')". לא מופיעה בדפוס ווין.
⁷¹ בדפוס ווין: "שהיין לבן מביא אדם לידי טומאה אליעזר בן פנחס אומר כצ"ל: דפוס ווילנא: "גמ' (ת"ר זב תולין... מאכל) תא"מ:".
⁷² בדפוס ווין: "המביאין לידי טומאה – נ"ב והזב תולה בהן רע"א תולה בכל מיני מאכל לא חגבי' כו': דפוס ווילנא: "שם המביאין לידי טומאה. נ"ב והזב תולה בהן... מאכל. (ועי' בא"ר פ"ב דזבים מתני' ב' ובפי' הר"ש):".
⁷³ בדפוס ווין: "הפשט וניתוח אלא והקטיר הכהן את הכל למאי אתא – נ"ב – אלא והקטיר למעוטי. כצ"ל: דפוס ווילנא: "גמ' (ואימא ה"נ לגופיה) תא"מ: שם למאי אתא. נ"ב אלא והקטיר:".
⁷⁴ בדפוס ווין: "נמחק והרי אברים ופדרים כו' עד אלא איתמר הכי איתמר: דפוס ווילנא: "גמ' (והרי אברים כו' עד אלא קשיא) תא"מ (וכן מחקו רש"י):".
⁷⁵ בדפוס ווין: "נמחק למימרא דעבודה עד אמר מר זוטרא: דפוס ווילנא: "שם (למימרא דעבודה תמה בעי כו' עד מעשה שהיה) תא"מ (וכן מחקו רש"י):".
⁷⁶ בדפוס ווין: "ת"ל גורל לה' וגורל לעזאזל כצ"ל: דפוס ווילנא: "גמ' ושנים על זה ת"ל גורל (אחד) תו"מ: שם וגורל (אחד) תו"מ:".
⁷⁷ בדפוס ווין: "הגרלה נמי לא מעכבא אלא הא מני ר"ש היא – כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק: דפוס ווילנא: "גמ' (לא דאקדים כו' עד שבפנים קתני תא"מ (ועי' בת"י):".
⁷⁸ בדפוס ווין: "דאמר ר' זירא – נ"ב – אמר רב – כצ"ל: וכן בדפוס ווילנא.
⁷⁹ בדפוס ווין: "אילימא למעוטי מלוי מים וקידוש כצ"ל. והשאר שבינתיים נמחק: דפוס ווילנא: "אילימא למעוטי מלוי מים וקידוש למשמרת למי נדה כתיב אלא למעוטי אסיפת אפרה והשלכת עץ כו' כצ"ל: [ראה בהגהה הבאה בטקסט].
⁸⁰ בדפוס ווין: "אלא למעוטי השלכת עץ ארז – נ"ב – למעוטי אסיפת אפרה והשלכת כו' – כצ"ל: דפוס ווילנא – ראה הערה הקודמת.
⁸¹ בדפוס ווין: "תוספות ד"ה ולא פליג כו' רבי יהודה מכשיר – נ"ב – פוסל: דפוס ווילנא: "תוס' ד"ה ולא. מכשיר. נמחק ונ"ב פוסל (וז"ש התוספ' ושם המקשה כו' ועי' בא"ר פ"ב דפרה מתני' י):".
⁸² בדפוס ווין: "גמרא כפרתו קודמת לכפרת אחיו כהנים כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק: דפוס ווילנא: "גמרא (לכפרת ביתו כפרת ביתו קודמת) תא"מ:".

שם: איזהו כפרה ששו' לו (ולביתו) ולאחיו הכהנים⁸³
 דף מה ע"ב: מבעי ליה לכתניא (א"ש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה) [נ"ב בכי"ק ואש המזבח תוקד בו]⁸⁴
 דף מט ע"ב: ומערה בגודלו (עד שמעגת לבין אצילי ידיו וחוזר ומחזירה) לתוך חפניו⁸⁵
 דף נג ע"ב: במשנה: אחת למעלה ושבע למט' וכך היה מונה [נ"ב בכי"ק וכו']⁸⁶
 דף נט ע"א: ומר סבר הקפה ברגל (ואי בעית אימא) ובהא קא מפלגי⁸⁷
 שם: שני כהנים גדולים נשתיירו במקדש (ראשון)⁸⁸
 דף סא ע"ב: תנן הת' [רשום עליו קו ונ"ב בכתי"ק ת"ר] וכולן במטמאי⁸⁹
 דף סו ע"א: במשנה: לפני ה' תטהרו (והכהנים והעם העומדים... ונופלין על פניהן ו)אומרים ברוך שם [נ"ב בכי"ק והן]⁹⁰
 דף סח ע"ב: במשנה: (רבי ישמעאל אומר... כשלג ילבינו)⁹¹
 שם: והא קא משמע לן (דקסבר רבי יהודה) כיון שהגיע⁹²
 שם: במשנה: ועל המקד' בפני עצמו [רשום עליו קו] ועל ישראל בפני עצמן (ועל ירושלים בפני עצמן) ועל הכהנים בפני עצמן [רשום עליו קו] ועל שאר התפילה⁹³
 דף סט ע"א: דאמ' אבנטו של כהן גדול (בשאר ימות השנה) זה הוא אבנטו של כהן הדיוט⁹⁴
 שם ע"ב: והיכי איתמ' דרב חסדא אהא (מתיבי) דתניא⁹⁵
 שם: אמר ליה אביי (לרב דימי) ודילמא שגידלו בשם⁹⁶
 שם: ולא והכתי' (ויעמד עזר' הספר על מגדל עץ אשר עשו לדבר) ואמר רב גדל [נ"ב בכי"ק ויזעקו בקול גדול]⁹⁷
 שם: (ויזעקו אל ה' אלקים) בקול גדול [נ"ב בכי"ק ויזעקו]⁹⁸
 שם: והא דרב מתנא מטיא [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק מסייע] לדרבי יהושע בן לוי⁹⁹
 שם: שכובש את (יצרו) [מוקף עיגול ונ"ב בכי"ק רצונו] שנותן ארך אפים לרשעי¹⁰⁰
 דף ע ע"א: במשנה: ושעיר הנעשה בחוץ (היו קרבינ) עם תמיד של בין הערבים¹⁰¹
 שם: דתנא דבי שמואל ר' רבי אליעזר אומר יצא ועשה אילו... [נ"ב בכי"ק אבל ר"א דמתני' ס"ל כמ"ש בתוספתא ר"א א' פר העולה ושעיר הנעשה בחוץ היו קרבינ עם תמיד של שחר והג' לא הביאו משום

⁸³ בדפוס ווין: "ששוה לו ולביתו – צ"ל – ששוה לו ולאחיו הכהנים". בדפוס ווילנא: "שם (ולביתו) תז"מ".
⁸⁴ בדפוס ווין: "מבעי ליה לכתניא ואש המזבח תוקד בו לימד על כל כצ"ל". בדפוס ווילנא: "גמרא לכתניא (אש תמיד תוקד על המזבח לא תכבה) תא"מ ונ"ב ואש המזבח תוקד בו (וכ"ה בתורת כהנים וכמ"ש לעיל עמוד א' ובדף לג א')".
⁸⁵ בדפוס ווין: "ומערה בגודלו לתוך חפניו – כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק". בדפוס ווילנא: "גמ' בשינוי ומערה בגודלו לתוך חפניו. כצ"ל ושבתיים סגור בעגולים (וערמב"ם הלכות עבודת יו"כ פ"ד הלכה א' ובלח"מ שם)".
⁸⁶ בדפוס ווילנא: "במשנה הביאו וכו' ושבע למטה. נ"ה וכו' (כנ"ל ולא היה מתכוון כו'. וכ"ה במשניות): "לא מופיעה בדפוס ווין.
⁸⁷ בדפוס ווין: ומר סבר בקפה ברגל ובהא קמפלגי – כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק". בדפוס ווילנא: "גמ' (ואי בעית אימא) תא"מ: שם בהא צ"ל ובהא".
⁸⁸ בדפוס ווין: "נשתיירו במקדש זה אומר בדי – כצ"ל ותבת – ראשון – נמחק". בדפוס ווילנא: "שם (ראשון) תז"מ (וע' ת"י)".
⁸⁹ בדפוס ווין [בטעות נדפס שם ע"א]: "תנן התם וכולן – צ"ל – תנו רבנן וכולן כו'". בדפוס ווילנא: "גמ' תנן התם. צ"ל ת"ר (וכ"ה גי' הת")".
⁹⁰ בדפוס ווין [בטעות נדפס שם סח]: "לפני ה' תטהרו והן אומרים ברוך כו' – כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק". בדפוס ווילנא: "במשנה תטהרו והן אומרים ברוך כו' כצ"ל ומן הכהנים וכו' עד פניהם ל"ג (ועמ"ש רבינו בא"ח סי' תרכ"א ס"ק ט')".
⁹¹ בדפוס ווין: "שהגיע השעיר למדבר – נמחק מר' ישמעאל עד סוף מפני שהיא ברייתא". בדפוס ווילנא: "במשנה (ר' ישמעאל כו' עד כשלג ילבינו) תא"מ".
⁹² בדפוס ווילנא: "גמ' (דקסבר ר' יהודה) תא"מ". לא מופיעה בדפוס ווין.
⁹³ בדפוס ווין: "על המקדש ועל הכהנים ועל ישראל בפ"ע ועל שאר התפילה – כצ"ל ומה שבינתיים נמחק". וכן בדפוס ווילנא.
⁹⁴ בדפוס ווילנא: "גמרא (בשאר ימות השנה) תא"מ". לא מופיעה בדפוס ווין.
⁹⁵ בדפוס ווין: "אהא דתני – נמחק תיבת – מתיבי". בדפוס ווילנא: "גמרא (מתיבי) תז"מ".
⁹⁶ בדפוס ווין: "א"ל אביי ודילמא – נמחק לרב דימי". בדפוס ווילנא: "שם (לרב דימי) תא"מ".
⁹⁷ בדפוס ווין: "ולא והכתיב – נ"ב ויזעקו בקול גדול ואמר רב גדל – כצ"ל ומה שבינתיים נמחק". בדפוס ווילנא: "שם (ויעמד עזרא הסופר על מגדל עץ אשר עשו לדבר) תא"מ ונ"ב ויזעקו בקול גדול".
⁹⁸ בדפוס ווין: "ויזעקו בקול גדול – צ"ל – ויזעקו בקול גדול". בדפוס ווילנא: "שם (ויזעקו אל ה' אלקים) תא"מ ונ"ב ויזעקו".
⁹⁹ בדפוס ווין: "והא דרב מתנא מטיא – צ"ל – מסייע לדר' יהושע". בדפוס ווילנא: "שם מטיא. צ"ל מסייע".
¹⁰⁰ בדפוס ווין: "שכובש את יצרו – צ"ל – את רצונו". בדפוס ווילנא: "שם יצרו. צ"ל רצונו".
¹⁰¹ בדפוס ווילנא: "מתני' הנעשה בחוץ (היו קרבינ) תא"מ (ועתוס' ד"ה ושעיר ובת"י)". לא מופיעה בדפוס ווין.

דחסר שם אימורי חטאת אבל ודיא לכ"ע עם אילו והעם האימורין קרבי ובירו' אר"י זו דברי ר"א ור"ע אבל חכ"א כולן היו קרבין עם תמיד של בין הערבים קרי לדתני שמואל בלשון חכמים¹⁰² שם ע"ב: ואחר [רשום על גבי התיבה (ג)] כך שער הנעשה בחוץ קרבין עם תמיד של שחר והגמרא לא הביאו משום דחסר שם אימורי חטאת אבל ודיא לכ"ע עם אילו ואיל העם... זו דברי ר"א ור"ע קייבא... לא מופיעה בדפוס ווין.¹⁰³ בדפוס ווילנא: "גמ' אילו ואיל העם ואימורי חטאת ואח"כ שער הנעשה בחוץ שנאמר שער עזים אחד חטאת מלבד חטאת הכיפורים ואח"כ [רשום על גבי התיבה (ד)] תמיד של בין הערבים¹⁰⁴ דף עג ע"א: דתניא דברים שבין כהן גדול לכהן הדיוט (פר כהן משיח ו) פר הבא על כל המצות¹⁰⁴ שם ע"ב: והא לא כתב בהו צד"י [נ"ב בכי"ק ות' וק' וכ"ה בירו']¹⁰⁵ דף עה ע"ב: ואינו מוציא (וכשנאמרו דברים לפני רבי ישמעאל אמר להם אל תיקרי אבירי אלא איברים דבר שנבלע במאתים וארבעים ושמונה איברים אלא מה אני מקיים ויתד תהיה לך על אזניך בדברים שכאין להם ממדינת הים)¹⁰⁶ דף עז ע"א: [בגליון העמוד יש קטע שלם בכתב יד שהוא השמטת הגמרא מחמת הצנזורה המתחיל ב"אמר ר' יוחנן" ומסיים "ולא אשגחו ביה", אמנם אינם בעצם כתב יד קדשו של הגר"א.] דף עז ע"א: ולמחר מעבירה על גבי עיניו וכן [רשום עליו קו] כי אתא רבה בר מרי¹⁰⁷ דף פב ע"א: בשלמא לרב הונא ורב נחמן לפני שנה ולפני שנים לפני שנה לדבריהן [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק לפרקן] ולפני שנים לדבריהן [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק: פ"י דלפ"ז הפי' דמתני' אבל מחנכין אותן לפני שנה וכו' אינו קאי על התחלת זמן של חינוך קאי על המשכת זמן דעד לפני שנה של חיוב דאורייתא מחנכין ואותו השנה משלימין מדבריהן וזה לבריא [כאן מחק רבנו הגר"א את התיבה "לבריא" והמשיך לכתוב] לחולה ולפני שנתיים פ"י ג"כ לפני חיוב דאורייתא מחנכין ואותן השתי שנים משלימין לדבריהן וזה לבריא¹⁰⁸ שם: אמר לך רבי יוחנן מאי שנה או שנים סמוך לפירקן [נ"ב בכתי"ק]: פ"י דמאי דקתני במשנה שנה וכו' אהתחלת זמן קאי ולא תתני לפני כו' אלא אימא מחנכין שנה סמוך לפרקן שהוא י"א לחולה ושנתיים סמוך לפרקן שהן עשר ואחד עשר לחולה [כאן התיבה מחוקה בעט אחר ובכתב אחר נ"ב לבריא – וכן צריך להיות והיא טעות הקולמוס של רבנו הגר"א, וכן מתוקן בדפוס ווילנא] ומשם ואילך משלימין מדאורייתא¹⁰⁹ דף פד ע"ב: לא על ידי נכרים ולא על ידי כותיים [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק קטנים]¹¹⁰ דף פז ע"ב: מתפלל שבע ומתודה (תנאי היא דתני יום הכיפורי עם חשכה מתפלל שבע ומתודה) וחותר בוידי¹¹¹

¹⁰² בדפוס ווילנא מעתיק אל הכל אמנם לפעמים משלים את הר"ת והוסיף תיבה: "...נ"ב אבל ר' אליעזר דמתני' ס"ל כמ"ש בתוספתא ר' אליעזר אומר פר העולה ושער הנעשה בחוץ היו קרבין עם תמיד של שחר והגמרא לא הביאו משום דחסר שם אימורי חטאת אבל ודיא לכ"ע עם אילו ואיל העם... זו דברי ר"א ור"ע קייבא... לא מופיעה בדפוס ווין.¹⁰³ בדפוס ווילנא: "גמ' אילו ואיל העם ואימורי חטאת ואח"כ שער הנעשה בחוץ שנאמר שער עזים אחד חטאת מלבד חטאת הכיפורים ואח"כ תמיד כו' כצ"ל: לא מופיעה בדפוס ווין.¹⁰⁴ בדפוס ווין: "לכ"ה פר הבא כו' – ונמחק פר כהן משיח וגם ואו דפר כו'". בדפוס ווילנא: "גמרא שבין כ"ג לכהן הדיוט פר הבא כו' כצ"ל ושבתיים מוקפים בעגולי' (וכמ"ש רש"י דל"ג לה):".¹⁰⁵ בדפוס ווילנא: "גמ' בהו צד"י. נ"ב ות' וק'. וכ"ה בירושלמי: לא מופיעה בדפוס ווין.¹⁰⁶ בדפוס ווילנא: "גמרא (וכשנאמרו כו' עד ממדינת הים) תא"מ: לא מופיעה בדפוס ווין.¹⁰⁷ בדפוס ווילנא: "גמ' וכן. רשום קו עליו למחקו: לא מופיעה בדפוס ווין.¹⁰⁸ בדפוס ווין: "לפני שנה לדבריהן – נ"ב – לפרקן: תיקון זה אינו בדפוס ווילנא. בדפוס ווין: "ולפני שנים מדבריהן כו' – נ"ב פ"י דמתני' אבל מחנכין אותן לפני שנה כו' אינו קאי על התחלת זמן של חינוך קאי על המשכות זמן דעד לפני שנה של חיוב דאורייתא מחנכין ואותה שנה משלימין מדבריהן וזה לחולה ולפני שנתיים פ"י ג"כ ולפני חיוב דאורייתא מחנכין ואותן השתי שנים משלימין לדבריהן וזה לבריא:". בדפוס ווילנא בדיוק כמו בטקסט למעלה (חוץ מתיבה "שנתיים" שהם קראו "שנתיים"). שוב הוכחה שהיה העותק שהיה מונח לפני מדפיסי ווילנא.¹⁰⁹ בדפוס ווין יש שינויים קלים: "נ"ב [חסרה מלה "פ"י"] דמאי... ולא תתנו... שהן עשר ואחד עשר לחול'..." [לא נתקנה הטעות כמו שנתקנה בדפוס ווילנא, אלא נעתק כמו שהופיע בכתב היד, ומדפיסי ווין הדפיסו כמו שקבלו בלי לתקן]. בדפוס ווילנא כמו הטקסט חוץ מכמה תיבות [כו' במקום וכו': שנתיים במקום שנתיים], ותיקון טעות של "לחולה" ל"לבריא".¹¹⁰ בדפוס ווין: "ולא ע"י כותים – צ"ל – קטנים:". בדפוס ווילנא: "ולא ע"י קטנים אלא כו' כצ"ל:".¹¹¹ בדפוס ווין: "מתפלל שבע ומתודה וחותר בוידי – כצ"ל ומה שבינתיים נמחק:". בדפוס ווילנא: "גמ' (תנאי היא דתניא יוהכ"פ עם חשיכה מתפלל שבע ומתודה) תא"מ:".

הגהות הגר"א על מסכת סוכה

דף ז ע"א: בדפוס ווילנא על הגמרא: דקא עביד טפח שוחק, "ל"ג שוחק [כך שמעו מפיו ולא נמצא בכ"י ולא גושפנקי דמריה חתים ע"ז]: "ואכן לא רשום כלום בגמרא של הגר"א לפנינו.
 דף יט ע"ב: תוס' ד"ה שאם הגביה כו' על ארבעה אבנים או אב [רשום עליו קו והוסיף ו] היתה גבוה כו'¹¹²
 דף לז ע"א: ועשו סכות ככתוב (ורבי יהודה סבר הני לדפנות עלי הדס ועלי תמרים ועלי עץ עבות לסכך) ותנן מסכין בנסרים¹¹³
 דף מה ע"ב: אנחנו מודים [רשום עליו קו ונ"ב בכ"ק מברכין] ולך אנו מקלסין¹¹⁴
 דף מו ע"א: תוס' ד"ה העושה כו' עשאה לאחר מברך לעשות סוכה [לשמו] [רשום עליו קו ונ"ב בכ"ק על עשיית סוכה]¹¹⁵
 דף מז ע"ב: ר' יהודה אומר והנחתו [רשום עליו קו ונ"ב בכ"ק והנחתו] זו תנופה אתה אומר זו תנופה או אינו אלא הנחה ממש כשהוא אומר והנחתו [רשום עליו קו ונ"ב והנחתו] הרי הנחה אמור¹¹⁶
 דף נא ע"ב: הגיעו למעלה עשירית תקעו והריעו ותקעו (הגיעו לעזרה תקעו והריעו ותקעו) הגיע לקרקע [נ"ב העזרה] תקעו והריעו ותקעו¹¹⁷
 שם: לפני מסטיו (פעמים ש) [הסוגר הוא על ה"ש" ומשאר רגל השמאלי כדי לחברה ל"היו"] והיו בה ששים רבוא על ששים רבוא¹¹⁸
 שם: אינו פחותה מעשרים ואחד רבוא [רשום עליו קו] ככרי זהב¹¹⁹
 שם: וכולהו קטליניהו (אלכסנרוס מוקדן [רשום עליו קו]) [נ"ב בכ"ק טרכינוס]¹²⁰

הגהות הגר"א על מסכת מגילה

דף ב ע"ב: מה להלן (מוקפת חומה) מימות יהושע בן נון אף כאן (מוקפת חומה) מימיו יהושע בן נון¹²¹
 שם: אלא שושן דעבד [רשום עליו קו] כמאן¹²²
 דף ה ע"א: במשנה: אף על פי שאמרו מקדימין (ולא מאחרין) מותרין בהספד¹²³
 דף ו ע"ב: [בגליון יש קטע בכתב יד שהושמט מתוך הדפוס מחמת הצנזורה ומתחיל, אמר עולא איטליא של יון כו' עד וצדו אחד חולסית ומצודה, ואינו כתב ידו של הגר"א].
 דף ז ע"ב: קיימת בנו רבינו משלוח מנות איש לרעהו (ומתנות לאביונים)¹²⁴
 דף ח ע"א: נדבות [רשום על התיבה ב] מתו או נגנבו או אבדו חייב באחריותן נדרים [רשום על התיבה א] מתו... אין חייב באחריותן¹²⁵

¹¹² בדפוס ווילנא: "תוספות ד"ה שאם כו' אבנים והיתה גבוהה כו' כצ"ל": לא מופיעה בדפוס ווין.

¹¹³ בדפוס ווילנא: "(ור"י סבר כו' עד לסכך) תא"מ": לא מופיעה בדפוס ווין.

¹¹⁴ בדפוס ווילנא: "גמ' מודים, צ"ל מברכים": לא מופיעה בדפוס ווין.

¹¹⁵ בדפוס ווילנא: "תוס' סד"ה העושה: לעשות סוכה לשמו נמחק ונ"ב על עשיית סוכה": לא מופיעה בדפוס ווין.

¹¹⁶ בדפוס ווין: "ר' יהודה אומר והנחתו נ"ב והנחתו כו'"; "כשהוא אומר והנחתו כו' נ"ב והנחתו כו'": בדפוס ווילנא: "גמ' רי"א והנחתו זו כו' כשהוא אומר והנחתו הרי הנחה אמור הא מה אני מקיים והנחתו זו תנופה כצ"ל [עי' בהגהת רש"י]: כאן מדפיסי ווילנא מוסיפים עוד הגהה שלא נמצא בכתב יד הגר"א. ורש"י כותב: "כן הגיה הגר"א ז"ל בשנ"א פ"ג דבכורים מ"ו ובהגהותיו כאן ט"ס." כלומר שלא הגיה, "מה אני מקיים והנחתו זו תנופה" והול"ל "מה אני מקיים והנחתו זו תנופה" והוא פשוט שכך כוונתו.

¹¹⁷ בדפוס ווין: "תקעו והריעו ותקעו הגיע לקרקע העזרה תקעו והריעו כו' כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק": בדפוס ווילנא: "במשנה (הגיעו לעזרה תקעו והריעו ותקעו) תא"מ: שם הגיעו לקרקע. נ"ב העזרה:".

¹¹⁸ בדפוס ווין: "לפנים מסטיו שהי' בה. כצ"ל לפנים מסטיו היו בה": בדפוס ווילנא: "גמ' סטיו לפנים מסטיו והיו בה כו'. כצ"ל:".

¹¹⁹ בדפוס ווין: "מעשרים ואחד רבוא ככרי זהב כצ"ל מעשרים וא' ככרי זהב כו'": דפוס ווילנא: "שם ריבוא. רשום עליו קו למחקר:".

¹²⁰ בדפוס ווין: "קטליניהו אלכסנרוס מוקדן. כצ"ל טרכינוס": בדפוס ווילנא: "(אלכסנרוס מוקדן) תא"מ ונ"ב טרכינוס": לא ברור למה רשום קו על המלה "מוקדן". ואולי מתחילה רשם עליו קו ואחר כך הכניס את הסוגריים על שתי המלים.

¹²¹ בדפוס ווין: "גמרא מה להלן מימות יהושע בן נון אך כאן מימות יהושע ותיבת מוקפת חומה נמחק כצ"ל": בדפוס ווילנא: "(מוקפת חומה) תא"מ (וכן מחקו רש"י):".

¹²² בדפוס ווילנא: "שם דעבדא רשום קו עליו למחקר": לא מופיעה בדפוס ווין.

¹²³ בדפוס ווין: "מקדימין ולא מאחרין צ"ל מקדימין מותרין כו'": בדפוס ווילנא: "במשנה (ולא מאחרין) תא"מ:".

¹²⁴ בדפוס ווילנא: "גמ' (ומתנות לאביונים) תא"מ (וכ"מ מרש"י דל"ג לה):". לא מופיעה בדפוס ווין.

דף יא ע"א: רב אשי אמר מהכא או הנסה אלקים וגומר ויהי בימי אחשורוש אמר רב ויי והי (הדא דכתי) והתמכרתם [נ"ב בכי"ק רב אמר מהכא]¹²⁶

שם: להפך בריתי אתם בימי פרסיים [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק רומים] כי אני ה' אלקיהם... להפך בריתי אתם בימי פרסיים [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק רומים] שהעמדתי להם של בית רבי¹²⁷

שם: אעשה לכם אחשורוש אמר רב אחיו של ראש, נ"ב בכי"ק כאן צ"ל ויהי בימי כו'¹²⁸

דף יג ע"א: ולמה נקרא שמו ירד (שירד להם לישראל (מֶן) בימיו) נ"ב בכי"ק תורה שהוריד תורה לישראל¹²⁹

שם ע"ב: ומנו מרדכי (דכתיב) [התיבה מחוק וסביבו גם עיגול] ויודע הדבר¹³⁰

דף יד ע"א: רש"י ד"ה נבואה שהוצרכו לדורות כו' ובהלכות גדולות מנויין מסדר עולם אברהם יצחק ויעקב וכו', נכתב למטה בדף בכתב יד קדשו: אבל בס"ע לא חשיב אברהם יצחק ויעקב משה ואהרן עלי שלמה נריה מחסיה וחשיב במקומם ג' בני קרח אסף והימן ואיתן וידותן וזכריהו הכהן ודניאל כי לא חשיב במ"ח נביאים רק אחר מות משה אף שבנביאי חשיב כי לא הי' רק ז' וכן נרי' ומחסי' לא נכתבו נביאתן ולא נק' נביאי' וכן עלי ושלמה וע"ל ט"ו ברוך בן נרי' כו':¹³¹

שם: בסוף דברי רש"י: שנים לא ידעת: נ"ב בכי"ק והם חנני ועודד¹³²

שם ע"ב: דמים תרתי משמע (אלא מלמד שגילתה את השוק והלך לאורה שלש פרסאות אמ' לה השמעי לי אמרה לו) לא תהי' לך¹³³

דף טו ע"א: ושריה בן מעשיה

דף יח ע"ב: וקראן הקורא כמתורגמן, נ"ב בכי"ק: לפרש"י כ"ז שפת יתר אבל הפי' הוא שקראה בלשון תרגום לפי שהיו רגילין בתרגום בע"פ וקמ"ל דאף למכיר אשורית יוצא בלעז וקמ"ל אף שקרא בב' לשונות יצא דהא צריך לקרות כולה ואף המיעוט מעכב מדקא' אטו אנן כו' וכ"ה להדיא הפי' הנ"ל בירו' ומ"ש בירוש' מי שיודע גם אשורית אין יוצא בלעז היינו אם כתובה אשורית דלא כגמ' דילן וקי"ל כגמ' דילן דבזה אף לועז לא יצא מ"מ פשטא דמתני' דקא' והלועז כו' וגמ' דפריך והא לא ידע כו' ופשטא דירוש' מ' כדברי הרמב"ן דלא יצא אלא הלועז דוקא וכאן דוקא במקצתה כי היכי דיצא בע"פ אלא שי"ל דגמ' דידן ס"ל כשמואל בירוש' דלא כר' אבהו מדפריך גמ' מע"פ ול"פ מתרגום¹³⁴

דף כג ע"א: הני שלשה (ארבעה) חמשה (ששה) ושבעה כנגד מי¹³⁵

¹²⁵ טעות זו כבר נתקנה במהדורות הבאות של הש"ס ולכן הגהה זו לא מופיעה בדפוסים אלו.

¹²⁶ תחת ההגהה רשום בכתב אחר, "רבינו גרס כאן רב אמר מהכא". בדפוס ווין: "רב אשי אמר מהכא או הנסה אלקים וגו' אח"ז צ"ל רב אמר מהכא והתמכרתם שם וכו' ומתיבת ויהי בימי עד ויי יהי צ"ל בשורה ל' קודם אחשורוש אמר רב כו' כצ"ל". ובדפוס ווילנא: "גמ' הנסה אלקים וגו' רב אמר מהכא והתמכרתם כו' כצ"ל".

¹²⁷ בדפוס ווין: "בימי פרסיים כו' נ"ב רומיים", ושוב "בימי פרסיים צ"ל רומיים": לא מופיעה בדפוס ווילנא מחמת הצנזורה.

¹²⁸ תחת הגהה זו רשום בכתב אחר, "כאן גרס רבינו ויהי בימי". ראה לעיל הערה 119. בדפוס ווילנא: "שם אעשה לכם ויהי בימי אחשורוש אמר רב ויי והי אחשורוש אמר רב כו' כצ"ל".

¹²⁹ נראה שרבינו סגר קודם את התיבה "מן" וכתב בגליון "תורה", אח"כ סגר את כל הקטע ומחק את המלה "תורה" וכתב במקומה "שהוריד תורה לישראל". בדפוס ווין: "ולמה נקרא שמו ירד שירד להם לישראל מן. נ"ב ולמה נקרא שמו ירד שהוריד תורה לישראל כצ"ל". בדפוס ווילנא: "גמ' (שירד להם לישראל מן בימיו) תא"מ ונ"ב שהוריד תורה לישראל".

¹³⁰ בדפוס ווילנא: "גמ' (דכתיב) תז"מ". לא מופיעה בדפוס ווין.

¹³¹ בדפוס ווין שינויים קלים: "אבל בסדר עולם... נרי' מחסי'... וידותן וזכרי'... כלא חשיב... אף שבנביאים כי לא הי' רק ז' [חסר מלה "וכן"] נרי' ומחסי' לא נכתבו נביאים ולא נקראו נביאים...". וכן בדפוס ווילנא שינויים בלתי משמעותיים: "...אבל בסדר עולם... רק אחר מול משה אף שבנביאות... וכן נריה ומחסי' ולא נקראו נביאים... ברוך בן נריה כו'".

¹³² בדפוס ווין: "רש"י שהוצרכו לדורות כו'. שנים לא ידעת. נ"ב והם חנני ועודד". וכן בדפוס ווילנא.

¹³³ בדפוס ווין: "דמים תרתי משמע ולא תהי' לך זאת כו' כצ"ל והשאר בינתיים נמחק". דפוס ווילנא: "גמ' (אלא מלמד שגילתה א"ש וה"ל ג"פ א"ל השמיע לי אמרה לו) תא"מ".

¹³⁴ בדפוס ווין שינויים קלים: "לפי' רש"י [חסר כאן כ"ז – כל זה] שפת יתר... שקראה בל' תרגום לפי שהיו... וקמ"ל אף שקראה בב' לשונות... מדקאמר אטו אנן כו' וכן הוא להדיא הפי' הנ"ל בירושלמי ומה שכתוב בירושלמי... דלא כגמ' דילן וקמ"ל כגמ' דילן... פשטא דמתניתין דקאמר והלועז... אלא הלועז דוקא וכאן דוקא במקצתה... כשמואל בירושלמי דלא כר' אבהו ודפריך גמ' מע"פ ול"פ מתרגום". וכן בדפוס ווילנא שינויים בלתי משמעותיים בפתיחת ראשי תיבות: "...כל זה שפת יתר אבל הפירוש הוא שקראן... בתרגום בעל פה... כי היכי דיצא בעל פה... מדפריך גמ' מעל פה ולא פריך מתרגום (ועמ"ש רבינו בא"ח סימן תר"ץ)".

¹³⁵ בדפוס ווילנא: "גמרא הני שלשה חמשה שבעה כנגד מי כו' כצ"ל". לא מופיעה בדפוס ווין.

דף כה ע"א: ויש נקרין ולא מתרגמין (ויש לא נקרין ולא מתרגמין) אלו נקרין¹³⁶
שם ע"ב: מעשה דוד ואמנון (לא) נקרין ולא מתרגמין¹³⁷
דף כט ע"א: הנכנס לבית הכנסת להתפלל מותר [רשום עליו קו ונ"ב בכי"ק מצוה כן גי' הרא"ש והרי"ף
בברכות] לעשותו קפנדריא¹³⁸

הגהות הגר"א על הרא"ש למסכת מגילה

פרק שני סי' ד: ואפי' למ"ד מאיש יהודי צריכה שתהא כתובה כולה. פירוש לכתחילה צריכה שתהא כתובה
כולה כו', נ"ב הכי"ק: אבל הרשב"א פי' דיעבד ובתחלה או סוף דומיא דמתני'¹³⁹
פרק שלישי סי' ג: ושמעין שאם הוא מתחיל ממקום שהתחיל ראשון מברך ברכה ראשונה, נ"ב בכי"ק:
והר"מ ס"ל דאינו מברך ומפרש שאם ממקום שפסק אז נראה כאלו קריאתו מובדלת מן הראשון עכשיו
אחת היא. ב"י¹⁴⁰
שם סי' ז: וקדושה שאמרה ביוצר יחיד אומרה, נ"ב בכי"ק: וברמב"ם וש"פ כ' שמדלגה¹⁴¹
שם סי' ח: אבל אותם שתיקנו להם חכמים הראשונים אמרו אותה השתא, נ"ב בכי"ק: וכ"פ הרמב"ן¹⁴²
שם סי' כד: ת"ר יש נקראין... (לא) נקראין ולא מתרגמין¹⁴³
שם: מעשה אמנון ותמר (לא) נקראין ולא מתרגמין¹⁴⁴
פרק רביעי סי' א: ואכל הני דמתניתין קאי הלכך יחיד שמכר [נ"ב בכי"ק וי"ח]¹⁴⁵

¹³⁶ בדפוס ווין: "ויש נקרין ולא מתרגמין אלו נקרין ומתרגמין כצ"ל ושאר שבינתיים נמחק: ". בדפוס ווילנא: "גמ' ויש לא נקרין
ולא מתרגמין תא"מ: ".
¹³⁷ בדפוס ווילנא: "גמ' מעשה דוד ואמנון (לא) תז"מ (וכגרסא שלנו במתני' וע' תוי"ט): ".
¹³⁸ בדפוס ווין: "הנכנס לבית הכנסת להתפלל מותר לעשותו קפנדרי'. נ"ב מצוה כן גי' הרא"ש והטור: ". בדפוס ווילנא: "גמ' מותר.
נ"ב מצוה כן גירסת הרא"ש (כאן אבל הרא"ש דברכות איתא מותר) והרי"ף בברכות: ". [כאן שוב הוכחה שדפוס ווילנא לא
השתמשו בדפוס ווין אלא בעצם כתב יד שנמצא לפנינו].
¹³⁹ כן הוא בדיוק בדפוס ווין ווילנא.
¹⁴⁰ בדפוס ווין: "נ"ב והר"מ ס"ל דאינו מברך. ומפרש התם שאם [התחיל] ממקום שפסק אז נראה כאלו קריאתו מובדלת עכשיו
אחת היא ב"י: ". בדפוס ווילנא מועתק כלפנינו.
¹⁴¹ בדפוס ווין: "נ"ב והרמב"ם וש"פ כ' שמדלגים: ". בדפוס ווילנא כלפנינו ומוסיף: "(ועמ"ש רבינו בא"ח סי' נ"ט ס"ק ה'): ".
¹⁴² כן הוא בשני הדפוסים, בדפוס ווילנא מוסיף: "(בתורת האדם והובא בש"ע יו"ד סי' שע"ט בשם י"א): ".
¹⁴³ בדפוס ווילנא: "(לא) נקראין ולא מתרגמין תא"מ: ". והוא כמו גירסתו בגמרא. לא מופיעה בדפוס ווין.
¹⁴⁴ בדפוס ווילנא: "(לא) תז"מ: ". והוא כמו גירסתו בגמרא. לא מופיעה בדפוס ווין.
¹⁴⁵ בדפוס ווילנא: "נ"ב וי"ח (ועמ"ש רבינו בא"ח סי' קנ"ג ס"ק ל"ב): ". לא מופיעה בדפוס ווין.

[illegible][illegible]

בשמים (רמב"ם) : כשהיו אלוהים אלהים
ועדיין לא נולד משה : פתילות למקדש-
משכן שלם : משום ויכול : שאלו בזה
ואלו לא גזלו אדם ויכול להשייך שם
עמה כמו בבית : לא לחד : שרף על
כחו אילו לא היו : בעצמו אלא
בגזעו : לא פניו לבן : רמזה קרניו ולא
רמזה פניו : זו קריא בכתובה : משנכבדו
על שאלו ויהו' שלל תישמר בלכותו
במשיחת דוד ושלמה כתיב קרן השמן
במשיחת ויחול ויחול כתיב : כי : ואם
רואים דם : כללים : שגמא' (שגמא' ה) : ואם
אשריר לבב עד אור הבקר משתין נקיד
תשע מיהם אלה כללים ויבי מתיאין :
כללים : שגמא' : שטור הלז צריך
לה : חקן מרתיחו חם מל' מים השגמאם
כלשה הוא : ויבי דיון דיון נפשות כללים :
והא כתי' (רמב"ם) : דורו לבוקר מש' וכתו'
ונקע אותם למ' לרג' השמ' (מחבר : ה) :
כליתיו

עיר רב נתמן אמר קריתו הילל רבא אמר שלמא תתם ^ה הללו עבדי הולא עבדי פרעה אלא הכא הללו עבדי ה' ולא עבדי אחרשושא אחי עבדי אחרשושא אנן בין לרבא בין לרב נתמן קשיא והא תני משנכנסו לארץ לא הוכשרו כל הארצו למר שהיו כיון שגלו הורו להשגיח והראשון נתייב לביהכתי ^ו וה' איש אחמן הכותמים אחר צופים מלמתיים צופי שנתבאר להם לישראל מדוהה טובא וה' כרתניא רבנא נשמועו להם לישראל כלפנים כיוצאי מצרים אלא בנאותא שהוצרכו לדורו להכריש לא הוצרכו ^ז ונאמר שכל רבא נתיבא רבא שמואל רב נתיבא אמר אדם הכא משתי רמזי שצופאי אור זרני תני אמר אבא הכא מבני אדם שעומדין ברומא של עולומאן נניהו בני קרח דכתיב ^ח ובני קרח אל אחות משו רבא אמר כי תנא משורדינו מקום נתבצר להם בניהגם ועמדו עליו שבע נביאות מאן נניהו שרה מרים דבורה חנה אצילן חילד ואסתר שרה דכתיב ^ט אבי מלכה ואבי יסכ ואמר ר' יצחק יסכו זו שרה ולמא ^י נקר' שמה יסכה שפכת ב'רוח הקדש שנה ^{יא} ולא אשר תאמ' אלץ שרה שמע בקולד דבר אחר יסכה שהכל סכין ביופיא מרים דכתיב ^{יב} ותקח מרים הנביא אהו ^{יג} אשר לא אחות משו אמר רב נתמן אמר כי שרה היתה מתנכמת בשמיא אדראמיא ועתר אמר שולחן כן שוועי את ישראל ובשעה שכולל תתלמל לה הכי נולד אור עמר אביה ונשקה על ראש אמ'לה בתי נתקיימ' לנבואתך וכיון שהשליכוהו ליאן עמר אבי' וספחה על ראשה ואמר לה בתי היכן נבואתך היינו דכתי ^{יד} ותוצב אחותי מרחוק לדעה לדעה מה יזא בסף נבואת דבור דכתיב ^{טו} ודבור אשה נביא אשת לפידות מציא אשת לפידות שהי' עושה פתיל למקדש והיא יושבת תחת תומר מציא אשת תחת תומר אמר ר' שמעון קן אבשל' משו יחזור רבי אחר מה תמר זו אמר לא אלא כה אחר איש ישראל שבאותו הדור לא היה להם אלא לב אחו' להללן שבשמיא חנה דכתיב ^{טז} ותתפלל חנה ותאמר עלץ רבי ^{יז} ביהרמ' קרני בה'רמ' קרני ולא ^{יח} איהם פכי דור ושלמ' שנמשחו בקרן נמשכ' מלכותן שאל ויהווא שמשחוהו בפך לא נמשכ' מלכותן ^{יט} אלא קדוש כלי כי אין ב' דור ^כ איהם בה' יחורו בה' מנשי אלא הקרי בלחך אלא בלחך שן כמית' הקדוש ברוך הוא מביא בשר ודם מביא בשר ודם מעשה דשוי ודם מעשה דשוי אלוה' אלוה' אכל הקדוש ברוך הוא מביא מעשה דיו ^{כא} אין צור כאלקינו אין צייר כאלקינו אדם צר צורה על גבי הכותל ואינו יכול להשלי' בה רוח ונשמה קרבים ובני מעיים אבל הקדוש ברוך דיוצא צר צורה בתוך צורה ומשיל בה רוח ונשמה קרבים ובני מעיים אצילן דכתיב ^{כב} והיה היא ריכב' על החמור ויורדת בסתר הטר בסתר אחר פן ההר מביצי ליה אמר רבי רבא כי שמואל דא עסיק דין הכהן ^{כג} מן הסתרים נשלח דם והראתה לו ^{כד} אמר ר' רמי מרמיא דם בלילה אמרה לו ר' רמי דמי נשאל בלילה אמר לה

[illegible]

הגהות הגר"א על מסכת שקלים

הגהות הגר"א על מסכת שקלים נידונו בכמה מקומות. כבר העלינו לעיל שהגאון רבי ישראל משקלאוו השיג על המדפיסים של ווין שלא דייקו בהדפסתם את ההגהות ולכן יצאו הרבה שיבושים. רבי ישראל עצמו הלך והדפיס את ההגהות בספרו 'תקלין חדתי' על פי עצם כתב היד של הגר"א.¹⁴⁶ כבר הבאנו לעיל שרבי ישראל גילה לנו שההגהות נכתבו על מסכת שקלים שנדפסה בתלמוד בבלי אבל לא גילה לנו איזה דפוס של תלמוד בבלי. כבר דנו החוקרים על פי השוואות למראי מקומות שנדפסו בדפוס ווין להוכיח על איזה דפוס כתב הגר"א את הגהותיו. אחד החוקרים טען על פי השוואותיו שהגר"א כתב את הגהותיו למסכת שקלים על הגמרא שנדפסה באמסטרדם תע"ו.¹⁴⁷ למעשה הוא לא צודק! אמנם דפוס ברלין-פפד"א תצ"ה נדפס כמעט דף על דף כפי דפוס אמסטרדם תע"ו, אבל לא שורה על שורה. אכן מסתבר שדפוס ברלין העתיק מדפוס אמסטרדם. כמו שאין מראי המקומות מתאימים בכל מקום לדפוס ברלין-פפד"א, כך אין מתאימים בכל מקום לדפוס אמסטרדם. אבל ברור הוא שהמעתיקים או המדפיסים לא עשו את עבודתם נאמנה לדייק בדיוק גמור איזו שורה היתה ההגהה. המדפיסים ניסו להתאים את ההגהות על פי דף ושורה של דפוסם.¹⁴⁸ אבל סוף סוף העתיקו והדפיסו מה שקבלו, וממילא נפלו בהן טעויות.¹⁴⁹ כאן נצטט את הטקסט כפי שמופיע בדפוס ברלין-פפד"א ונציין לדף ושורה של אותו דפוס, ונדגיש את הגהות הגר"א בעצם כת"י. יש להעיר שהרבה תיקונים כבר נעשו במהדורות מאוחרות ולכן לא צוינו ההגהות הגר"א באותם מקומות. הגר"א רק תיקן הגמרא שהיתה לפניו. כמו כן מדפיסי ווילנא ציינו בהגהות הגר"א נוסחאות על פי הגר"א אף שהגר"א לא ציין כלום בגמרא שלו, אלא אותן גירסאות היו בדפוס ברלין-פפד"א והגר"א לא הגיהן כלל, ולכן הניחו מדפיסי ווילנא שכך היא הגירסא הנכונה לפי הגר"א לעומת הנוסח שנדפס אצלם. כאן השוונו את הכתב יש להגהות שנדפסו בוויין ובווילנא וכן לטקסט של אותן הדפסות. כל מקום שכתבנו "בדפוס ווין" או "בדפוס ווילנא" הכוונה להגהות שנדפסו על שם הגר"א. אחרת רשמנו "טקסט" של אותו דפוס. החכם אשר עיניו בראשו יעמיק יותר לדייק על כל טיפת דיו של הגר"א.

פרק ראשון:

דף ב ע"ג שורה ז: נאמר כאן חדשו [נ"ב] **חדשי לחדשי**¹⁵⁰
 שם שורה ח: מה חדשו האמור להלן [נ"ב] **וכן בכל ענין צ"ל לחדשי**¹⁵¹
 שם שורה י: ואמר סיפא (דאם) לא כן כהדא דתני [רשום קו על "דאם הדא ד"]¹⁵²
 שם שורה כ: (ר') חלבו ורב הונא ורב בשם ר' חייא רבה הכל יוצאין ב"ד שהוא זמן קריאתא¹⁵³

¹⁴⁶ נמצא אצלי מסכת שקלים דפוס סלאוויטא תקס"ב, בו הועתקו כל הגהות הגר"א בדיוק נפלא. נראה שזהו העותק שבו השתמש רבי ישראל שהועתקו ההגהות עבורו. במקום אחד יש הגהה שלפי דעתי הוא כתב יד רבי ישראל עצמו. ראה דברי עסיס (הערה הבאה) עמ' 104-105: "...שר' ישראל השתמש כאן בעיקרו של דבר במהדורת אמסטרדם ד', או באחד הדפוסים התלויים בה, כגון וינה תקנ"ג, או סלאוויטא תקס"ב...".

¹⁴⁷ ראה מ. עסיס, 'הגהות הגר"א לשקלים', בכ"ע 'תרכיץ', שנה נג, תשמ"ד, עמ' 97-115. ושם דף 101:
 לעומת זאת, ההשוואה מלמדת שנוסח הגאון היה מן הטיפוס של מהדורת אמסטרדם תע"ו... [=אמסטרדם ב], שכן הלימות שבהגהות אלה זהות בדרך כלל לנוסחה של מהדורה זו, והוא הדין בחלוקת ההלכות. אבל אין בידינו, לפי שעה על כל פנים, לקבוע קביעה מוחלטת איזה דפוס של טיפוס זה היה לפני הגאון.

¹⁴⁸ ואף שפיגל (הערה 18) טוען, "על פי בדיקה במסכתות ברכות וסנהדרין מתברר, כי ברוב המקרים מתאים מספר השורה לנדפס בדפוס ווין. אי התאמה זו קיימת ביחס לציון הדף... גם דיבור המתחיל אינו מתאים באופן מוחלט. לכן סביר לומר כי מספר השורה, ציון הדף ו"דיבור המתחיל", הושארו כפי שהגיעו לידי המדפיס ולא שונו על ידו."
¹⁴⁹ כבר בהגהה הראשונה נפלה טעות שכתוב בדפוס ווין: דף ב' ע"ג שורה ב'. בשני הדפוסים, של אמסטרדם תע"ו וברלין-פפד"א תצ"ה, היא בשורה ז'.

¹⁵⁰ בדפוס ווין נעתקה כמ"ש כאן ובדפוס ווילנא בהגהות הגיה הגמרא כפי גירסת הגר"א בלי לפרט ומסיים: "כצ"ל דהא בקרא כתיב זאת עולת חדש לחדשי השנה".

¹⁵¹ בדפוס ווין נעתקה להיפך: "נ"ב צ"ל לחדשי וכן בכל ענין". בדפוס ווילנא – ראה הערה הקודמת.

¹⁵² בדפוס ווין: "דאם לא כן כהדא דתניא נמחק"; והיא טעות. ובדפוס ווילנא: "ה"ג לא כן תני" (אמנם על ה"כ" של "כהדא" לא רשום קו).

¹⁵³ בשני הדפוסים נמחק; בדפוס ווילנא מוסיף, "וע"ק ע".

שם שורה כז: חורף [יש כוכב ליד התיבה חורף ובגליון נדפס "כ"א חודש" (הגר"א רשם עליו קו)] (לא)
 [מוקף לגמרי] כדי שיביאו¹⁵⁴
 שם שורה לא: בפרוס [רשום על התיבה ב] החג בפרוס [רשום על התיבה א] עצרת¹⁵⁵
 שם שורה לד: ר' (ה)נקרא [נ"ב] הן¹⁵⁶
 שם שורה לח: אמר ר' חייא בר אבא לכן [רשום עליו קו] השכימו [נ"ב] אכן¹⁵⁷
 שם שורה מב: תאני רבי יוסי ברבי חנינא מן [רשום עליו קו] הדא מתניתא¹⁵⁸
 שם שורה מט: מה שירצו יעשו תרומת שקלים לקרבן מה שירצו יעשו [רשום עליהם קו] [נ"ב] יביאו¹⁵⁹
 דף ב ע"ד שורה א: כדי שתהא [רשום עליו קו ונ"ב אבל] יד כולם שווה תרומת אדנים לאדנים העשיר
 [הכוונה להפוך את המשפטים – ראה ת"ח]¹⁶⁰
 שם שורה ב: לא ירבה ה' [נ"ב ממחצית וגו']¹⁶¹
 שם שורה ה (הלכה ב): הכל מודין [רשום עליו קו ומצוין על ס"א שבגליון שכתוב יוצאין]¹⁶²
 שם שורה ו: אמר ליה [רשום עליו קו] לא בא¹⁶³
 שם שורה ז: באדר שני ה' נוהגות [נ"ב אין]¹⁶⁴
 שם שורה ט: לשעבר [מעוגל (ס"א) אלא, בגליון] אבל להבא לא והא (מ)תני¹⁶⁵
 שם שורה י: אף אנא סברין [רשום עליו קו] [נ"ב סבר כן]¹⁶⁶
 שם שורה יא: מי [רשום עליו קו ונ"ב בן ט"ו] שקראה בארבעה עשר (וחזר ו)קראה [נ"ב ולא] בחמשה¹⁶⁷
 שם שורה יח-יט: אבל לענין שטרא כותבין (אדר * הראשון ואדר השני אלא שכותבין) אדר הראשון¹⁶⁸
 שם שורה כ: ר' יהודה אומר ה' אדר השני [נ"ב אדר ראשון כותבין סתם]¹⁶⁹
 שם שורה כא-כב (הלכה ג): ה' מתקנין את * הדרכים: ה' [נ"ב תמן תנינן משקין בית השלחין כו'] ואלו הן
 כל [רשום עליו קו] צורכי הרבים¹⁷⁰
 שם שורה ל: דברת הודן [נ"ב חוורין]¹⁷¹

¹⁵⁴ בשני הדפוסים "לא" נמחק.
¹⁵⁵ בדפוס ווילנא נתקנה בתוך הטקסט, ובגליון נוסחת הבבלי: "בפרוס החג בפרוס עצרת".
¹⁵⁶ בדפוס ווין: "נ"ב הן". בדפוס ווילנא נתקן בטקסט, ובגליון נוסחת הבבלי: "הנקרא".
¹⁵⁷ בדפוס ווין: "נ"ב אכן". בדפוס ווילנא תוקנה בתוך הטקסט וכך הוא לשון המקרא.
¹⁵⁸ בדפוס ווין ובדפוס ווילנא לא נמצא "מן" בטקסט.
¹⁵⁹ בדפוס ווין: "שירצו יעשו נמחק יעשו נ"ב יביאו". (אינו מתייחס ל"יעשו" שכתוב פעמיים). בדפוס ווילנא: "צ"ל מה שירצו יביאו כו' לקרבן מה שירצו יביאו אבל יד כולם שווה העשיר לא ירבה ממחצית תרומת אדנים וכו' גירסת הספרים מה שירצו יעשו הוא שבוש...".
¹⁶⁰ כאן בלבד המעתיק עבור דפוס ווין לגמרי וערבב שתי שורות יחד, וז"ל דפוס ווין: "כדי שתהא יד עד א"ר אבין נמחק וצ"ל אבל ממחצית וגו' יד כולם שווה העשיר לא ירבה תרומת אדנים לאדנים" – והוא טעות גמורה. הגירסא כמו דפוס ווילנא – ראה הערה הקודמת.
¹⁶¹ ראה שתי הערות הקודמות.
¹⁶² כן הוא בדפוס ווין: "מודין נמחק ומקיים נוסח ס"א". ובדפוס ווילנא נתקנה בתוך הטקסט, ובצד, "ס"א הכל מודין".
¹⁶³ בדפוס ווין ווילנא סוגריים בתוך הטקסט.
¹⁶⁴ בדפוס ווין: "באדר השני נוהגת נ"ב אין". בדפוס ווילנא בתוך הטקסט, "באדר שני אינן נוהגות" (ובצד "השני נוהגות").
¹⁶⁵ בדפוס ווין: "מתני' נמחק ה"מ": שם: "אבל צ"ל אלא". בדפוס ווילנא: "ה"ג לא מסתברא לשעבר אלא להבא לא והא תני וכו' א"ר מני ויאות אילו בן ט"ו שקראה בי"ד ולא קראה בט"ו שמא שומעין לו אם אמרת וכו'. וה"פ...".
¹⁶⁶ כך היא הגירסא בתוך הטקסט של דפוס ווין ווילנא.
¹⁶⁷ בדפוס ווין: "אלו מי שקראה בארבע צ"ל אלו בן מי שקראה בי"ד ולא קראה בט"ו שמא שומעין לו: והיא טעות, המעתיק לא קרא את התיבה "ט"ו ולא מחק את התיבה "מי". בדפוס ווילנא הותקנה – ראה הערה 165.
¹⁶⁸ בדפוס ווין: "כותבין אדר ראשון (ואד' שני אלא שכותבין אדר הראשון) ראשון ואד' שני סתם דברי ר' מאי ר' יהודה אומ' * [בגליון: ס"א אדר ראשון סתם] אד' השני כותבין תיו ודיו". בדפוס ווילנא: "כותבין אדר ראשון ראשון ואד' שני סתם ר"י אומר וכו' כצ"ל: [בטקסט כתוב ר"י אומר אדר ראשון סתם אדר שני תניין] – והוא שונה קצת מלשון הגר"א, "אדר ראשון כותבין סתם".
¹⁶⁹ ראה הערה הקודמת.
¹⁷⁰ דפוס ווין: "צ"ל מתקנין את הדרכים תמן תנינן משקין בית השלחין ואלו הן צרכי רבים". בדפוס ווילנא: "ה"ג מתקנין את הדרכים תמן תנינן משקין בית השלחין וכו'. והיא בריש מו"ק...". [הגירסא בטקסט "אלו הן צרכי הרבים"].
¹⁷¹ בדפוס ווין: "צ"ל חוורין". בדפוס ווילנא בטקסט, "חוורין".

שם שורה לז: ובנה אצלו ציון [רשום עליו קו]¹⁷²
 שם שורה לט: אצל טהורים [רשום עליו קו] ׀ [נ"ב ציון מכאן] לציון מכאן [רשום עליו קו]¹⁷³
 שם שורה מב: המאהיל עליהן טהור ביניהן טמא¹⁷⁴
 שם שורה מג: ביניהן טהור על גביהן טמא¹⁷⁵

דף ג ע"א שורה יא-יב (הלכה ד): היא שאר שני שבוע (תני אין מעברין את השנה לא * בשביעית ולא במוצאי שביעית ואם עברוה הרי זו מעוברת)¹⁷⁶
 שם שורה יד: היא ׀ שביעי' היא שאר שני שבוע [נ"ב מוצאי]¹⁷⁷
 שם שורה יז: הא דאת אמרת [רשום עליו קו ונ"ב והאי דאמר דא]¹⁷⁸
 שם שורה כג (הלכה ה): הא כן [רשום עליו קו ונ"ב הדא דתימא] כשהביא שתי שערות¹⁷⁹
 שם שורה כד: לא כהדא [רשום עליו קו ונ"ב בדא] אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות: [רשום עליו קו ונ"ב שיהא בן עשרים] כן היא [רשום עליו קו וסגול ונ"ב כיני]¹⁸⁰
 שם שורה כה: אין ממשכנין את הכהנים מפני (דרכי שלום) [נ"ב הכבוד]¹⁸¹
 שם שורה לט (הלכה ז): ואע"פ שאמר: הליטבע [רשום עליו קו ונ"ב הא לתבוע] אין תובעין¹⁸²
 שם שורה מג (הלכה ח): דאיתחלקון בהא דתאני כותי כנכרי ד"ר [דברי רבי] רשב"ג אומר¹⁸³
 שם שורה מו: (הלכה ט)
 שם שורה מח-מט: אלא [רשום עליו קו] רישא בנכרים וסיפא בכותים כן * הוא [רשום עליו קו ונ"ב כיני]
 רישא בנכרים וסיפא בכותים ר' יוחנן לכתחילה [רשום קו על אות ל ונ"ב בתחילה]¹⁸⁴

דף ג ע"ב שורה ו-ז: ובלבד דבר * שאינו [רשום עליו קו ונ"ב שהוא] מסוים [פטר לה ׀ במסויים] [רשום עליו קו ונ"ב בתחילה]¹⁸⁵
 שם שורה ח-ט: (ור"ש בן לקיש אמר בין בתחילה בין בסוף אין מקבלין מהן לא דבר המסויים ולא דבר שאינו מסוים)¹⁸⁶

¹⁷² בדפוס ווין: "אצלו מציון מיותר: ". בדפוס ווילנא לא נמצא בטקסט כלל.
¹⁷³ בדפוס ווין בטקסט: "(אצל טהורים) ציון מיכן לציון מצא אבן". בדפוס ווילנא בטקסט: "למקום טהרה ציון מיכן לציון ומצא אבן". [ושם בנוסחת הבבלי אות (ד): "למקום טהרה (אצל טהורים) ציון: ". בהמשך יש גירסא בטקסט של דפוס ווילנא: "אני אומר מת מצויין והיה נתון תחתיה", והגהות הגר"א אות ב: "מת היה נתון". נראה פשוט שכך מצא בגירסא של דפוס ברלין-פפד"א ובעותק של הגר"א שלפנינו לא הגיה כלום, כלומר הגר"א הסכים לגירסא כאן והיא: "אני אומר מת היו נותנין תחתיה".
¹⁷⁴ מתוקן בדפוס ווילנא בטקסט.
¹⁷⁵ מתוקן בדפוס ווילנא בטקסט.
¹⁷⁶ בדפוס ווין: "שאר שני שבוע א"ר מני כצ"ל: ". בדפוס ווילנא: "ל"ג תני אין מעברין וכו' ".
¹⁷⁷ בדפוס ווין: "צ"ל היא יוצא שביעית: " והיא טעות כי המעתיק קרא "יוצא" במקום "מוצאי". בדפוס ווילנא: "ה"ג היא מוצאי שביעית היא שאר שני שבוע וה"פ...".
¹⁷⁸ בדפוס ווין: "שיבא בחידושו נמחק וצ"ל והאי דאמר דא הא דאמרת: " והיא טעות כי תיבות "שיבא בחידושו" לא נמחקו כלל. ובדפוס ווילנא בטקסט: "שיבאו בחידושו והיידא אמר דא". ובצד: "ס"א הדא דאת".
¹⁷⁹ בדפוס ווין: "הא כן כשהביא צ"ל הא דתימא: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "הדא דתימר", [נוסחת הבבלי: "הא כן כשהביא כו' לא כהדא אין כו'"]. [בהמשך נפל טעות בדפוס ווין והכניסו תיקון שאין קשור למקום כלל וז"ל: "מפני דרכי שלום צ"ל מפני הכבוד: ", והוא שייך בהמשך].
¹⁸⁰ בדפוס ווין: "לא כהדא צ"ל לא בדא: ". שם: "אין ממשכנין עד שיביא שתי שערות כן הוא צ"ל עד שיהא בן עשרים כיני מתניתן: ". בדפוס ווילנא: "צ"ל אין ממשכנין עד שיהא בן עשרים...". שאר התיקונים כבר בטקסט שם.
¹⁸¹ בדפוס ווין נדפס שלא במקום – ראה הערה 179; אכן נדפס שם בטקסט במרובעים. בדפוס ווילנא נדפס כך בטקסט.
¹⁸² כן הוא בטקסט של שני הדפוסים.
¹⁸³ בדפוס ווין בטקסט: "דאיתפלגון כותי כנכרי דברי ר' רשב"ג אומר", ודומה בדפוס ווילנא בטקסט.
¹⁸⁴ בדפוס ווין: "אלא רישא בנכרים צ"ל רישא בנכרים: " שם כן הוא רישא בנכרי צ"ל כיני רישא: "...א"ר יוחנן לכתחילה צ"ל בתחילה: ". בדפוס ווילנא שני תיקונים הראשונים נתקנו בהגהות; השלישי נתקן בטקסט.
¹⁸⁵ בדפוס ווין: "ובלבד דבר שאינו מסוים צ"ל ובלבד שהוא מסוי: ". שם: "פטר לה במסויים צ"ל פתח [ט"ס] לה בתחילה: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג ובלבד שהוא מסוים. פטר לה בתחל" שאפי' מעותיו יוליכם לים המלח מתניתין פליגי על רשב"ל וכו' ול"ג ורשב"ל אמר וכו'. דכבר נקט ותני ליה לעיל: ".
¹⁸⁶ בדפוס ווין: "צ"ל לים המלח במתניתא פליגי ומה שביניהם נמחק: ". בדפוס ווילנא – ראה הערה הקודמת.

שם שורה יא-יב: לא [רשום עליו קו נ"ב זה] * כשאמר ישראל [רשום עליו קו ונ"ב נכרי] הרי עלי עולה ושמע נכרי [רשום עליו קו ונ"ב ישראל]¹⁸⁷

שם שורה יג: זה עלי (ו) לא הביא עמה נסכים ○ [נ"ב (ואם) והביא אח"כ מקבלין הימנו ולא לכלי שרת אינון [רשום עליו קו ונוסף לו "ן"]¹⁸⁸

שם שורה טו: (ב) בון והא תנינא מעריכין... אינון כמאן [רשום עליו קו ונ"ב האיך מה]¹⁸⁹

שם שורה יז: כזאת דאמר [רשום עליו קו] אף הכא לשמי' ניתכוין¹⁹⁰

שם שורה יח: מה את עביד ליה [רשום עליו קו] ר"ש בן לקיש¹⁹¹

שם שורה כג-כז (הלכה י): (תני אלו חייבין בקלון קלון אחד ר' מאיר אומ' שני קלוננו' * מתניתא) ○ [נ"ב מ"ט] דר"מ (דאמר ר"מ אע"פ שאין שקלו תורה קרבנו * תורה) סבר ר"מ במי [רשום עליו קו ונ"ב בשוקל] שקלו שלם שהוא ○ [נ"ב חייב ב' קלונות] (פטור מהקלון אמר * ר"מ כמין וכו') דאמר רבי מאיר אומר [רשום עליו קו] כשם ששקלו תורה * כך קלוננו תורה דאמר ר"מ [רשום עליו קו ונ"ב דתני ר"מ אומר] כמין מטבע¹⁹²

שם שורה ל-לא: (הלכה יא): כולה ○ [רשום עליו קו ונ"ב אר"א] דר"מ היא דאמר ר"מ [רשום עליו קו] אחד שקל שהוא * נותן ואחד שקל שהוא נוטל [רשום עליו קו ונ"ב לד"ת]¹⁹³

שם שורה לב-לג: ואחד לדברי * תורה [רשום עליו קו] על דעת' דרב לר"מ ג' קילבנות הן¹⁹⁴

שם שורה לה: ואחד לדברי תורה ○ [נ"ב כאן צ"ל הלכה יב] השוקל ע"י שם שורה מא: (הלכה יב)

שם שורה מו-מז: ואחר כך [רשום עליו קו ונ"ב ולא] חלקו את הנכסים חייבין [רשום עליו קו ובגליון נדפס ס"א פטורים] בזה ובזה חלקו * את הנכסים ואחר כך [רשום עליו קו ונ"ב ולא] חלקו את הבהמה פטורי' [רשום עליו קו ובגליון נדפס ס"א חייבים] מזה ומזה¹⁹⁵

שם שורה מח-מט: שלא היתה בהמה רוב * אבל היתה בהמה רוב הן הן עשור [רשום עליו קו ונדפס בגליון ס"א עיקר]¹⁹⁶

דף ג ע"ג שורה ג-ד: שאפי' חלקו ונישתתפו (חייב במעשר בהמה * פטורה) [נ"ב פטורין] מן הקילבון¹⁹⁷

¹⁸⁷ בדפוס ווין: "לא כשאמר ישראל הרי עלי עולה ושמע נכרי צ"ל לא כשאמר נכרי הרי עלי עולה ושמע ישראל": כן הוא גם בדפוס ווילנא בלי התיבה "לא". התיבה "לא" נמצא בסוגריים בתוך הטקסט ונדפס "אלא".

¹⁸⁸ בדפוס ווין: "זה עלי ולא הביא עמה צ"ל זה עלי לא הביא עמה נסכי' והביא אח"כ מקבלין הימנו ולא לכלי שרת: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג לא הביא עמה נסכים והביא אח"כ מקבלין הימנו ולא לכלי שרת אינון מותר נסכים נמצא מביא דבר שאינו מסוים. (וקשיא לר"ל). והתיב ר"י בר בון והא תנינא מעריכין ונערכין... (לתרוצי ר"ל). לא לבדק הבית אינון כו' והוי דבר מסוים ואפ"ה מקבלין אע"כ מאי אית לך למימר כיון דאיהו לא נתכוין לבד"ה אלא לשמים ומאליהן הן באין לבד"ה. ואינו אסור לר"י לקבל מהן אלא כשנותן להדיא לבד"ה הנ"ל לר"ל".

¹⁸⁹ בדפוס ווין: "...צ"ל ר"י ברבי בון והא תנינא מעריכין: שם אינון כמאן צ"ל אינון היאך מה: ". ראה הערה הקודמת לדפוס ווילנא: "היך מה" נדפס בטקסט בדפוס ווילנא.

¹⁹⁰ בדפוס ווין: "צ"ל לבדק הבית אף הכי לשמים: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "לבדק הבית כן את אמר אף הכא לשמים הוא מתכוין ומאליהן הן באין לב"ה (לכלי שרת)", אמנם הגירסא לא מתוקנת אבל ראה לעיל, הערה 188. ושם בהגהות הגר"א: "ה"ג ומאליהן הן באין לכלי שרת וכו'...". אכן בהעתקת הגר"א הגירסא היא כך ואין הגר"א מגיה כלום.

¹⁹¹ בדפוס ווין: "שם לכלי שרת ר"ש בן לקיש פתר לה: ". בדפוס ווילנא: "מלות מה עבד לה נמחק וצ"ל רשב"ל פתר לה וכו'." וה"פ...".

¹⁹² בדפוס ווין: "צ"ל אלו חייבין בקלון מאי טעמא דר' מאיר סבר ר' מאיר בשוקל שקל שלם שהוא חייב ב' קלונות דאמר ר"מ כשם ששיקלו תורה כך קלוננו תורה דתני ר"מ אומר כמין מטבע וכו' והשאר שבינתיים נמחק: ". וכך הוא גם בדפוס ווילנא בהגהות.

¹⁹³ בדפוס ווין: "צ"ל נוטל שקל אמר ר"א דר"מ היא א' שקל שהוא נותן וא' לדברי תורה: ". בדפוס ווילנא: "אר"א דר"מ היא אחד שקל שהוא נותן וא' לדברי תורה ורב אמר ד"ה היא אחד שקל שהוא נותן ואחד שקל שהוא נוטל. ול"ג אחד לדברי תורה. ועי' בספר תקלין חדותין ותמצא פ"י מרווח ע"פ ההגה"ה הנ"ל: ".

¹⁹⁴ בדפוס ווין: "...צ"ל שהוא נוטל וא' לד"ת נמחק על דעת' דרב לר"מ ג' קלונות: ". בדפוס ווילנא, ראה הערה הקודמת, וכן בהגהות: "צ"ל ע"ד דרב לר"מ וכו'. ועיין בפ"י ק"ע: ".

¹⁹⁵ בדפוס ווין: "...צ"ל חלקו את הבהמה ולא חלקו את הנכסים פטורין בזה ובזה חלקו את הנכסים ולא חלקו את הבהמה חייבין בזה ובזה: ". בדפוס ווילנא בטקסט גירסא משובשת בסוגריים ואחר כך: "חלקו הנכסים ולא חלקו הבהמה חייבין בזה ובזה חלקו הבהמה ולא חלקו את הנכסים מזה ומזה" ובהגהות הגר"א שם: "חלקו הנכסים וכו'. כצ"ל ועיין ק"ע: ".

¹⁹⁶ בדפוס ווין: "צ"ל אבל היתה בהמה רוב הן הן עיקר נכסים: ". וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.

שם שורה ט: היו נוטלין ועושין [רשום עליו קו ונדפס בצדו אותן] בשכר¹⁹⁸

פרק שני:

דף ד ע"א שורה ב (אחר פירוש הרמב"ם): מפסיד בן [רשום עליו קו] כהניא¹⁹⁹
שם שורה ג-ד: חוץ משקלים (ואין פודין בכלים) * אמר רב שמואל בר רב יצחק שמא יזילו (כלים)²⁰⁰
שם שורה ו: לא כהדא [רשום עליו קו ונ"ב בדא] דתנינן²⁰¹
שם שורה ט: אבדו (כמי) ששקע' ספינתו²⁰²
שם שורה יא: ברם (אית) כמן דאמר אין תורמין²⁰³
שם שורה יב-יג: לא כהדא (נגנבו או * אבדו)²⁰⁴
שם שורה יד: משו' שבועת (מ)תקנה²⁰⁵
שם שורה טו-יט: אלא לרבי אליעזר ׀ נ"ב נשבעין לגזברין למה (עבידתייהו ונשבעין... יוצא בלא שבועה)
הפריש שקלו²⁰⁶
שם שורה כב: נשבעין (על אנשי) לבני העיר²⁰⁷
שם שורה כג: תחתיהן (לא) עוד הוא משום שבועת [רשום עליו קו] תקנ' תני (ר' אומר)²⁰⁸
שם שורה כט (הלכה א): אר"א מאן תנא נתקרב' [רשום עליו קו ונ"ב נתרמה]²⁰⁹
שם שורה ל: מיד היה מקבל מעותיו (כהנים זריזין הן)²¹⁰
שם שורה לג: ׀ כהדא של בית ר"ג שהיה מיתכוין (דוחפן לקופ') נ"ב ותורמין לשמיה²¹¹
שם שורה לו: ר"ג שהיה מיתכוין ותורמין לשמיה) נ"ב ודוחפן לקופה²¹²
שם ע"ב שורה ד (הלכה ב): ניתפסים לשום מעש' שני והשא' [רשום עליו קו ונ"ב והראשונים]²¹³

¹⁹⁷ בדפוס ווין: "צ"ל חלקו ונשתתפו פטורין מן הקלכון כצ"ל: בדפוס ווילנא: "צ"ל אפי' חלקו ונשתתפו פטורים מן הקלכון והשאר נמחק. וה"פ...".
¹⁹⁸ בדפוס ווין: "ה' נוטלין ועושין צ"ל נוטלין אותן: וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.
¹⁹⁹ בדפוס ווין: "מפסיד כהאי דתנינא כצ"ל: וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.
²⁰⁰ בדפוס ווין: "חוץ משקלים אמר רב שמואל בר' יצחק שמא יזילו ונמצא הקדש כו' כצ"ל: בדפוס ווילנא: " ואין פודין בכלים ל"ג: השמטת מלה "כלים" חסרה והיא נמצאת בטקסט ולא הוגה.
²⁰¹ בדפוס ווין: "אבל בתיקון [טעות היא וצ"ל תקלין] עתיקין לא בדא תנינן צ"ל: וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.
²⁰² בדפוס ווין: "בליסטים מזויינים אבדו ששקעה כצ"ל: בדפוס ווילנא נתקן ב'נוסחת הבבלי' "במי ששקעה ספינתו כו'".
²⁰³ בדפוס ווין: "ברם אית כמ"ד [בדפוס ווין עצמו כתוב "אית מן" כמו בדפוס ברלין-פפד"א] כו' צ"ל ברם כמ"ד", וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא, וב'נוסחת הבבלי', "ברם אית מאן דאמר".
²⁰⁴ בדפוס ווין: "לא כהדא נגנבה או אבדה צ"ל לא כהדא א"ר אליעזר: בדפוס ווילנא יש מילים נוספות בטקסט אמנם הושמטו המילים "נגנבו או אבדו", ובהגהות הגר"א: "בני העיר וכו' ל"ג לה:".
²⁰⁵ כן הוא בדפוס ווין ווילנא בתוך הטקסט.
²⁰⁶ בדפוס ווין: "אלא לר' אליעזר נשבעין לגזברין למאן [נראה שהתיקון הוא "למה" (בתחילה נדפס "מאי" והגר"א כתב על ה"א" "ה")] הפריש שקלו: בדפוס ווילנא לא תוקן כלל ואין השמטה כלל וצ"ע, וראה ב'תקלין חדתי'.
²⁰⁷ בדפוס ווין בטקסט: "נשבעין לאנשי בני העיר" ובהגהות שם: "נשבעין על אנשי העיר צ"ל נשבעין לבני העיר: בדפוס ווילנא: "ה"ג דתני נשבעין לבני העיר וכו'".
²⁰⁸ בדפוס ווין: "תחתיהן לא עוד הוא משום צ"ל תחתיהן עוד הוא משום תקנה תני הראשונה: [נפלה שם טעות, כתוב שורה כ"ג וצ"ל שורה כ"ן]. בדפוס ווילנא: "צ"ל עוד היא משום תקנה. וה"פ...".
²⁰⁹ כן הוא גירסת הטקסט בדפוס ווין. ראה דפוס ווילנא בטקסט גירסא שונה בדפוס ברלין-פפד"א וגם נ"א אמנם עיקר הגירסא קיימת דהיינו: "מאן תנא אם נתרמה התרומה רבי שמעון היא".
²¹⁰ בדפוס ווין: "...צ"ל מיד ה' מקבל מעותיו וקשיא אלו: בדפוס ווילנא: "ה"ג דאר"ש מיד היה מקבל מעותיו ותו לא ומלות והכהני' זריזין הן נמחק...".
²¹¹ בדפוס ווין: "...צ"ל אמר רב יודן תיפתר במסוים כהדא של בית ר"ג שהי' מתכוין תורמין לשמ' וחש וכו': בדפוס ווילנא: "ל"ג ודוחפו לתוך הקופה. דא"כ לא הוי פריך וחש לומר וכו'. ולקמן על קושיא דוחש לומר שמא לשיריים וכו'. משני עוד היא תיפתר וכו' דוחפו לקופה...".
²¹² בדפוס ווין: "שהי' מתכוין ותורמין לשמ' צ"ל ודוחפן לקופה כו'". בדפוס ווילנא – ראה הערה הקודמת. וכן בהגהות הגר"א: "צ"ל שהיה מתכוין ודוחפו לקופה כדפרישית לעיל: ראה עוד שם בהגהות הגר"א שם [אות ה]: "צ"ל עוד היא תיפתר וכו': והוא אינו בהגהות הגר"א אלא כך הוא טקסט הדפוס ברלין-פפד"א ולא הגיהו הגר"א.
²¹³ בדפוס ווין: "לשום מעשר שני והשאר צ"ל והראשונים נעשין שקלים כו'". בדפוס ווילנא: "צ"ל והראשונים נעשו שקלים...".

שם שורה ט (הלכה ג): דמותרן נדב' [רשום עליו קו ונ"ב חולין]²¹⁴
שם שורה יב-יד: אם באומר שאביא מהן (שקלי דכ"ע מודן * (ש) מותרן חולין אלא באומר שאביא מהן חטא' דכ"ע מודין) * (ש) מותרן [נ"ב בכולן] חולין אלא הכא אנן [רשום עליו קו ונ"ב כי אנון] קיימינן²¹⁵
שם שורה טז: ר"ש [רשום עליו קו ונ"ב ר"י בשם ר"א] פתר לה²¹⁶
שם שורה יח-יט: (והא אנן תנן מות' עשירית * האיפה חולין עוד היא מכני' פרוטרוט כב"ה)²¹⁷
שם שורה כה-כו: אותה שנייה (מאי אתעביד ליה אלא) רועה * הכא (נמי אלו לנדבה האיך אתה אומר אלו) נ"ב מאי את עביד ליה כמ"ד אילן לנדבה ה"נ לנדבה כמ"ד לחולין ה"נ לחולין²¹⁸
שם שורה כז (הלכה ד): אמר ר"ש מה בין שקלים: נ"ב דרכונות דינרין סלעים כמשמען²¹⁹
שם שורה כח: חזרו לשקל טיבען (ז) פלגות סילעין²²⁰
שם שורה לב-לג: (מיכן שאדם צריך בשלישית שיקלו שלש * פעמים בשנה)²²¹
שם שורה לו: ר' יהודה ורב נחמן [רשום עליו קו ונ"ב ור' נחמיה]²²²
שם שורה מט (הלכה ה): מתניתא פליגא על (תרווייהו): נ"ב ר' יוחנן²²³
שם שורה נ: (הלכה ו: מותר שקלים חולין)²²⁴
שם שורה נא: (מה איתעביד

שם ע"ג שורה א: לה)²²⁵
שם שורה ב-ג: של (כל) ישראל א"ר יוחנן על דא עליל אבא בר אבא (דאינון * אמרין) מנין²²⁶
שם שורה ח: אלא מן האילים [רשום עליו קו ונ"ב כבשים] בלבד²²⁷
שם שורה יא-יב: ואינו בא נקבה (וגבי אשם * נמי בא למעט הוא שאינו בא אלא מן האילים בלבד) התיבון²²⁸
שם שורה כד: אין משתנה למחשבת פסול פיגול [רשום עליו קו ונ"ב פסול] לשמו ושלא לשמו²²⁹
שם שורה כח-כט: מכיון (שאין לו שם) [נ"ב שאמר שלא לשמו] נעשה כשוחטו (לשמו ושלא * לשמו) בשתיקה * [נ"ב ושלא לשמו] והוא כשר²³⁰
שם שורה לא: ושלא לשמו (בשתיקה) והוא כשר²³¹

²¹⁴ כן הוא בטקסט בדפוס ווין ווילנא.
²¹⁵ בדפוס ווין: "אם באומר שאביא מהן בכולן מותרן חולין אלא כי אינון קיימינן כצ"ל ושאר שבינתיים נמחק: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג מה אנן קיימינן אם באומר שאביא מהן בכולן מותרן חולין אלא כי אנן קיימינן באומר אלו שקלים וכו' והשאר שבינתיים נמחק. וה"פ...".
²¹⁶ כן הוא בדפוס ווין ווילנא בטקסט.
²¹⁷ בדפוס ווין ווילנא כל זה בסוגריים בטקסט.
²¹⁸ בדפוס ווין: "אותה שנייה נ"ב מאימת עביד ליה כמ"ד אילן לנדבה ה"נ לנדבה כמ"ד לחולין ה"נ לחולין כצ"ל והשאר מיותר: "[יש כאן טעות העתקה]. בדפוס ווילנא: "ה"ג אותה שניה רועה הכא מאי את עביד ליה כמ"ד אלו לנדבה ה"נ לנדבה כמ"ד לחולין ה"נ לחולין. והשאר שבינתיים נמחק: ".
²¹⁹ בדפוס ווין: "...צ"ל מה בין שקלים דרכונות דינרין סילעין כו: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "דרכונות דינרין חזרו לשקול סלעין כשמוען חזרו לשקול טבעין".
²²⁰ בדפוס ווין ווילנא בטקסט "פלגי".
²²¹ בדפוס ווין בטקסט הוא בסוגריים. בדפוס ווילנא אינו בטקסט ומובא ב'נוסחת הבבלי' בסוגריים.
²²² בדפוס ווין: "ר"י ורב נחמן צ"ל ור' נחמי: ". בדפוס ווילנא כך הוא מופיע בטקסט.
²²³ בדפוס ווין בטקסט: "מתניתין פליגא על [רבי יוחנן] ". בדפוס ווילנא בטקסט בלי מרובעות.
²²⁴ בדפוס ווין: "מותר שקלים חולין נמחק". בדפוס ווילנא מופיע בטקסט ולא הוגה וצ"ע.
²²⁵ בדפוס ווין: "מותר' נדבה מה איתעביד לה צ"ל מותר' נדבה ר' יוחנן פתר לה: ". בדפוס ווילנא: "מה עבד לה נמחק".
²²⁶ בדפוס ווין: "מנחת חוטא של כל צ"ל של ישראל: שם אבא ב"ר אבא מנין שהפסח כו' כצ"ל: ". וכן הוא בדפוס ווילנא בהגהות.
²²⁷ בדפוס ווין: "...צ"ל אלא מן הכבשים: ". בדפוס ווילנא: "צ"ל אלא מן הכבשים בלבד. כתב הרב בעל ת"ח...".
²²⁸ בדפוס ווין: "צ"ל ואינו באו [!] נקיבה התיקון [!] והכתיב והשאר נמחק: ". בדפוס ווילנא: "מן וגבי אשם עד בלבד ל"ג ליה הכא".
²²⁹ בדפוס ווין: "...צ"ל למחשבת פסול לשמו: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג א"ת משתנה למחשבת פסול פסול. כלומר...".
²³⁰ בדפוס ווין: "מכיון שאין לו שם נעשה כו' צ"ל מכיוון שאמר שלא לשמו נעשה כשוחטו בשתיקה בשלא לשמו והוא כשר והשאר נמחק: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג מכיון... ושלא לשמו והוא כשר והשאר נמחק: ".
²³¹ בדפוס ווין: "צ"ל שלא לשמו והוא כשר: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג ושלא לשמו והוא כשר ומלת בשתיקה נמחק וע' בס' ת"ח פי' על ההג"ה הנ"ל: ".

שם שורה לב: אחזה דרבי יוסף ☉ (מה נאמר) [נ"ב מנין לך] בשתיקה כשר או נאמ' [רשום עליו קו ונ"ב דלמא] בשתיקה²³²

שם שורה לו (הלכה ו): (אחת היא מן הנזיר) [נ"ב היא בנזיר] שתהא מותרן נדבה²³³
שם שורה לח: אפילו [רשום עליו קו ונ"ב אלו] הן מעות סתומין כל שדמי חטאות מיתות [רשום עליו קו מעורבין]²³⁴

שם שורה לט: ואפי' הפריש [רשום עליו קו ונ"ב נפלה] דמי חטאות²³⁵
שם שורה מא-מב: ומת ☉ [נ"ב דמי חטאת ילכו לים המלח והשאר יביא חציה עולה וחציה שלמים ומועלין בכולן כו'] מועלין בכולן ואין מועלין במקצת (ולא אמר * אם מת יפלו לנדב) רב חסדא אמ'²³⁶
שם שורה מג: להקריבו בפני עצמו אי אתה יכול (להקריב)²³⁷
שם שורה מז: א"ר יוסי בר ביבין ☉ [נ"ב בשם ר"ח] מותר נסכים²³⁸
שם שורה מט: (אליבא דרב חסדא במותר נסכים) שמואל ורב חסדא²³⁹

שם ע"ד שורה ב: ר"א דתניא [רשום עליו קו ונ"ב דאתמר]²⁴⁰
שם שורה יא (הלכה ח): תאני רשב"ג (וכו'): אין²⁴¹
שם שורה טו: וחדא מיטמר ☉ [נ"ב מקמיה]²⁴²
שם שורה יז: דאינון (נהגין ו) מקיימין ראוני נערים²⁴³
שם שורה כב: ורבי אסי אמר לו ר' ☉ [נ"ב לא] כך היה מעשה²⁴⁴
שם שורה לד: דיימרון שמעתא משמיה (ד)אף דוד ביקש²⁴⁵
שם שורה מה: אע"ג דלית ליה טעמא בפומיה [ראה ס"א בגליון]²⁴⁶
שם שורה מו: רב גדיל אמר אומר [רשום קו עליו ונ"ב האומר]²⁴⁷
שם שורה מח: רב אדם יקרא את [רשום עליו קו וצריך למחקן] איש חסדו²⁴⁸

דף ה ע"א שורה א-ב: דא"ר זעירא (למה * לי שאיני) [נ"ב לית אנן] צריכין²⁴⁹
שם שורה יב: ☉ [נ"ב מה כתיב] והיה ימלאו ימך²⁵⁰

²³² בדפוס ווין: "צ"ל א"א מ"ר אחווי דר"י מנלן בשתיקה כשר דילמא בשתיקה פסול כצ"ל". בדפוס ווילנא: "צ"ל מנ"ל בשתיקה כשר דילמא בשתיקה פסול".

²³³ בדפוס ווין: "הלכה אחת מן הנזיר שתהא – צ"ל הלכה היא בשנזיר שתהא כו'". בדפוס ווילנא: "ה"ג הלכה היא בנזיר וכו' ומלת אחת מיותרת".

²³⁴ בדפוס ווין: "...צ"ל אלו הן מעותיו סתומין: שם כל שדמי חטאת מעורבין כ"צל". בדפוס ווילנא בטקסט: "(אפילו) אלו הן מעות"; ושם בהגהות הגר"א: "מלת מיתות מיותר וצ"ל כל שדמי חטא מעורבין בהן כו'".

²³⁵ תיקון זה חסר בשני הדפוסים, ואולי מחמת שהקו הרשום עליו מאוד חלש וקשה לראותו, אמנם המלה "נפלה" בכתי"ק נמצא בגליון באותה שורה, וכן התיקון נמצא בהעתק כתב היד שבדפוס סלאוויטא המיוחס להגר"י משקלאוו.

²³⁶ בדפוס ווין: "לשאר נזירות ומת מועלין צ"ל ומת דמי חטאת ילכו לים המלח והשאר יביא חצי עולה וחצין שלמים ומועלין בכולן ואין כו'". שם: "ולא אמר אם מת יפלו לנדבה נמחק". בדפוס ווילנא: "ה"ג אלו לחטאות והשאר לשאר נזיר ומת דמי חטאת ילכו לים המלח והשאר יביאו חציו עולה וחציו שלמים ומועלין בכולן ואין מועלין במקצתן וכ"נ ג' הרא"פ". [שניהם לא דייקו להביא את לשון הגר"א ממש]. בדפוס ווילנא לא נמחק "ולא אמר אם מת יפלו לנדבה", וצ"ע.

²³⁷ בדפוס ווין: "...צ"ל אי אתה יכול שאין לך לחם". וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.

²³⁸ בדפוס ווין: "אר"י ב"ר ביבון בשם ר"ח כצ"ל". לא נתקן בדפוס ווילנא.

²³⁹ בדפוס ווין: "דר"י בר ביבון שמואל ורב חסדא ור"א כו' כצ"ל והשאר שבנתיים נמחק". וכך הוא בדפוס ווילנא.

²⁴⁰ בדפוס ווין: "...צ"ל ר"א דאיתמר". וכך הוא בדפוס ווילנא.

²⁴¹ בדפוס ווין בטקסט: "תאני רשב"ג אומר אין...". וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.

²⁴² לא נמצא בשני הדפוסים, וצ"ע.

²⁴³ בדפוס ווין: "דאינון נהגין ומקיימין צ"ל דאינון מקיימין". לא נתקן בדפוס ווילנא, וצ"ע.

²⁴⁴ בדפוס ווין: "...צ"ל רבי לא כך הי'". בדפוס ווילנא: "צ"ל לא כך היה המעשה".

²⁴⁵ בדפוס ווין [שלא במקומו קודם שתי הגהות הקודמות]: "דאף דוד צ"ל אף דוד". כך בדפוס ווילנא.

²⁴⁶ חסר בדפוס ווין. בדפוס ווילנא בטקסט: "(אע"ג דלית ליה) אע"ג דשתי ליה טעמא בפומא".

²⁴⁷ וכך הוא בטקסט בשני הדפוסים.

²⁴⁸ וכך הוא בטקסט בשני הדפוסים, וכאן הוא טעות הדפוס.

²⁴⁹ בדפוס ווין: "...צ"ל לית אנן צריכין". בדפוס ווילנא בטקסט: "דא"ר זעירא ליתנן צריכין", ובגליון נוסח הישן.

²⁵⁰ בדפוס ווין: "בית ה' נלך מה כתיב והי' כו'". בדפוס ווילנא: "צ"ל מה כתיב והיה כי ימלאו ימך ושכבת את אבותיך וכו'".

שם שורה יד: אלא להקריב קרבנות (ציבור) חביב²⁵¹

פרק שלישי:

שם ע"ב שורה ג [אחר פירוש הרמב"ם] (הלכה א): (בשלישים יום) [נ"ב דלתין יום] קודם למועד²⁵²

שם ע"ג שורה ב-ג (הלכה ב): בפני עצמן תרויהו * אומרינ [נ"ב אמר רב הונא טדר"מ ע"כ כו'] עד כאן²⁵³
שם שורה כז: כשליש עשה אותה (כ)ר"ש * [נ"ב כדעתיה]²⁵⁴
שם שורה לא-לג: בן עזאי בר' שמעון (לא כרבנן) הוא * [נ"ב אלא] כמה דאת אמר על דרבנן [רשום עליו
(א)] מניחן לשנה הבאה והן מתעשרין * עם בני שנתן כן את אמר על דבן עזאי [רשום עליו (ב)] מניחן לגורן
[רשום עליו קו ונ"ב לשנה] הבא²⁵⁵

שם שורה לה: (כהן נכנס לדיר להתעשר) [בגליון (ס"א) עולה לו לתוך...] א"ר * מני אמר [רשום עליו קו]
רבי יונה²⁵⁶

שם שורה לח (הלכה ג): מתניתין שלש קופות וכו': * [נ"ב תמן תנינן מפנין אפילו ד' וה' קופות כו']²⁵⁷

שם שורה מ: של שלש [רשום עליו קו] קופות²⁵⁸
שם שורה מז עד ע"ד שורה ג: רביעית יין האיטלקי * [נ"ב אחד חי ואחד מזוג] (הכוס מזוג בכמה... הדא
אמר' מזוג כדי מזיגת הכוס) כמה שעורין של כוס²⁵⁹

שם שורה ו-ז: כלום אמר שישתן [רשום עליו קו] * אלא כדי שישתה (ו)לא שישתכר²⁶⁰
שם שורה יד-טו: כי יתן בכוס עינו וגו' * [נ"ב כאן צ"ל ושל מזוג בכמה נשמעיני' מן הדא המוציא יין
כדי מזיגת הכוס] (תאני מבושל כמתובל) מהו לצאת * ביין מבושל א"ר יונה * [נ"ב מן מה דתני מבושל
כמתובל יוצאין כו'] יוצאין ביין מבושל²⁶¹
שם שורה כו: וחכמנא לה דבית * [נ"ב ר' ינאי] שמאי²⁶²

²⁵¹ בדפוס ווין: "...צ"ל קרבנות חביב עלי'". בדפוס ווילנא: "מלת צבור מיותר וצ"ל אלא להקריב קרבנות וכו'".
²⁵² בדפוס ווין: "פלגא ופלגא ובשלישים צ"ל ובתלתין יום:" [וזו טעות שלא תיקן כלום אלא שינה מלשון עברי ללשון ארמי].
בדפוס ווילנא בטקסט: "פרס פלגא פלגא דל' יום", ושם ב'נוסחת הבבלי': "פלגא בל' יום כו'". [כלומר, התיקון הוא מ"ב ל"ד"].
²⁵³ בדפוס ווין בטקסט: "בפני עצמן [א"ר הונ' טעמ' דר"מ] ע"כ". בדפוס ווילנא בטקסט: "בפני עצמן א"ר חונה (ובגליון: נ"א
הונא) טעמא דר"מ עד כאן".

²⁵⁴ בדפוס ווין: "עשו אותו כר"ש דאמר צ"ל עשה אותה ור"ש כדעת' דאמר ר"ש". בדפוס ווילנא: "ה"ג כשליש עשה אותה ר"ש
כדעתיה דאר"ש כו'". בהגהות הגר"א בדפוס אות ב' יש גירסא: "ה"ג א"ל את אמרת הדא מילתא א"ל אין א"ל הא תמן תנינן וכו'".
ולא מצאתי בהגהותיו בכתב, אלא נוסח הדפוס ברלין-פפד"א הוא כמו נוסח הטקסט בדפוס ווילנא, וצ"ע.
²⁵⁵ בדפוס ווין: "...צ"ל בן עזאי כר"ש הוא אלא כמה דאת אמר על דבן עזאי מניחין כצ"ל". שם: "דאת אמר על רבנן מניחין לשנה
הבאה כצ"ל". בדפוס ווילנא: "ה"ג אית לך למימר ב"ע כר"ש הוא אלא כמה דאת אמר על דבן עזאי מניחין לשנה הבאה והן
מתעשרין עם בני אלולים. כן את אמר על דרבנן מניחין לשנה הבאה והן מתעשרין עם בני שנתן. וה"פ... וגי' הספרים שיבושא הוא
דעל'".

²⁵⁶ בדפוס ווין: "מחוסר זמן כהן נכנס לדיר להתעשר א"ר מני א"ר יונה צ"ל מחוסר זמן עולה לו לתוך שנתו א"ר מני א"ר יונה".
²⁵⁷ בדפוס ווילנא בטקסט: "מחוסר זמן בהן עולין לו לתוך שנתו אמר רבי מנא אמר ר' יונה אבא".
בדפוס ווין: "מתניתין שלוש קופות וכו' נ"ב תמן תנינן מפנין אפילו ד' וה' קופות כו'". וכך גם בטקסט בדפוס ווילנא.
²⁵⁸ בדפוס ווין: "...צ"ל כמה שעורין של קופות". בדפוס ווילנא בטקסט: "כמה הוא שיעורן של קופות", ובגליון ב'נוסחאות ישנות'
שליש".

²⁵⁹ בדפוס ווין: "צ"ל ד' כוסות שאמרו ישנן רביעית האטלקי כמה שעורין של כוסות והשאר שבנתיים נמחק". בדפוס ווילנא: "ה"ג
ארבע כוס' שאמרו ישנן רביעית יין האיטלקי א' חי וא' מזוג כמה שיעורין של כוסות וכו' ומן א"ר יוסי וכו' עד ר' אבין אמר טרטיין
נמחק. וכו' בבלי בפסחים".
²⁶⁰ בדפוס ווין: "...אמר אלא כדי שישת' לא שישתכר אם שתה כו' כצ"ל". בדפוס ווילנא: "צ"ל כלום אמרו אלא שישתה לא
שישתכר אם שתה וכו'".

²⁶¹ בדפוס ווין: "כי יתן בכוס עינו וגו' נ"ב כאן צ"ל מזוג בכמה ושמעין מן הדא המוציא יין כדי מזיגת הכוס:" [לא הושט המלים
"תאני מבושל כמתובל"]. שם: "א"ר יונה נ"ב מן מה דתני מבושל כמתובל יוצאין ביין כצ"ל". בדפוס ווילנא: "ה"ג אל תרא יין כי
יתאדם וגו' ושל מזוג בכמה נשמעינה מן הדא המוציא יין כדי מזיגת הכוס מהו לצאת ביין מבושל א"ר יונה מן מה דתני מבושל
כמתובל יוצאין ביין מבושל ר' יונה לטעמיה וכו'. הכא גרסינן שפיר ושל מזוג בכמה ולא לעיל...".
²⁶² לא הוגה בדפוס ווין. בדפוס ווילנא בטקסט: "וחכמנא לה (דב"ש) דבית רבי ינאי".

שם שורה כז-כט: דבש (תני חצי שמינית טברנית הישנה א"ר יוחנן חזא דידן * הוה) ולמה קרי ליה עתיקא מן בגין דהוה בימיו מדי דהות [רשום עליו קו] * זעיר' ורבת' [נ"ב ביומיה] (וא"ד דאזעיראו ולא) ואיזעיר' כמ' דהוה [נ"ב אמר ר"י הדא דידן היא חצי שמינית טברנית הישנה כמה הוא כו'] הוא שיעורן²⁶³ שם שורה לג: אתיא דרבי נתן כר"ש דר"ש [רשום עליו קו ונ"ב כר' יוסי ב"ר יהודא דר' יוסי בר יהודא] אמר²⁶⁴

שם שורה לז: ושאל ליה [רשום עליו קו] רבי יהושע בר לוי [נ"ב לרבי]²⁶⁵ שם שורה מז: ואנא סמיכנא אפלטור מהו כדין [נ"ב תנינן] העיד רבי²⁶⁶

דף ו ע"א שורה ב: (ו) שיעור [נ"ב דילמא לשיעור] טומאתו²⁶⁷ שם שורה ד-ה: (ר"ב אבוב דאימין * אחתיה) [נ"ב אמר רב אבדומי דמן נחותא ויאות]²⁶⁸ שם שורה יג (הלכה ד): גמליון (זוותא) [נ"ב זוגא]²⁶⁹ שם שורה יז (הלכה ה): חבירו (ה) נחת רוח הוא להו²⁷⁰ שם שורה מג: דכתיב [אז תבין יראת ה' ודעת עליון תמצא] [נ"ב הנה אנכי שולח כו']²⁷¹

פרק רביעי

שם ע"ד שורה א (אחר פירוש הרמב"ם): הלכה א: [נ"ב תמן תנינן עצי כהנים והעם תשעה]²⁷² שם שורה יא: האש' שעשת' כתונת לבנה צריכ' [רשום עליו קו ונ"ב כשירה ובלבד] שתמסרנה²⁷³ שם שורה טז: ר' יוסי [רשום קו עליו ונ"ב אחא] אותן הימים היו נוהגין²⁷⁴ שם שורה יח: בלבד (ועוד מן הדא דתניא) א"ר אלעזר בר צדוק²⁷⁵ שם שורה כא-כב (הלכה ב): (והעומר ושתי הלחם מתנית' דר' ישמעאל היא דר' ישמעאל * אומר אין העומר בא מסוריא)²⁷⁶ שם שורה כט-ל: (כדעתיה דר' * ישמעאל דאמר אין העומר בא מסוריא תמן תנינן) [נ"ב דתנן] רבי²⁷⁷

²⁶³ בדפוס ווין: "צ"ל דבש ולמה קרי ל' עתיקא מן בגין דהוה זעירא ורבותא בימי' ואיזעיר' כצ"ל ושאר בנתים נמחק: שם: "כמה דהוה הוא כו' נ"ב ארי' הדא דידן היא חצי שמינית טברנית הישנה כמה הוא שיעורן כצ"ל: בדפוס ווילנא: "ה"ג דבית ר' ינאי הו' מכילין בה דבש ולמה קרי לה עתיקא וכו'. והשאר שבינתים נמח' וכ"ה בירושל' דפסחים פ' בתרא ושבת פ"ח: שם: "ה"ג ולמה קרי ליה עתיקא מן בגין דהוה בימיו' זעירא ורבתא ואיזעיר' כמ' דהוה כצ"ל: [נראה שהעתיקו שלא כסדר]. שם: "נ"ב אמר ר' יוחנן הדא דידן היא חצי שמיני' טברנית הישנה כי כאן הוא מקומו של ר' יוחנן הנ"ל ולא לעיל מינה. וכ"ה בבבלי שם... וגירסת הספרים שיבוש:".

²⁶⁴ כן הוא בשני הדפוסים, ובדפוס ווילנא: "...והוא ברייתא מובא בבבלי שבת דר' נתן ור"י ב"י אמרו דבר אחד...".

²⁶⁵ כך הוא בטקסט בשני הדפוסים.

²⁶⁶ בדפוס ווין: "...צ"ל אפלטור מהו כדין תנינן העיד כו'". בדפוס ווילנא: "ה"ג מהו כדון תנינא העיד ר' יהושע וכו'".

²⁶⁷ בדפוס ווין: "כיוצא בו שיעור כו' – צ"ל כיוצא בו דילמא לשיעור כו'".

²⁶⁸ בדפוס ווין: "רב אבוב דאימין אחת' נמחק צ"ל אמר רב אבדומי דמן נחות' ויאות: בדפוס ווילנא בטקסט: "(נ"א רב אבוב דאימן אחתיה דר' יהודה וכו') אמר ליה רב אבדומה דמן נחותה ויאות".

²⁶⁹ בשני הדפוסים בטקסט: "גמליאל זוגא".

²⁷⁰ בדפוס ווין: "...צ"ל שמא ליפטר את חבירו נחת רוח: בדפוס ווילנא: "צ"ל נחת רוח וכו'".

²⁷¹ בדפוס ווין בטקסט: "דכתי' אז תבין..." ובגליון: "ס"א הנה אנכי שולח לכם את אליהו וגומר". בדפוס ווילנא בטקסט: "דכתיב הנה אנכי שולח...", וב'נוסחת הבבלי': "לידי אליהו ז"ל שכתוב אז תבין יראת ה'...".

²⁷² בדפוס ווין: "...צ"ל תמן תנינן עצי כהנים תשעה ראי זמן כו'". בדפוס ווילנא: "צ"ל תמן תנינן זמן עצי כהנים וכו'. והוא בתענית (כו):".

²⁷³ בדפוס ווין: "...צ"ל האשה שעשתה כתונת כשרה ובלבד שתמסרנה כו'". בדפוס ווילנא בטקסט: "אשה שעשתה כתונת לבנה (צריכה למסור) כשירה ובלבד שתמסרנה לצבור".

²⁷⁴ בדפוס ווין: "...צ"ל מתניתא פליגא על ר' אחא כו'": בדפוס ווילנא: "ה"ג מתני' פליגא על ר' אחא:".

²⁷⁵ חסר בדפוס ווין. בדפוס ווילנא: "מלות ועוד מן הדא דתניא ל"ג דהא חדא מתני' היא ובק"ע נדחק מאוד בזה:".

²⁷⁶ בדפוס ווין: "ד"ה העומר ושתי הלחם עד תמן תנינן כו' קרבנות נמחק כצ"ל: וכך הוא גם בדפוס ווילנא.

²⁷⁷ בדפוס ווין: "צ"ל דאמר אין העומר בא מסוריא דתנן ר' ישמעאל אומר כו' ושאר שבנתי' נמחק: בדפוס ווילנא בטקסט הגירסא שונה לגמרי והגהות הגר"א שם מתייחסות לגירסא שם: "דרבי ישמעאל אמר אין העומר בא מסוריא תמן תנינן ר' ישמעאל אומר מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר שהוא מצוה ר' ישמעאל כדעתיה דר' ישמעאל דאמר אין העומר בא מן סוריא כדעתיה

דף ז ע"א שורה א: אמר ליה נעשה בהם [רשום עליו קו ונ"ב כה'] דברים²⁷⁸
שם שורה טו: (הלכה ד: מותר שירי לישכה וכו')²⁷⁹
שם שורה כ: מגיה ספר עזרא [רשום עליו קו; נדפס בצד ס"א העזרה]²⁸⁰
שם שורה כה: שמואל עבד לה [קרבן] [רשום עליו קו ונ"ב ככלים]²⁸¹
שם שורה כח-לא: מזבח העולה וההיכל והעזרות באין (מְשִׁירֵי הַלִּישְכָּה) [נ"ב מב"ה] * חוץ לעזרות באין
(מְלִישְכַת בִּדְק הַבֵּית) [נ"ב מְשִׁירֵי הַלִּישְכָּה] והא תני אבני (מְזֻבָּח * וההיכל והעזרות) [נ"ב ירושלים]
מועלים בהם וכי יש מעילה בשיריים (אלא) * כר' מאיר דאמר מועלין בשיריים אמר ר' חיתנא [רשום עליו קו
ונ"ב חִינָנָא]²⁸²
שם שורה לה: אין לה מעכב את הקרבן אלא ֹ כִּיּוֹר וּכְנֹנ [נ"ב כרכוב וקרן]²⁸³
שם שורה מב: יותר מששים ככרי כסף [רשום עליו קו; נדפס בצדו ס"א א זהב]²⁸⁴
שם שורה מח: כדי שלא יצאו [רשום עליו קו; נדפס בצדו ס"א יציאו]²⁸⁵
שם ע"ב שורה ד (הלכה ו): מותר תרומה וכו': (דרבי שמעון היא)²⁸⁶
שם שורה ה: מותר פירו' שכר (ל)הקדש²⁸⁷
שם שורה ח-ט: א"ר חזקי' מה (דנפיל (לבירוצין כיון) דנפיל לסאה * רביעי' ֹ [נ"ב נפלה לבירוצין] על
דעתיה²⁸⁸
שם שורה יב-יד: יספק מארבע (והא תנינא) זה וזה לא היו מודים * בפירות לקייץ המזבח אבל היו מודים
בפירות לכלי שרת * [נ"ב בעי ר' בא] עד כדין ברוצי ציבור²⁸⁹
שם שורה יז-יח: יבש (דתמן תנינא נסכי' עד שקדשו בכלי ונמצא הזבח פסול * אם יש שם זבח אחר יקרב
עמו ואם לאו [רשום עליו קו] יפסלו בלינה) ֹ [נ"ב דתנינן תמן ברוצי לח קודש ברוצי יבש חול ולמה
ברוצי לח קודש מפני שמדת הלח נמשחו בפנים ולמה ברוצי יבש חול מפני שמדת היבש לא נמשך בין

דאמר יצא קציר העומר שהוא מצוה כמאן תנא שומרי ספיחית בשביעית". ובהגהות הגר"א: "ה"ג יצא קציר העומר שהוא מצוה מאן
תנא שומרי ספיחין וכו'. והשאר שבינתיים נמחק וגרס דתנן ר' ישמעאל:".
²⁷⁸ כך הוא בדפוס ווין בטקסט. ובדפוס ווילנא בטקסט: "נעשה כחמשה דברים".
²⁷⁹ בדפוס ווין: "הלכה ד שורה י"ו אמר ר' הונא נמחק:" וזו טעות העתקה. בדפוס ווילנא בטקסט: "(מותר שירי לישכה כו') ר'
יהודה בשם שמואל" ושם ב'נוסחת הבבלי': "אמר רב הונא בשם ר' שמעון ת"ח כו'".
²⁸⁰ לא הוגה בדפוס ווין. בדפוס ווילנא: "ספר העזרה כצ"ל ועי' רש"י כתובות..."
²⁸¹ בדפוס ווין: "עבד ל' כקרבן כו' – נ"ב שמואל עבד ליה ככלים". בדפוס ווילנא: "צ"ל עבד ליה ככלים..."
²⁸² בדפוס ווין: "...צ"ל העולה וההיכל והעזרות באין מב"ה". שם: "חוץ לעזרות..." צ"ל חוץ לעזרת באין משרי הלישכה: "שם:
"והא תני..." צ"ל והא תני אבני ירושלים מועלין בהם: "שם: "צ"ל וכי יש מעילה בשיריים כר' מאיר ותבת אלא נמחק: "שם: "אמר
רב חיתנא כלום כו' – צ"ל אמר רב חנינ' כלום כו'". בדפוס ווילנא: "ה"ג מזבח העולה כו' באין מבדק הבית חוץ לעזרות באין
משרי לישכה. וכ"ה בבבלי שם... עליו: שם: ה"ג והא תני אבני ירושלים מועלין בהן כו' וזה ודאי חוץ לעזרות: שם: ה"ג כר"מ
דר"מ אמר כו' ול"ג אלא...". ושם בטקסט: "א"ר חייא (חיננא) כלום".
²⁸³ בדפוס ווין: "...צ"ל את הקרבן אלא כרכוב וקרן". בדפוס ווילנא: "ה"ג אין לך מעכב את הקרבן אלא כרכוב וקרן בלבד. וטעם
הגאון הנ"ל בהג"ה זו מסוגיא דזבחים..."
²⁸⁴ בדפוס ווין: "...צ"ל ככרי וכבישה של פרה כו'". [נראה דטעות היא וכוונת רבנו להגיה כמו בס"א]. בדפוס ווילנא בטקסט:
"ככרי זהב (ס"א כסף) היו מוציין בה שהיה כבשה של פרה".
²⁸⁵ בדפוס ווין: "...צ"ל כדי שלא הכהנים: [גם זו טעות כי אין לה מובנת לפי קריאה זו אלא כוונת רבנו היא להגיה כמו הס"א
"יציאו"]. בדפוס ווילנא בטקסט: "כדי שלא [יצאו] יציאו הכהנים" [וראה שם בגליון הש"ס אות ב].
²⁸⁶ בדפוס ווין בטקסט: "דרבי ישמעאל היא". בדפוס ווילנא בטקסט: "(כולה דר' ישמעאל היא) מתני' דר' ישמעאל היא".
²⁸⁷ לא נתקן בשני הדפוסים.
²⁸⁸ כך מתוקן בטקסט של שני הדפוסים.
²⁸⁹ בדפוס ווין: "...צ"ל יספק מארבע זה כו'". שם: "לכלי שרת עד כדין כו' צ"ל לכלי שרת בעי רבא [נעתק בטעות] עד כדין
כו'". בדפוס ווילנא בטקסט: "יספק מד' ותנינן זה וזה לא היו מודים בפירות לא היו מודים בפירות בקיץ למזבח אבל מודין היו בכלי
שרת". ובהגהות הגר"א: "צ"ל בעי ר"ה בר בא עד כדין בירוצי צבור וכו'": "אצלנו בכ"ק כתוב, "בעי ר' בא" וכן שינויים אחרים
מהטקסט].

מבפנים בין בחוץ כל ברוצי מדות הללו אם יש זבח אחר יקריבו עמו. ואם לנו יפסלו בלינה ואם לאו
 ימכרו לקיץ המזבח: ואח"כ צריך להיות הלכה ז': ואח"כ ולא נמצא הקדש כו':²⁹⁰ לא
 שם שורה כ: מביא מעות ומחללן ²⁹¹ [נ"ב הבנין] על הבהמה [רשום עליו קן] ומביא קטורת
 שם שורה כא-כב: (הלכה ז'): (אותן * מעות מה יעשה בהן)²⁹²
 שם שורה כו: הראשונה [נ"ב מחללן על מעות האומנין אותן מעות מה יעשה בהן] אתא ר' ביבא²⁹³
 שם שורה כח-לא: שיטתיה דר' חב"א תמן צריכא [רשום עליו ב] לי והכא פשיטא [רשום עליו א] ליה הא *
 (דצריכא ליה) [נ"ב דפשיטא ליה] בכלי שרת (והא דפשיטא ליה) (לקיץ המזבח) [נ"ב והא דצריכא ליה
 בחול דאיתפלגון] (הלכה ח: מותר הקטרת מה היו עושין) * דאיתפלגי פיטמא בחול(ין)²⁹⁴
 שם שורה לד-לה: (מ"ט דריב"ל * קודש היא שתהא הבאתה בקדש)²⁹⁵
 שם שורה לו-לז: אתי דר' יהושע בן לוי כרבי יוחנן (דהא) * דתנינא המקדש²⁹⁶
 שם שורה לט: בית אבטינס [רשום עליו קן] הי' נוטל²⁹⁷
 שם שורה מד-מה: דאיתפלגין הותירו תמי(מ)דין שמואל אמר נפדין * (ב)תמימין²⁹⁸
 שם שורה מו: דאמר שמואל (אם) עולה ניפדית²⁹⁹

שם ע"ג שורה טו-טז: במקדיש את נכסיו ³⁰⁰ [נ"ב קדש לה'] (מיכאן) שסת' הקדישות * לבדק הבית (א")ר
 יוחנן [רשום עליו קן] זעירא³⁰¹
 שם שורה יח: שהוא למזבח ³⁰² [נ"ב ר' בא] ר' הונא בשם רב
 שם שורה כ: דעת' דר' ³⁰³ (יוחנן) [נ"ב ונמחק: זעירא ניהא ע"ד ר' בא קשיא המקדיש למזבח אמר למזבח
 ולמה סתם האיש הזה כאומר לא יהו אלא לבד"ה א"ר יוחנן כו'] ובגיליון השני כתוב: ע"ד דר' זעירא
 ניהא ע"ד דר' בא קשיא בהמה לא למזבח היא המקדיש בהמה למזבח אומר למזבח ולמה סתם האיש
 הזה הוא כאומר לא יהו אלא לבדק הבית]³⁰⁴

²⁹⁰ בדפוס ווין: "אפילו בירוצי יבש עד ולא נמצא כו' נמחק וצ"ל יבש דתנינן בירוצי לח קודש בירוצי יבש חול מפיני שמידת הלח נמשח מבפנים ולמה בירוצי יבש חול מפיני שמידת היבש לא נמשח בין מבפנים בין בחוץ כל בירוצי מדת
 הללו אם יש זבח אחר יקריבו עמו ואם לנו יפסלו בלינה ואם לאו ימכרו לקיץ המזבח ואחר כך צריך להיות הלכה ז' ואח"כ ולא
 נמצא הקדש כו'". כך גם בדפוס ווילנא ביתר ובחסר דיוק ומסיים: "...וכן הוא בתוספתא בספ"י דמנחות והובאה בקוצר במנחות שם
 (צ):".

²⁹¹ בדפוס ווין בטקסט: "ומחללן על *הבהמה" ובגיליון: "נ"א הבנין". בדפוס ווילנא בטקסט: "ומחללן על הבנין".
²⁹² בדפוס ווין: "אותן מעות מה יעשו בהן נמחק:". בדפוס ווילנא: "מלות אותן המעות מה יעשה בהן ל"ג וה"פ ומביא קטרת...".
²⁹³ בדפוס ווין [שלא על הסדר]: "קודם אתא ר' ביבא חסר וצ"ל מחללן על מעות האומנין אותן מעות מה יעשה בהן אתא ר' ביבא
 כו'". בדפוס ווילנא: "ה"ג לא היו חייבין להן מעות משעה ראשונה מחללן על מעות האומנין אותן מעות מה יעשה בהן אתא ר' ביבא
 וכו'. ואם תרצה לידע כוונת הגאון הנ"ל בגי' זו עי' בספר תקלין חדתי...". ראה שם ב'הגהות הגר"א אות ב: "צ"ל שהיו חייבין
 עליהן וכו'". ואין הגהה זו בכתב יד הגאון אלא כך מופיעה בגמרא שלו ולא הגיהו.

²⁹⁴ בדפוס ווין: "תמן צריכא כו' עד הלכה ח' פיטמא בחולין כולה משובשת וכצ"ל תמן פשיטא לי' והכא צריכא לי' הא דפשיטא לי'
 בכלי שרת והא דצריכא בחול דאיתפלגון פיטמא בחול ר' יוסי ברבי כו'". בדפוס ווילנא: "ה"ג תמן פשיטא ליה וכה צריכא ליה הא
 דפשיטא ליה בכלי שרת והא דצריכא ליה בחול. נראה דקאי אסוגיא דלעיל...". ובטקסט בהמשך: "דאיתפלגון פיטמא בחולין" [לא
 נתקן כפי תיקון הגר"א].

²⁹⁵ הושמט מטקסט של דפוס ווין וכן מדפוס ווילנא, אמנם שם הגירסא שונה קצת.

²⁹⁶ בדפוס ווין: "דהא נמחק שם תנינא צ"ל דתניא:". בדפוס ווילנא בטקסט: "ודרבי יהושע בן לוי כר' יוחנן דתנינן".

²⁹⁷ לא צוין בשני הדפוסים ולא ידעתי כוונת רבנו בזה. בכתב יד המיוחס להגר"י משקלאוו כתוב: "תיפתר באומן (של בית אבטינס)

שהיה נוטל" [רשם סוגריים סביב "של בית אבטינס" והוסיף "ש"].

²⁹⁸ בדפוס ווין בטקסט: "דאיתפלגין הותירו". ובהגהות שם: "תמימים צ"ל תמידין: שם כתמימין צ"ל תמימין:". בדפוס ווילנא

בטקסט: "דאיתפלגון הותירו תמימים שמואל אמר נפדין כתמימים" [לא נתקן כגירסת הגר"א].

²⁹⁹ בדפוס ווין: "אם נמחק:". בדפוס ווילנא לא נתקן.

³⁰⁰ בדפוס ווין: "מכאן נמח' ונ"ב קודש לה'". ובטקסט שם: "א"ר זעירא רב הונא". בדפוס ווילנא: "ה"ג אלא במה אנן קיימין

במקדיש את נכסיו קודש לה' שסתם הקדשות לבדק הבית. כצ"ל...". בטקסט שם: "אמר רבי זעירא".

³⁰¹ וכך היא הגירסא בשני הדפוסים בטקסט.

³⁰² בדפוס ווין: "על דעת' דר' זעירא מקיים גי' ס"א וגם לא למזבח היא המקדיש בהמה למזבח אומר למזבח ולמה כו' כצ"ל:".

בדפוס ווין בטקסט בגיליון: "ס"א דר' זעירא ניהא וקשיא על דר' בא בהמ' לא למזבח היא. בהמה למזבח היא ולמה סתם האיש הו'
 שהוא כאומר לא יהא אלא לבדק הבית". בדפוס ווילנא בטקסט: "על דעתיה דרבי זעירא ניהא וקשיא על דרבי בא בהמה לא למזבח

שם שורה כד: שפודן תמימין והוממו [רשום קו עליו ונ"ב שהוממו ופדאן]³⁰³
שם שורה כה-כו: וולדן וחלבן אסור לאחר פדיונם ֹ [נ"ב משא"כ בקדשי ב"ה] ר"ח (X) [נ"ב ר"ח] בשם
רבי יוסי בדק * הבית פֹדן [רשום עליו קו ונ"ב שפדאן] תמימין יצאו לחולין וא"ת לא יצאו לחולין האיך
[נ"ב מעקראי]³⁰⁴
שם שורה כז-ל: (ועוד מן הדא הותירו * תמימי' ימכרו לגבי מזבח וא"ת לא יצאו לחולין היאך קדשי * מזבח
חלין על קדשי בדק הבית) [נ"ב תפתר] בבעלי מומין קדושת * מזבח חלה עליהן (לולדה) [נ"ב ליידה מילה]
[לחלבה] לגיזה³⁰⁵
שם שורה לז-לט: דתנן אמר [רשום עליו קו] אשם * בן שנה והביא בן שנים (יצא בן שנה והביא בן שלש לא
* יצא) [נ"ב בן שנים והביא בן שנה כשר אלא שלא עלו לבעלים לשם חובה ר"ש א' כל עצמן אינו
קדוש]³⁰⁶
שם שורה מב-מד: אמ' רבי*רואה (אני) [רשום עליו קו ונדפס בצדו (ס"א) אין; ובכ"י מוסיף אני] את * דברי
רבי שמעון בפסח שְמא הקדיש [רשום עליו קו ונ"ב שמותר] פסח בא שלמים * ואיני [רשום עליו קו ונדפס
בצדו (ס"א) ולימא אין אני רואה] רואה את דברי ר"ש באשם שְמא הקדיש [רשום עליו קו ונ"ב שמותר]
אשם³⁰⁷
שם שורה מז: מהו כדן [רשום עליו קו ונ"ב מה פליגי]³⁰⁸
שם שורה מז: וההן אמר הקדיש גופו קדוּש [נ"ב כאן צ"ל מה שכתוב לקמן חברייא בשם ר' יוחנן כו' עד
מתניתין]³⁰⁹

שם ע"ד שורה ד: רב אמר * (דבר פֹדא) [נדפס בצדו, ס"א שבטא דכרכר] ביניהן³¹⁰
שם שורה טו: חֲברייא בשם רבי יוחנן [נ"ב שייך לעיל]³¹¹
שם שורה יט: (וקשיא בהדא) וכתב והעמיד³¹²
שם שורה כב: יצאת נקיבה בעוֹף [רשום עליו קו ונ"ב בעולה]³¹³

פרק חמישי

היא * בהמה למזבח היא, והגהות הגר"א שם: "ה"ג ע"ד דרבי בא קשיא בהמה לא למזבח היא המקדיש בהמ' למזבח אומר למזבח
ולמה סתם האיש הזה וכו' כצ"ל".
³⁰³ בדפוס ווין: "שפודן תמימין והוממו נמחק ונ"ב שהוממו ופדאן": שם [שלא במקומו]: "האיך חסר תיבת מעקר אי:": בדפוס
ווילנא: "ה"ג ר"ח בשם ר' אחא תיפתר שהוממו ופדאן. וה"פ...".
³⁰⁴ בדפוס ווין: "לאחר פדיונם חסר וצ"ל משא"כ בקדשי ב"ה": ושם בטקסט: "ר"ח בשם ר' יוסי קדשי בדק הבית שפדאן תמימי'
יצאו". בדפוס ווילנא: "ה"ג מתני' אמרה כן ולדן וחלבן אסור לאחר פדיונם משא"כ בקדשי ב"ה. ר' חזקי' וכו'. וכ"ה במשנה תמורה
(לא): ועי' בק"ע". ובטקסט שם כמו בוויין.
³⁰⁵ בדפוס ווין: "ועוד מן הדא עד שורה ל"ב בדק הבית נמחק ונ"ב תפתר בבעלי מומין קדושת כו': ". ושם בטקסט: "קדושת מזבח
חלה עליהן ליידה מילה לגיזה". בדפוס ווילנא בטקסט: "אין תימר לא יצאו לחולין היאך קדשי מזבח חלין על קדשי בדק הבית בעלי
מומין קדשי מזבח חלה עליהן ליידה מילה לגיזה", ובהגהות הגר"א: "צ"ל תיפתר לגיזה ולעבודה כו': ". צ"ע אם המלה "תפתר"
שייכת לתיבות "בבעלי מומין" כמו בדפוס ווין או לתיבות "לגיזה ולעבודה" כמו בדפוס ווילנא.
³⁰⁶ בדפוס ווין: "אמר אשם נמחק אמר: ". שם: "יצא בן שנה עד א"ר יוחנן נמחק ונ"ב בן שנים והביא בן שנה כשר אלא שלא עלו
לבעלים לשם חובה ר"ש אומר כל עצמן אינו קדוש א"ר יוחנן כו': ". כך הוא גם בדפוס ווילנא.
³⁰⁷ בדפוס ווין: "צ"ל אמר רבי אין רואה את: ". שם: "שמא הקדיש נמחק ונ"ב שמותר אשם בא כו': ". [חסר שתי הגהות שם].
בדפוס ווילנא בדפוס: "אמר ר' אני רואה את דברי ר"ש בפסח (שמא הקדיש) שהמותר פסח בא שלמים ולימא אין אני רואה דברי
ר"ש באשם (שמא הקדיש) שהמותר אשם בא עולה" [וצ"ע שלא תיקן הגהה הראשונה].
³⁰⁸ בדפוס ווין: "מהו כדן נמחק ונ"ב מה פליגי: ". בדפוס ווילנא: "צ"ל מה פליגי ההן אמר כו' כלומר באיזה סברא פליגי...".
³⁰⁹ ראה לקמן הערה 311. בדפוס ווילנא: "מימרא המתחלת חברייא בשם ר' יוחנן עד וקשיא בדא כתיב והעמיד והערך הכתובה
דף יג ע"א שייכא כאן כצ"ל".
³¹⁰ בדפוס ווין: "ר' פדאי נמחק: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "רב אמר שבטא דכרכר ביניהן".
³¹¹ בדפוס ווין: "חברייא עד מתניתן נמחק וצ"ל קודם ר' זעירא בשם ריש לקיש טעמא דר' יהושע כו': ". ראה לעיל הערה 309.
³¹² בדפוס ווין: "וקשיא בהדא כתוב נמחק: "[טעות היא כי המלה "כתב" לא נמחק ואדרבה הגר"א הוסיף "ו" היינו "וכתב"]. תיקון
זה לא מופיע כלל בדפוס ווילנא, וצ"ע.
³¹³ בדפוס בוויין בטקסט: "יצאת נקבה * בעוף", ובגליון: "ס"א לעולה". בדפוס ווילנא בטקסט: "יצאת נקבה (שבעוף) לעולה".

דף ה ע"ב שורה ד (אחר פירוש הרמב"ם) (הלכה א): ׀ [נ"ב תמן תנינן על כו' על הראשונים נאמר זצ"ל ועל האלה נאמר שר"י] מ"ד כשרי כל דור³¹⁴
שם שורה ו: (עליהן הוא אומר שם רשעים ירקב)³¹⁵
שם שורה טו: הסופר ׀ [נ"ב סופר] מה ת"ל³¹⁶

שם ע"ד שורה כב-כג (הלכה יא): מבפנים (ומרדן מבחוץ) [רשום עליו קו ונ"ב ואופין מבפנים] ולא היתה מתעפשת של אלו הן * מסיקין (מבפני ורודין מבפני) [נ"ב מבחוץ ואופין מבחוץ] והיתה מתעפשת³¹⁷

דף ט ע"א שורה מ (הלכה יד): העשיר משה (שנאמר) והביטו אחרי משה³¹⁸
שם שורה מד: מחמי [רשום עליו ב] צדיק' מיזכי [רשום עליו א]³¹⁹
שם שורה מה-מו: ארבעה חותמות וכו': (ואי כבן) ׀ [נ"ב ולבן] עזאי * חוטא דל למה היה [רשום עליו קו] מביא [נ"ב מפני שמביא]³²⁰

שם ע"ב שורה ז: ת"ל יעשה לשור האחד [נ"ב או לאיל] למה נאמר³²¹
שם שורה ט-יב: ת"ל או לאיל האחד או לשה ׀ [נ"ב בכשבים] (למ' נאמר * בין נסכי עגל ובין נסכי כבש לכך נחל' בין נסכי בן שנ' לנסכי * בן ב' ת"ל או לאיל האחד או לשה למה נאמר) שהיה בדיון * מצינו שחלק בין נסכי עגל [רשום עליו קו ונ"ב כבש] לנסכי [רשום עליו קו ונ"ב איל]³²²
שם שורה יד-טז: מצינו שחלק בין נסכי עגל [רשום עליו קו ונ"ב כבש] לנסכי * כבש [רשום עליו קו ונ"ב איל] לכך נחלק בין נסכי גדי לנסכי תיש ת"ל או בעזים * הקיש קטן לגדול [רשום עליו קו] שבעזים לגדול לקטן [רשום עליו קו] שבתיישים³²³
שם שורה ל (הלכה טז): אשרי נותן לדל אין כתיב כאן [רשום עליו קו] אלא אשרי³²⁴

שם ע"ג שורה כא-כו: (אמר רבי חייא * כן הוא מתניתא קדשי מזבח מוציאין את הראוי להן לקדשי * בדק הבית) אין קדשי בדק הבית מוצאים הראוי להן מקדשי * מזבח ׀ [נ"ב ולא קדשי בדק הבית מקדשי בד"ה]

³¹⁴ בדפוס ווין: קודם מ"ד כשרי חסר וצ"ל תמן תנינן על כו' על הראשונים נאמר זצ"ל ועל אלו נאמר שר"י מ"ד כו' כצ"ל: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג תמן תנינן על הראשונים נאמר זכר צדיק לברכה ועל אלו נאמר שם רשעי' ירקב מ"ד כשרי דור ודור בא למנות עליהן הוא אומר זצ"ל מ"ד מי שהיה באותו דור מנה מה שבדורו על מי נאמר זצ"ל על בן קטין וחביריו כצ"ל. והוא ביומא פ"ג גי' הספרים משובשת ועי' בס' ת"ח טעם מרווח ועיין בק"ע שהביא הגמרא דיומא שם: ".
³¹⁵ בדפוס ווין: "עליהם הוא אומר שר"י נמחק: ". ראה הערה הקודמת.

³¹⁶ בדפוס ווין: "הכהן הסופר מה ת"ל וצ"ל הסופר סופר מה ת"ל: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "הכהן הסופר מה ת"ל סופר". בהמשך יש הגהה בדפוס ווילנא: "צ"ל אנו אין לנו פה לאכול וכ"ה בעירובין...". הגהה זו לא נמצא אצלנו אלא כך הגירסא בטקסט בדפוס ברלין-פפד"א שלא כגירסת דפוס ווילנא, "ואנו אין לנו מה לאכול".

³¹⁷ בדפוס ווין: "ורודין מבחוץ נמחק ונ"ב ואופין מבפנים: ". שם: "מסיקין מבפנים: ורודין מבפנים נמחק ונ"ב מסיקין מבחוץ ואופין מבחוץ: ". בדפוס ווילנא כמו שתוקן ומוסיף: "וכ"ה בבלי שם... וגירסת הספרים משובש בתוספתא והכא נמי האי שבשתא כיון דעל על.

³¹⁸ בדפוס ווין: "שנאמר והביטו שנאמר נמחק: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "כתיב והביטו".

³¹⁹ בדפוס ווין: "מחמי צדיקי ומיזכי צ"ל מיזכי מחמי צדיקי: ". כן הוא גם בהעתק הגהות הגר"א המיוחס להגר"י משקלאוו. לא תוקן בדפוס ווילנא וצ"ע.

³²⁰ חסר בדפוס ווין. בדפוס ווילנא: "צ"ל ולבן עזאי חוטא דל למה מפני שמביא לוגו עמו ברם כרבנן וכו'. ועי' ק"ע שמפרש גם כן על דרך הגה"ה זו: ".
³²¹ בדפוס ווין: "לשור האחד חסר או לאיל: ". בדפוס ווילנא נמצא בטקסט אמנם הגירסא שם שונה.

³²² בדפוס ווין בטקסט: "ת"ל או לאיל האחד או לשה בכבשים למה נאמר] שהיה בדיון אם מצאנו שחלק בין נסכי איל ובין נסכי כבש כך נחלק". בדפוס ווילנא בטקסט: "ת"ל... בכבשים למה נאמר שהיה בדיון אם מצאנו שחלק בין נסכי כבש לנסכי איל לכך נחלק".
³²³ בדפוס ווין בטקסט: "אם מצינו שחלק בין נסכי איל לנסכי כבש כך נחלק בין נסכי גדי לנסכי תיש... הקיש קטן שבעזים לגדול שבתיישים". בדפוס ווילנא בטקסט: "אם מצאנו שחלק בין נסכי כבש לנסכי איל לכך נחלק... הקיש קטן שבעזים לגדול שבתיישים".

³²⁴ בדפוס ווין: "כאן נמחק: ". לא הוגה בדפוס ווילנא. בדפוס ווילנא יש הגהה נוספת מהגר"א שלא מופיעה אצלנו בכתב יד. שם בדף טו ע"א הלכה ד' בטקסט כתוב: "אמרין דשתן גבן" ובהגהות הגר"א שם: "ויש גורסין רשותא גבן ועוד חלופי גרסאות ועי' ביפ"מ סוף מס' פאה: ". אכן בדפוס ברלין-פפד"א הגירסא היא "למימר רשותא גבן" ובגליון: "ס"א רשיתא נ"א דשתון". נראה שמגיה ווילנא הגיהו כפי שתיקת הגר"א שלא הגיה כלום כאן.

והא תנינן כלי שנמצאו בו צורך לבדק הבית מניחין * אותו והשאר נמכרין ודמיהן נופלין (ללישכת) לבדק הבית * נמכרין [רשום עליו קו] אמר רבי חזקיה תני [רשום עליו קו ונ"ב כיני] מתניתן (א) ללישכת בדק הבית:³²⁵

פרק ששי

דף י ע"א שורה ט (אחר פירוש הרמב"ם): ואת אומרת [רשום עליו קו] ולא יראו החוצה ׀ נ"ב וכתוב ויהיו שם עד היום הזה] אלא גיראין³²⁶

שם שורה יח: שהיתה תורה [רשום עליו קו ונ"ב לחות] נתונה לתוכו³²⁷
שם שורה יט-כ: זה שהיה תורה [רשום עליו קו ונ"ב לוחות] בתוכו היה מונח באהל מועד (שנאמר * וארון ברית ה' ומשה לא משו מקרב המחנה)³²⁸

שם שורה כא-כב: היה נכנס ויוצא עמהן (פעמים * היה מתראה עמהן)³²⁹
שם שורה כז: יערים היה אלא ומאי עבדו ליה רבנן³³⁰

שם ע"ב שורה ב: סכך שהיה ׀ [נ"ב שלא] בקירוי³³¹
שם שורה יא: פיטום של שמן המשחה ׀ [נ"ב כיצד] ואתה קח לך³³²
שם שורה יד-טו: דברי רבי מאיר [רשום עליו קו] רבי * יהודה ׀ [נ"ב ר' יוסי] אומר שולקין³³³
שם שורה כז-כח: (מאי טעמא קום משחחו כי זה הוא זה טעון * משיחה ואין בנו טעון משיחה)³³⁴
שם שורה לה: אין מושחין מלך בן מלך אלא (מפני המחלוקת)³³⁵
שם שורה לט: ואין מלכי ישראל טעונין משיחה (אלא) יהואחז³³⁶

שם ע"ג שורה יג: ורוחבן ששה [רשום עליו קו ונ"ב שלשה] תן אורכו [רשום עליו קו ונ"ב רוחבן] של לוחות³³⁷

שם שורה יז-כ: (וארבע לוחות היו... אורכן ששה טפחים ורוחבו ו) תן רוחבן של * לוח' לרוחבו [רשום עליו קו ונ"ב לאורכו] של ארון³³⁸

³²⁵ בדפוס ווין: "הראוי להם מקדשי מזבח נ"ב ולא קדשי ב"ה מקדשי ב"ה": שם: "לישכ" ב"ה צ"ל לבדק הבית": ובטקסט שם: (אמר רבי חייא... לקדשי בדק הבית) אין קדשי בדק הבית... ודמיהן נופלין ללישכת בדק הבית אמר רבי חזקיה כיני מתניתא". בדפוס ווילנא: "ה"ג תנן התם קדשי מזבח מוציאין את הראוי להם מקדשי בד"ה אין קדשי בד"ה מוציאין את הראוי להן מקדשי מזבח ולא קדשי בדק הבית מקדשי ב"ה והא תנינן כלי שנמצאו בו וכו' (ובטקסט שם: "צורך לבדק הבית מניחין אותו והשאר נמכרין ודמיהן נופלין לבדק הבית"). א"ר חזקיה כיני מתני' ללישכת בד"ה ב"כ וכו' במתני' תמורה... וגו' הספרים חסרה ומשובשת":

³²⁶ בדפוס ווין: "ואת אמרת נמחק ונ"ב וכתוב ולא יראו החוצה וכתוב ויהיו שם עד היום הזה אלא כו'": בדפוס ווילנא: "ה"ג ויאריכו הבדים וגו' ולא יראו החוצה וכתוב ויהיו שם עד היום הזה. וכו' בתוספתא ועי' בפירוש הרא"פ":

³²⁷ בדפוס ווין: "תורה צ"ל לוחות": בדפוס ווילנא: "ה"ג אחד שהיו לוחות נתונות לתוכו ואחד שהיו שברי לוחות נתונות לתוכו זה שהיו לוחות כו' זה שהיו שברי לוחות נתונות לתוכו היה נכנס ויוצא עמהן ע"כ. ולא גרסינן ופעמי' שהי' מתראה עמהן ועי' בק"ע. וז"ל הרב בעל תקלין חדתינן...":

³²⁸ בדפוס ווין: "תורה צ"ל לוחות": שם: "שנאמר עד זה שהי' נמחק": ראה הערה הקודמת.

³²⁹ בדפוס ווין: "פעמים הי' מתראה עמהם נמחק": ראה הערה 327.

³³⁰ בדפוס ווין: "אלא מאי צ"ל ומאי": בדפוס ווילנא בטקסט: "והלא ארון ברקית יערים היה מה עבדון ליה רבנן".

³³¹ בדפוס ווין: "בקירוי צ"ל שלא בקירוי": בדפוס ווילנא: "שלא בקירוי גרסינן":

³³² בדפוס ווין: "של שמן המשחה חסר תיבת כיצד": בדפוס ווילנא: "ה"ג ונגנז פיטום של שמן המשחה כיצד וכו'". פי' וקאי אדלעיל...":

³³³ בדפוס ווין: "...צ"ל דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר": בדפוס ווילנא: "ה"ג דברי ר' יהודה ר' יוסי אומר וכו' וכ"ה בכריתות שם":

³³⁴ בדפוס ווין: "מא טעמא עד אבל כהן גדול נמחק": בדפוס ווילנא: "ה"ג מלך בן מלך אינו טעון משיחה אבל כהן גדול בן כ"ג אפילו עד י' דורות וכו'". ול"ג מאי טעמא...":

³³⁵ בדפוס ווין: "מפני המחלוקת נמחק": בדפוס ווילנא: "מלות מפני המחלוקת ל"ג":

³³⁶ בדפוס ווין: "אלא יהואחז תיבת אלא נמחק": בדפוס ווילנא: "אלא ל"ג":

³³⁷ בדפוס ווין: "ורחבן ששה צ"ל שלשה": שם: "תן ארכן צ"ל רחבן": בדפוס ווילנא: "ה"ג ארכן ששה טפחים ורחבן שלשה תן רחבן של לוחות לארכו של ארון וכו'". וה"ג בירושלמי...":

שם שורה כא: וטפחיים (לשלוט)³³⁹
 שם שורה כד: ר"י אומר ׀ [נ"ב אמת] הבנין ששה טפחים³⁴⁰
 שם שורה לו: אורכן ו' ורוחבן ו' ג [כאן הוסיף רבנו רגל לאות ו לעשותה ג]³⁴¹
 שם שורה לב: אצבע (ומחצה) לכתל(ים) מיכן ואצבע (ומחצה) לכתל(ים)³⁴²
 שם שורה לד-לו: (וארבע לוחות היו... והלוח' רחבן ו' ואורכן ו') תן אורכן³⁴³
 שם שורה לט-מ: לשלוט (מקום שס"ת מונח) כיצד עשה בצלאל את הארון * רבי (חנניה בן גמליאל) [נ"ב חנינא]³⁴⁴
 שם שורה מו-מז: (חנניה בן אחי רבי יהושע) [נ"ב ר' חנינא בן גמליאל] אומר ה' על לוח זה וה' על לוח זה (הה"ד ויכתבם על שני לוחות אבני) [נ"ב שנאמר ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים]³⁴⁵

שם ע"ד שורה ג: עשרת הדברים ׀ [נ"ב ויכתבם על שני לוחות האבנים]³⁴⁶
 שם שורה ה: שנאמר (ויכתבם על שני לוחות) [נ"ב וכתובים משני עבריהם]³⁴⁷
 שם שורה יג-יח: (אתיא כר' יהודה ולא אתיא * כר"מ מ"ט דר' יהודה לקוח את ספר התורה ושמתם אותו * מצד ארון ברית ה' וגו') [נ"ב כר"מ ניהא לר"י קשי' ס"ת היכן מנח ע"ד] על דעתיה דר' יהודה (ספר תורה היכא * הוה מנח) כמין גלוסקוס עשו לו מבחוץ והיה ספר תורה מונח * מבחוץ [רשום עליו קו] בתוכו ׀ [נ"ב כאן... מ"ט דר"י עד ע"ד] מאי טעמא דר"מ ונתת את הכפורת * על הארון מלמעלה וגומ' על דעתיה דר"מ [רשום עליו קו ונ"ב דר"י] אין מוקדם³⁴⁸
 שם שורה כב-כג: באש שחורה (היא מאש חצובה * נולדת מאש) מובללת מאש (נתונת מימינו של הב"ה) [נ"ב חצובה מאש נתונה באש] שנאמר³⁴⁹
 שם שורה לב (הלכה ג): כקני סולן [רשום עליו קו ונ"ב סילין]³⁵⁰
 שם שורה לג-לד: ממזבח הזהב לעזרה [רשום עליו קו ונ"ב למפתן הבית] כחוט של שתי (מעזרה למפתן * הבית) [נ"ב ממפתן הבית לעזרה] כחוט של ערב מיכן ואילך כפי הפך ׀ [נ"ב שנא] והנה מים מפכין³⁵¹

³³⁸ בדפוס ווין: "וארבע לוחות היו בו עד תן רחבן נמחק: ושם בטקסט: "תן רוחבן של לוחות לאורכו של ארון". בדפוס ווילנא: "מן וארבעה לוח' עד תן רוחבן נמחק: שם: צ"ל תן אורכן של לוחות לרוחבו של ארון וכו':". [צ"ע כי אצלנו הגר"א תיקן הפוך "תן רוחבן של לוחות לאורכו של ארון" וכך הוא גם בהעתק המיוחס להגר"א משקלאוין].
³³⁹ בדפוס ווין: "לשליט נמחק: לא הוגה בדפוס ווילנא ושם בטקסט: "וטפחיים לשלוט מקום", וצ"ע. אכן הוגה בהעתק המיוחס להגר"א משקלאוין.

³⁴⁰ בדפוס ווין: "הבנין – צ"ל אמת הבנין: וכך הוא בדפוס ווילנא בטקסט.
³⁴¹ חסר בדפוס ווין. בדפוס ווילנא: "צ"ל ורחבן שלשה טפחים וכו' גירסת הק"ע".
³⁴² לא תוקן בדפוס ווין. בדפוס ווילנא בטקסט: "אצבע לכותל מכאן ואצבע לכותל מכאן".
³⁴³ בדפוס ווין: "וארבע לוחות היו עד תן אורכן נמחק: בדפוס ווילנא [אות ד]: "מכאן עד תן רחבן כו' נמחק:".
³⁴⁴ בדפוס ווין: "מקום ס"ת מונח נמחק: שם: "ר' חנניא בן גמליאל נמחק וצ"ל ר' חנינא: בדפוס ווילנא בטקסט: "לשלוט כיצד עשה בצלאל", ובהגהות שם: "ר"ח בן גמליאל ל"ג. ונשתבש מסוגיא דלקמן והכא בר פלוגתיה ר"ש ב"ל והוא סתם ר"ח:".
³⁴⁵ בדפוס ווין: "חנניא בן אחי ר' יהושע נמחק ונ"ב ר' חנינא בן גמליאל: שם: "הדא דכתב ויכתבם על שני לוחות אבנים נמחק ונ"ב שנאמר ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברים: בדפוס ווילנא: "ר"ח בן גמליאל גרסינן דהא כאן בר פלוגתיה רשב"י: ה"ג ויכתוב על הלוחות את דברי הברית עשרת הדברי' כו'. ודריש עשרת... ופסוק הכתוב בספרי' שבוש הוא:".
³⁴⁶ בדפוס ווין: "עשרת הדברים חסר כאן ויכתוב על שני לוחות אבנים י' על כו':". בדפוס ווילנא: "ה"ג שנאמר ויגד לכם את ברייתו וכו' ויכתבם על שני לוחות האבנים. כי ממלת ויכתבם קא דריש י' על לוח...".

³⁴⁷ בדפוס ווין: "ויכתבם על שני לוחות נמחק ונ"ב וכתובים משני עבריהם: וכן בדפוס ווילנא.
³⁴⁸ בדפוס ווין: "אתי' כר' יהודה עד מאי טעמא דר' מאיר משובש וכצ"ל קמיה דר' פנחס כר' מאיר ניהא לר"י קשיא ס"ת היכן מנח על דעתיה דר"מ כמין גלוסקות עשו לו מבחוץ והי' ס"ת מונח בתוכו מאי טעמא דר"י לקוח את ספר התורה ושמתם אות' מצד ארון ברית ה' וגו' מ"ט דר"מ כו' כצ"ל: שם: "על דעתיה דר"מ צ"ל דר"י: ראה בהגהות הגר"א בדפוס ווילנא טז ע"ב, אותיות י, כ, ל שהן כמו שמופיעות אצלנו, ושם בסוף אות ל: "ועי' בספר תקלין חזתין ותמצא טעם לשבח לכל הגרסאות הנ"ל:".
³⁴⁹ בדפוס ווין: "היא מאש חצובה נולדת מאש נמחק: שם: "נתונה מימינו של הקב"ה נמחק ונ"ב חצוב' מאש נתונ' באש: בדפוס ווילנא: "ה"ה תורה שנתן הקב"ה למשה אש לבנה חרותה באש שחורה מובללת מאש חצובה באש נתונה באש שנאמר מימינו וכו':".
³⁵⁰ בדפוס ווין: "סולן צ"ל סילין: בדפוס ווילנא בטקסט: "סילין".

³⁵¹ בדפוס ווין: "מזבח הזהב לעזרה צ"ל למפתן הבית: שם: "מעזרה למפתן הבית נמחק וצ"ל ממפתן הבית לעזרה כחוט כו':". שם: "צ"ל שנאמר והנה מים מפכין: בדפוס ווילנא: "ה"ג ממזבח הזהב למפתן הבית החוט של שתי ממפתן הבית לעזרה כחוט של ערב מיכן ואילך כו' כצ"ל. דהכי כתיב בקראי... שם בטקסט: "כמפי הפך כתיב והנה מים מפכים".

שם שורה מב-מד: לשייטא שחונא ֹ [נ"ב שנא'] ופרש ידו * בקרבו כאשר יפרש השוחה לשחות (מאי מי שחו אמר) רבי * יוסי בר ביבין ֹ [נ"ב אמר מי שחו] מיא דמות מללין בעלמא (ד) כתיב ביום³⁵²

דף יא ע"א שורה ו: זה ימא של סיבוכה³⁵³

שם שורה יד: וימא של סיבכי כדי [נ"ב למה]³⁵⁴

שם שורה יט: אלא מקום הוה [רשום קו עליו ונ"ב הוא] (הגר"א תיקן את התיבה מ"היה" ל"הוה" אח"כ הוסיף בגליון הוא) ושמו לא³⁵⁵

שם שורה לג-לד: א"ר יוחנן תטרפיה מייציץ * עליה ותטרף מזונה³⁵⁶

שם ע"ב שורה ה: כסף הין [רשום עליו קו]³⁵⁷

שם שורה ו: לית כאן של כסף [רשום עליו קו ונ"ב שיש] מפני שהוא מרתיה [רשום עליו קו ונ"ב מקרר]³⁵⁸

שם שורה יב: ואפי' הוא פסול [רשום עליו קו ונ"ב כמה ימים]³⁵⁹

שם שורה כב: כולן (ראויין לשירו') [נ"ב לצפון]³⁶⁰

שם שורה כד: משוך מן * הקרן [רשום עליו קו ונדפס בצדו ס"א הכותל]³⁶¹

שם שורה כה: ומנורה כנגדו (ו) בדרום³⁶²

שם שורה כו-כז: היה באמצע (הבית חולק את הבית במחצה ולפנים) מושך * קימעה [רשום עליו קו] כלפי חוץ³⁶³

שם שורה מב-מד: מעשה במנורת ֹ [נ"ב מקדש שהיתה יתירה על מנורת] זהב [רשום עליו קו] שעשה משה במדבר * (והיתה יתירה) דינר זהב והכניסה לכור שמונים * פעמים ולא חסרה כלום ֹ [נ"ב בגימרא דידן הגירסא והעמידו על כיכר]³⁶⁴

שם ע"ג שורה ו (הלכה ו): הכהן [רשום עליו קו] חושש שמא דמי חטאות מתות³⁶⁵

שם שורה ז: ואי אמרי' ֹ [נ"ב ברירה] נברור³⁶⁶

שם שורה יג (הלכה ז): עצים (קרבן לרבות את העצים) ר' יהושע בן לוי³⁶⁷

³⁵² בדפוס ווין: "צ"ל שנאמר ופרש ידיו בקרבו כו: ". שם: "מאי מי שיחו אמר כל זה נמחק וצ"ל ר' יוסי בר' ביבון אמר מי שחו מיא כו: ". שם: "נ"ב דכתיב צ"ל כתיב: ". בדפוס ווילנא: "צ"ל שנא' ופרש ידיו כו: "צ"ל מאי מי שחו ר"י בר ביבין אמר מי שחו מיא דמתמללין בעלמא כצ"ל: "צ"ע שתיקן שלא כהגר"א].

³⁵³ בדפוס ווין: "צ"ל זה ימא של סיבוכה כו: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "זה ים של סמכו (סיבוכא)", שם כל הנוסח שונה מאצלנו.
³⁵⁴ בדפוס ווין: "כדי להרבות נמחק תיבת כדי ונ"ב למה: ". בדפוס ווילנא בטקסט: "למיתקן ימא דטבריא ימא [ד] דסמכו לרבות דגתם" ושם בהגהות הגר"א [אות ד]: "צ"ל ימא של סיבוכה: ", והוא לא מוגה על ידי הגר"א אצלנו אלא כך נוסח דפוס ברלין-פפד"א. בדפוס ווילנא חסר ההגהה "למה". אבל הוגה בעותק המיוחס להגר"א משקלאוו.

³⁵⁵ בדפוס ווין: "מקום ה" צ"ל מקום הוא: ". וכך הוא בטקסט בדפוס ווילנא.
³⁵⁶ בדפוס ווין: "אמר ר"י טרפי' כו' וטרף כו' כצ"ל: ". וכן מתוקן בהעתקה המיוחסת להגר"א משקלאוו. לא מתוקן בדפוס ווילנא,

וצ"ע.

³⁵⁷ בדפוס ווין: "של כסף היו נמחק היו: ". וכן ליתא בדפוס ווילנא בטקסט, ושם ב'נוסחת הבבלי: "כסף והיו ר"א כו: ".
³⁵⁸ בדפוס ווין: "צ"ל לית כאן של שיש מפני שהוא מקרר כצ"ל: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג לית כאן של שיש מפני שהוא מקרר וה"פ שהוא מפרש... ועי' בס' ת"ח שמאריך בפלפולו: ".
³⁵⁹ בדפוס ווין: "ואפילו הוא פסול צ"ל ואפילו כמה ימים: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג ואפי' הוא כמה ימים וז"ל של הרב בעל תקלין

חדתין וצ"ל לפי גי' רבינו...".

³⁶⁰ בדפוס ווין: "כולן ראויין לשירות נמחק לשירות ונ"ב לצפון: ". בדפוס ווילנא: "צ"ל כולהן לצפון ול"ג ראוייה לשירות: ".
³⁶¹ לא הוגה בדפוס ווין. בדפוס ווילנא בטקסט: "משוך מן הכותל", ושם ב'נוסחת הבבלי: "מן הקרן".

³⁶² וכך הוא בשני הדפוסים בטקסט.
³⁶³ לא הוגה בדפוס ווין. בדפוס ווילנא: "ה"ג ומזבח הזהב היה נתון באמצע מושך כלפי חוץ וכולן היו נתונים משליש הבית ולפנים

כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק. וכ"ה בתוספות... וגי' הספרים חולק את הבית שבוש הוא: ".
³⁶⁴ בדפוס ווין בטקסט: "א"ר יוסי בר יהודה מעשה במנורת [מקדש שהיתה יתירה על מנורה שעשה משה במדבר דינר זהב] והכניסו לכור שמונים פעמים ולא חסר כלום". ובהגהות שם: "ולא חסרה כלום נ"ב בגמ' דידן הג"י והעמידם על כיכר: ". בדפוס

ווילנא: "בגמ' דידן הג"י והעמידו על ככר ועי' בס' ת"ח טעם הגון על שלא הגיה הגאון בתוך הסוגיא כגי' הבבלי כדרכו בקדש: ".
שאר הגהת הגר"א חסר בדפוס ווילנא, וצ"ע.

³⁶⁵ בדפוס ווין: "ואין הכהן נמחק תיבת הכהן: ". בדפוס ווילנא: "ואין חושש ומלת כהן נמחק: ".
³⁶⁶ בדפוס ווין: "ואי אמרינן בררה נברר כצ"ל: ". בדפוס ווילנא: "ואי אמרי' ברירה נברור ד' זווי וכו' כצ"ל: ".
³⁶⁷

שם שורה יז: תני כן (אמה היסוד אמה סובב) אמה כרכוב³⁶⁸
שם שורה כא-כד (הלכה ח): כלום למדו לקומץ ○ [נ"ב מלחם הפנים] אלא ממנחת * חוטא [רשום עליו קו
ונדפס בצדו ס"א ממנחת כהנים אולם רבנו כתב בצד אלא ממנחה למדו] מה להלן קומץ החסר ○ פסול
[רשום עליו קו ונ"ב כשר] אף כאן קומץ החסר * (פסול) [רשום על גביו כשר] ○ [נ"ב אמר רבי יוסי
מילתא דרבי אילא אמרה הא דתני * מתנדב מנחה [רשום עליו קו ונדפס בצדו ס"א לבונה] מביאה קומצו של
כ"ג [רשום עליו קו ונ"ב כהן]³⁶⁹
שם שורה לב (הלכה י): חטאות ואשמות מנחות [רשום עליו קו] ועשירית האיפה³⁷⁰
שם שורה לד: שנא' ○ [נ"ב וכתוב] וככלותם הביאו³⁷¹
שם שורה לה: כלי שרת ○ [נ"ב וכתוב אך לא יעשו בבית ה' כו'] ר' שמואל ברכי נחמני³⁷²
שם שורה לז: נדבה אחת ○ [נ"ב מאי ככלותם לאחר שהותירו וקשיא ע"ד ר' ישמעל] [ל כתיב] שנאמר
[רשום עליו קו] ויאמר המלך³⁷³
שם שורה לח: ויקב חור בדלתו (והא) וכתוב ויאמר המלך³⁷⁴
שם שורה מ-מא: (רב הונא בשם ר' יוסי אך לא יעשה בית ה' ספות * כסף מזמרות וגו')³⁷⁵

פרק שביעי

דף יב ע"א שורה יג (אחר פירוש הרמב"ם): הפסולות ○ [נ"ב ואת האובדות] לא צריכה דלא בין קטרת
[רשום עליו קו ונ"ב קינין] לעצים ללבונה [רשום עליו קו ונ"ב בין לבונה] זהב³⁷⁶
שם ע"ב שורה ג (הלכה ג): היסח הדעת ○ [נ"ב פסול] וטעון עיבור צורה³⁷⁷
שם שורה ו: צורתה ○ [נ"ב לשרפה אין אתה יכול שמא לא נתקלקל צורתה] לפום כן³⁷⁸
שם שורה יח (הלכה ד): א"ל ○ [נ"ב לית] הדה היא [רשום עליו קו] דאמר רבי יוחנן³⁷⁹

³⁶⁷ בדפוס ווין: "קרוב לרבות עצים נמחק: ". בדפוס ווילנא: "מלות קרבן לרבות את העצי" ל"ג: ".
³⁶⁸ בדפוס ווין: "אמה היסוד ואמה סובב נמחק: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג אמה כרכוב אמה קרנות אמה מערכה כצ"ל. וז"ל בעל ת"ח
מין לא גרס אמה יסוד ואמה סובב וטעמו מסוגיא דזבחים...".
³⁶⁹ בדפוס ווין: "כלום למדו לקומץ מלחם הפנים כצ"ל: ". שם: "אלא ממנחת חוטא צ"ל ממנחה למדו: ". שם: "פסול צ"ל כשר: ".
שם: "קימוצי צ"ל קימוצה [והיא טעות גמורה – ד.ק.]: ". שם: "פסול צ"ל כשר: ". שם: "המתנדב מנחה צ"ל לבונה: ". שם: "של כהן
גדול צ"ל של כהן: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג א"ר אילא כלום למדו לקומץ מלחם הפנים אלא ממנחה למדו מה להלן קימוץ החסר כשר
אף כאן קימוץ החסר כשר כצ"ל. וה"פ... כ"ז הועתק מס' ת"ח ע"ש: ". ושם בטקסט: "המתנדב (מנחה) לבונה: ". ושוב בהגהות
הגר"א: "צ"ל מביאה בקומצו של כהן ול"ג כ"ג. ועי' תוס' מנחות... והב"ק ע' [והקה"ע] לא ראה דברי תוס' ונדחק מאוד לפרש כהן
גדול שבכהנים ועי' בספר ת"ח: ".
³⁷⁰ בדפוס ווין: "מנחות נמחק: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג חטאות ואשמות ועשירית האיפה כצ"ל: ".
³⁷¹ בדפוס ווין: "שנאמר נמחק ונ"ב וכתוב: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג כתיב וככלותם... כלי שרת וכתוב אך לא יעשה בבית ה' וכו'.
ר"ש בר נחמני... נדבה אחת לאחר שהותירו וקשיא על דר"י כתיב ויקח יהוידע הכהן ארון א' ויקב חור בדלתו ויתן אותו אצל
המזבח וגו' וכתוב ויאמר המלך יעשו ארון ה' ויתנהו בשער בית ה' חוצה רב הונא אמר מפני הטמא' כצ"ל. והשאר שבינתיים עד
סוף הפ' נמחק. וה"פ... ועי' בס' ת"ח ותמצא נועם: ". [ההגהה בסוף אינה מתאימה לנוסח ברלין-פפד"א והגר"א לא תיקנה שם,
וצ"ב.].
³⁷² בדפוס ווין: "כלי שרת נ"ב וכתוב אך לא יעשו בית ה' כו': ". ראה הערה הקודמת.
³⁷³ בדפוס ווין: "שנאמר תיבת שנאמר נמחק ונ"ב מאי ככלותם לאחר שהותירו וקשיא עדר"י כתיב ויאמר המלך כו' כצ"ל: ". ראה
הערה 371.
³⁷⁴ בדפוס ווין: "והא כתיב צ"ל וכתוב: ". ראה הערה 371.
³⁷⁵ בדפוס ווין: "רב הונא בשם כו' עד סוף הפרק נמחק: ". ראה הערה 371.
³⁷⁶ בדפוס ווין: "את הפסולת נ"ב ואת האובדות: ". שם: "בין קטורת צ"ל קינין: ". שם: "ללבונה צ"ל בין לבונה: ". בדפוס ווילנא:
"צ"ל את הפסולות ואת האובדות: שם: ה"ג ל"צ דלא בין קינין לעצים בין לבונה לזהב לכפורת כצ"ל: ". [יש הגהה שם יט ע"א אות
א, על הטקסט שם: "יפלו לנדבה (לא צורכה דלא מחצה למחצה יפלו לשקלים) אית דבעי", ובהגהות הגר"א: "השורה הנסגרת כאן
ל"ג לה ועיין בת"ח שהאריך מאוד והביא ראיו' נגד בעל ק"ע דל"ג לה: ". והוא לא נמצא בהגהות אצלנו כי כל הקטע היה חסר
בעותק שלפני הגר"א.
³⁷⁷ בדפוס ווין: "היסח הדעת פסל וטעון כו' כצ"ל: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג היסח הדעת פסול וטעון עיבור צורה. וה"פ...".
³⁷⁸ בדפוס ווין: "נתקלקלה צורתה נ"ב לשריפה אין אתה יכול שמא לא נתקלקל צורתה לפום כן כו' כצ"ל: ". וכך הוא בדפוס
ווילנא.

שם שורה יט: כן אמר רבי יוסי רבי [רשום עליו קו] ³⁸⁰
שם שורה לא: ונסבת ההוא תחותיה גינזי [רשום א על גבי אות ז] שטף ³⁸¹
שם שורה לג: [נקוניא כי קא] [נ"ב קנקנים] אישתכח ³⁸²
שם שורה נ-נג (הלכה ה): (רבי * הושיעא רבה אמר לבא בדמיהן שנו אמר ליה ר' יוחנן * אומרין לו לאדם
צא ומעל בקדשים אלא הולכין * בהן אחר הרוב אם רוב זכרים עולות

שם ע"ג שורה א-ב: אם רוב נקיבות זבחי שלמים) ואין השלמים באין בן הזכרים * ומן הנקיבות ׀ [נ"ב כאן
צ"ל ר' הושיעא רבה אמר לבא בדמיהן שנו] כיצד הוא עושה ³⁸³
שם שורה ג-ה: (אמר ר' זעירא כמה דאת אמר תמן תנאי ב"ד * על האובדות שיקריבו עולות כן את אתמ' אף
הכי תנאי * ב"ד האובדות שיקריבו עולות) ³⁸⁴
שם שורה ז: אין זה מזיד: ׀ [נ"ב כאן צ"ל מש"ל] [מה שנזכר לעיל] אר"י אומר לאדם צא ומעל כו' עד
ואין השלמים ואח"כ א"ר זעירא עד א"ר יוסי ³⁸⁵
שם שורה טו: מתניתא פליגא על ר' (שמעון בן לקיש) [נ"ב יוחנן] ³⁸⁶
שם שורה כ: עשירית האיפה ושברא [רשום עליו קו ונדפס בצדו ס"א ועובדה] ³⁸⁷
שם שורה כב: עבודתן כשירה [רשום עליו קו ונ"ב פסולה] רבי מונא ³⁸⁸
שם שורה כח-לב: ואחר כך מטגנה ׀ [נ"ב כאן צ"ל אתי אלן פלגותא כאלן פלגותא] * תופיני תאפנה נא
רבי אמר תופיני רבה [רשום עליו קו ונ"ב נאה] ר' דוסא ׀ [רשום עליו קו ונ"ב יוסי] אומר * תופיני גווי ׀
[רשום עליו קו ונ"ב רבה] (אתיון אילון פלגותא כאילון פלגותא) מ"ד * תופיני גווי [רשום עליו קו ונ"ב נא]
כמ"ד מטגנת ואחר כך אופה מאן דאמר תופיני * רבה [רשום עליו קו ונ"ב נאה] ³⁸⁹
שם שורה לג: שמת אלא [רשום עליו קו] אפילו נטמא ³⁹⁰

³⁷⁹ בדפוס ווין: "הדה היא צ"ל לית הדה": בדפוס ווילנא: "צ"ל לית הדה היא דא"ר יוחנן כו'. כלומר...". [לכאורה הגר"א השמיט את המלה "היא"].
³⁸⁰ בדפוס ווין: "אמר רבי יוסי רבי נמחק תיבת רבי": וכן הוא בדפוס ווילנא.
³⁸¹ בדפוס ווין: "גינזי צ"ל גינאי": בדפוס ווילנא בטקסט: "ההוא אחרנא גינאי שטף".
³⁸² בדפוס ווין: "נקוניא כי דעת קא נמחק ונ"ב קנקנים": וכך הוגה בהעתקה המיוחסת להגר"י משקלאוו. אבל בדפוס ווילנא בטקסט: "קיתרהון נקוניקה אשתכח" [לא הוגה כפי הגר"א].
³⁸³ בדפוס ווין: "ר' הושיע רבא אמר כו' עד ע"ב ואין השלמים באין נמחק": שם: "קודם כיתד הוא כו' נ"ב כאן משל ר' הושיע רבה אמר לבוא בדמיהן שנו": בדפוס ווילנא: "כל הפסקא נדפסת בחלוף גרסא' ומבולבלת מאוד וה"ג ואין השלמים באין מן הזכרים ומן הנקיבות ר' הושיעא רבה אמר לבא בדמיהן שנו כיצד הוא עושה מוציא לחולין וחוזר ועושה אותן עולות א"ר אסי לר' יעקב בר אבא ואין זה מזיד א"ל מכיון שתנאי ב"ד הוא אין זה מזיד א"ל ר' יוחנן אומרין לאדם צא ומעל בקדשים אלא הולכין בהן אחר הרוב אם רוב זכרים עולות אם רוב נקיבות זבחי שלמים א"ר זעירא כמה דאת אמר תמן תנאי ב"ד על האובדות שיקריבו עולות כן את אמר אף הכא תנאי ב"ד על האובדות שיקריבו עולות כצ"ל. ועי' בת"ח כי הוא מפ' גי' הגאון ז"ל".
³⁸⁴ בדפוס ווין: "אמר ר' זעירא עד א"ר אסי נמחק". ראה הערה הקודמת.
³⁸⁵ בדפוס ווין: "אין זה מזיד כאן צ"ל אמר ל' ר' יוחנן אומרין לאדם צא ומעל בקדשים... א"ר זעירא... שיקריבו עולות": ראה הערה ³⁸³.
³⁸⁶ בדפוס ווין: "ר"ש ב"ל צ"ל ר' יוחנן": בדפוס ווילנא: "צ"ל מתניתין פליגא על ר' יוחנן נמצאו וכו' ונ"ג גי' הק"ע":
³⁸⁷ בדפוס ווין: "ושיברא צ"ל ועובדה": בדפוס ווילנא: "צ"ל ועובדה בידו. וכ"ה בספרא...". ראה שם בהגהות הגר"א כ ע"ב אות ב על הגירסא שם: "פתר לה כר' ישמעאל", ובהגהות: "גירסת הגאון ז"ל פתר לה כר' ש ועי' מנחות". ואכן הגר"א לא הגיה כלום אצלנו אלא כך הוא נוסח הגמרא דפוס ברלין-פפד"א.
³⁸⁸ בדפוס ווין: "כשירה צ"ל פסולה": בדפוס ווילנא: "צ"ל עבודתן פסולה... ועי' בס' ת"ח כי הוא נותן טעם לשבח לגי' הגאון ז"ל".
³⁸⁹ בדפוס ווין: "ואח"כ מטגנה נ"ב כאן צ"ל אתי אילין פלוגתא כאילן פלוגתא": שם: "תופיני ריבה נמחק מילת ריבה ונ"ה נאה":
שם: "ר' דוסא צ"ל ר' יוסי": שם: "תופיני נוי נמחק ונ"ב ריבה": שם: "אתי אילן פלוגתא כאילן פלוגתא נמחק": שם: "נויי נמחק ונ"ב נא": שם: "ריבה נמחק ונ"ב נאה": בדפוס ווילנא: "חלוף גרסאות יש כאן וה"ג אתי אילין פלוגתא" כאילין פלוגתא' תופיני תאפנה נא ר' אומר תופיני נאה ר' יוסי רבה [נראה דטעות כאן והוסיף מלה "רבה" הבאה אח"כ – ד.ק.]. אומר תופיני רבה מ"ד תופיני נא כמ"ד מטגנה ואח"כ אופה מ"ד תופיני נאה כמ"ד אופה אותה ואח"כ מטגנה ועי' מנחות (ג) וברש"י מנחות שם מייית עוד לישנא אחרינא".
³⁹⁰ בדפוס ווין: "אלא נמחק": בדפוס ווילנא: "ה"ג לא סוף דבר... ול"ג אלא וז"ל הרב בעל ת"ח נראה טעם דמחק רבינו מלת אלא...".

שם שורה לח-מ: שנאמר חוק עולם (מי שהברית * כרותה לו) [נ"ב מי שלעולם] כליל תקטיר כליל להקטרה (הלכה ז: * מתניתין כהן גדול שמת) רבא בר ממל³⁹¹
שם שורה מא-מב: משל ציבור * [נ"ב דבר תורה] והכא אמר * (משל יורשין) [נ"ב מתנאי ב"ד] אמר חייא בר אבא לא [רשום עליו קן] יאות³⁹²
שם שורה מד-מה: (כיון דקא חזו דקא מידחקא לישכח) * הייתי אומר יגבו לה (משל יורשין כיון דחזו דפשעי בה) התקינו שתהא באה³⁹³
שם שורה מח: (או מחצה שחרית ומחצה בין הערבים)³⁹⁴

שם ע"ד שורה א: ובטלה בין הערבים * (הא פשיטא לך דכתב מנחת תמיד) [נ"ב הדר פשיטא ליה שלמה בשחרית שלמה בין הערבים ודא צריכה ליה]³⁹⁵
שם שורה ד-ז: אף הדא צריכא לה (שני קמציין מהו שני * קמציין בשחרית ושני קמצים בין הערבי' או) קומץ בשחרית * וקומץ בין הערבים * [נ"ב או חצי קומץ בשחרית וחצי קומץ בין הערביים] אמר רבי יוסי כלום למדו לקומץ לא * ממנחת חוטא [רשום עליו קן ונ"ב מלחם הפנים]³⁹⁶
שם שורה ט: לא מתמיד של הערבים [רשום עליו קן]³⁹⁷
שם שורה י: (ומה תמן צריכה ליה אף כאן צריכה ליה)³⁹⁸
שם שורה יז (הלכה ט): ועל קינים הפסולות * [נ"ב תמן תנינן מחצה על למחצה יפלו לגזול עולה]³⁹⁹

פרק שמיני

דף יג ע"ב שורה ב-ג (אחר פירוש הרמב"ם): היו נותרין * [נ"ב שם] (אריו' בירושלי') * והיו עולי רגלים [נ"ב א"ר יהושע בן בתירה מעשה היה נותרין ערודות באסטרטי' של מלך]⁴⁰⁰
שם שורה ד-ה: (ר"ש בר אבא בשם דר' * יוסי קצרן של נכרים היו שם)⁴⁰¹

³⁹¹ בדפוס ווין: "מי שהברית כרותה לו נמחק ונ"ב מי שלעולם כליל": שם: "הלכה ז' מתניתין כהן גדול שמת נמחק: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג שנאמר חק עולם משל עולם כליל תקטיר רבי בא בר ממל וכו' כצ"ל והשאר שבינתיים נמחק: ". נראה שלא נעתק כאן נכון, וצ"ל "מי שלעולם". וכך הוא גם בהעתקה המיוחסת להגר"י משקלאוו.
³⁹² בדפוס ווין: "משל יורשין צ"ל משל ציבור דבר תורה: [אכן בדפוס ווין כתוב "משל יורשין" אבל בדפוס ברלין-פפד"א כתוב "משל ציבור"] שם: "משל ציבור נמחק וצ"ל מתנאי ב"ד: ". שם: "לא נמחק: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג תמן הוא משל ציבור דבר תורה והכא אמר מתנאי ב"ד א"ר חייא בר אבא יאות הוא מקשה... באה משל ציבור הייתי אומר יגבו לה התקינו שתהא באה מתרומת הלשכה כצ"ל. וה"פ...".
³⁹³ בדפוס ווין: "כיון דקא חזו דקא מידחקי לישכח כל זה נמחק: " שם: "משל יורשין כיון דחזו דפשעי בה כ"ז נמחק: ". ראה הערה הקודמת.

³⁹⁴ בדפוס ווין: "או מחצה שחרית ומחצה בין הערבים כ"ז נמחק: ". בדפוס ווילנא: "מכאן עד הפסק ר"ש בר נחמן וכו' מבולבלת מאוד וגיל' הגאון ז"ל מלובנת מחזורת. וה"ג ר' אסי א"ר יוחנן בעי מה שלימה בשחרית ושלימה בין הערבים או שלימה שחרית ובטלה בין הערבים הדר פשיטא ליה שלימה בשחרית שלימה בין הערבים ודא צריכא ליה שלשת לוגין מהו... אמר רבי חזקיה אף הדא צריכה ליה קומץ בשחרית וקומץ בין הערבים או חצי קומץ בשחרית וחצי קומץ בין הערבים א"ר יוסי כלום למדו לקומץ לא מלחם הפנים מה להלן שני קמצים... לא מתמיד מה להלן שלשת לוגין אף כאן ג' לוגין כצ"ל. ותיב' מה תמן צריכא ליה אף כאן צריכא ליה שלא יהי' וכו'. נמחק: ".
³⁹⁵ בדפוס ווין: "הא פשיטא לך דכתבי דכתבי מנחת תמיד נמחק ונ"ב הדר פשיטא לי' שלימה בשחרית ושלימה בין הערבים ודא צריכה ליה: ". ראה הערה הקודמת.

³⁹⁶ בדפוס ווין: "שני קומציין מהו... או כ"ז נמחק: " שם: "הערבים נ"ב או חצי קומץ בשחרית וחצי קומץ בין הערבים: ". חסר שם התיקון של "מלחם הפנים". ראה הערה 394.
³⁹⁷ בדפוס ווין: "של הערבים נמחק: ". ראה הערה 394.
³⁹⁸ בדפוס ווין: "ומה תמן צריכה ליה אף כאן צריכה ליה כ"ז נמחק: ". ראה הערה 394.
³⁹⁹ בדפוס ווין: "ועל קינים הפסולות נ"ב תמן תנינן מחצ' על מחצה יפול לגזולי עולה האשה כו': ". בדפוס ווילנא: "חסר כאן תמן תנינן מחצה למחצה יפלו לגזולי עולה האשה הזאת וכו': ".
⁴⁰⁰ בדפוס ווין: "לאריות בירושלים נמחק ונ"ב שם: " שם: "היו עולי כו' נ"ב אמר ר' יהושע בן בתירה מעשה ה' נותרין ערודות באסטרטיא של מלך והי' עולי כו': ". בדפוס ווילנא: "ה"ג א"ר חנינא ערודות היו נותרין שם אריב"ל מעשה היו נותרין ערודות באסטרטיא של מלך והיו עולי רגלים משתקעין בדם עד וכו'. כצ"ל: ".
⁴⁰¹ בדפוס ווין: "ר"ש עד ר' סימון נמחק: ". בדפוס ווילנא הוא בסוגריים בתוך הטקסט.

שם שורה כט-לא (הלכה ב): והטהורין [רשום עליו ב] מהלכין מן הסתם והטמאים [רשום עליו א] אומרין להן * פרושו ובשעת הרגל טהורין מהלכין שיבולת והטמאין * מהלכין מן הצד * והטהורי' [בגליון: ס"א וטמאים (רשום עליו קו)] מהלכין מן סתם * וטמאים [בגליון: ס"א וטהורים] (רשום עליו קו) אומרים להן פרושו.⁴⁰²

שם ע"ג שורה טו-יז (הלכה ד): מעשה רוקם ארי מכאן * [נדפס צדו (ס"א ארי) ונ"ב וחלק] מכאן מעש' * חושב ארי מכאן וחלק [רשום עליו קו ונ"ב וארי] מכאן ואחרנא אמר מעשה רוקם * ארי מכאן וחלק [רשום עליו קו ונ"ב וארי] מכאן.⁴⁰³

שם ע"ד שורה ה (הלכה ו): מצורע (משתלחין חוץ) [נ"ב אין מביאין לג' מחנות]⁴⁰⁴
שם שורה יא-יב (הלכה ז): (כיצד הוא * עוש' שוחט מוספי שבת ואומ' עליהן שיר ראש חדש) ברם⁴⁰⁵
שם שורה יד: קודם את חבירו: ׀ [נ"ב כאן צ"ל כיצד כו' עד ברם]⁴⁰⁶
שם שורה יט-כ: ואין מחרימין (ואין * מגביהין תרומות ומעשרות) בזמן הזה⁴⁰⁷
שם שורה כא: או החרים (או הגביה)⁴⁰⁸
שם שורה כז-לא: תמן (לכך אין מקדישין לכתחילה... ואם הקדיש קדוש) [נ"ב אין מקדש] ויניח עד שיבנה בית * המקדש שמא יבנה הבית כבראשונה [רשום עליו קו ונ"ב בראשון] ותתרם תרומה⁴⁰⁹

⁴⁰² בדפוס ווין חסר כל התיקון כאן. בדפוס ווילנא: "ה"ג הטמאים מהלכין מן סתם והטהורים אומרים להן פרושו ובשעת הרגל טהורין מהלכין שיבולת והטמאין מהלכין מן הצד וטהורין מהלכין מן סתם והטמאים אומרים להם פרישו כצ"ל וה"פ... וגירסא זו כגירסת הרמב"ם בפירושו".

⁴⁰³ בדפוס ווין: "ס"א וארי נמחק ונ"ב וחלק: [חסר שם שאר תיקוני הגר"א]. בדפוס ווילנא: "ה"ג חד אמר מעשה רוקם ארי מכאן וחלק מכאן מעשה חושב ארי מכאן וארי מכאן ואחרנא אמר מעשה רוקם ארי מכאן וארי מכאן מעשה חושב ארי מכאן ונשר מכאן. כצ"ל:".

⁴⁰⁴ בדפוס ווין: "משתלחין חוץ נמחק ונ"ב אין מביאין: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג מאכלו ומשקו של מצורע אין מביאין לג' מחנות. וה"פ...".

⁴⁰⁵ בדפוס ווין: "כיצד כו' עד ברם הכא נמחק: ". בדפוס ווילנא: "מן כיצד הוא עושה וכו' עד ברם הכא ל"ג כאן רק לקמן קודם הפסקת שקלים ובכורים וכו':".

⁴⁰⁶ בדפוס ווין: "את חבירו נ"ב כאן צ"ל כיצד הוא עושה עד ברם הכא: ". ראה הערה הקודמת.

⁴⁰⁷ בדפוס ווין: "ואין מגביהין תרומות ומעשרות נמחק: ". וכך הוא בדפוס ווילנא.

⁴⁰⁸ בדפוס ווין: "או הגביה נמחק: ". וכך הוא בדפוס ווילנא.

⁴⁰⁹ בדפוס ווין: "לכן אין מקדישין לכתחילה עד ויניח כ"ז נמחק ונ"ב אין מקדש ויניח עד שיבנה כו': ". שם: כבראשונה נמח' ונ"ב בראשון: ". בדפוס ווילנא: "ה"ג א"ל תמן אין מקדש ויניח עד שיבנה ביה"מ שמא יבנה הבית בראשון ותתרם תרומת הלשכ'... כצ"ל והשאר שבינתי' נמחק וה"פ... וגירסת הספרים משובשים והקדשות אחרים מאן דכר שמיהו הכא: ".

ראשון ירושלמי שקלים ג

אין מקבלין מהו לא דבר מסוים ולא דבר שאינו מסוים לבסוף מקבלין מהו דבר שאינו מסוים דבר המסוים אין מקבלין מהו [רשב"ל אומר בין בתחילה בין בסוף אין כלל מקבלין מהם דבר מסוים ולא דבר שאינו מסוים] שתינתן פליגא על רבי יוחנן *אחתי אין מקבלין מהו הקדש ועדכר לבדק היתר [דבר לר"ש בין בתחילה בין בסוף ועבד דבר שאינו מסוים] פתר לה במסוים שאפילו מעותיו וילוכים לים המלח [ר"ש בן לקיש אחר בין בתחילה בין בסוף אין מקבלין מהו לא דבר המסוים ולא דבר שאינו מסוים] מתניתא פליגא על ר"ש בן לקיש דתני עולה שזורין ונידר *פתר לה עולה ניהא שזורין עולה ונידר עולה כשאר ישראלי הרי עלי עולה ושמן זבדי ואמר מה שאמר זה עלילא הכי *עמא נסכים ולא כלי שרת אינומותר נכריס נמצא במאי דבר שאינו מסוים התיב רבי יוסף ברבי *הוה ואניא שערין ורבינן לא לבדק היתר אביי דבין דתא דאמר תמן לשמי מיתבין ומאליהן באין לבדק היתר כזאת אמר אף הכא לשמי ניתבין ומאליהן הוה באין כללי שרת מה את עביד ליה *ר"ש בן לקיש פתר לה *לא לכם ולגו לבגור ביה תא אחיה *הוה חוקר א"י סמוך שער מעתה אין מקבלין מהו לא לאמת חמים לא לרומח חזיר ומגדלתיה על שום שנאמר *ולכם אין חלק וזקוק וזכור בירושלם : **הלכה י :** אלו חייבין בקלפין *תני אלו חייבין בקלפין אחר *מאי אומר שני קלפין מתניתא דר"מ דאמר ר"מ אע"פ שאין שקל חורה קרבו חורה *הבבלי *מ"ה שקלו שלם שווא *מסור מהקלפין אמר ר"מ כמין וכי *דאמר רבי מאיר אומר כשם ששקלו חורה כך קלפונא חורה *דאמר רבי כמין סמכע של אש חוציא חקבב מתחת כסא הכבוד שלו ודראה לו למשרה אביר לו *הוה יתנוכיה יתני : **הלכה יא :** הנותן סלע שמוטל ונוטל שקל : כלה דר"מ היא דאמר ר"מ אחד שקל שווא נותן ואחר שקל שווא נטל ורב אמר דברי הכל היא אבדי *שקל : שווא נותן ואחר שקל שווא נטל *אחד דרבי תורה עתי *רב קליבנות הן אחא רבי יתמה ורב שמואל כרבי יצחק בשם רב שלשה קליבנות הן אחד שקל שווא נותן ואחר שקל שווא נטל אחד דרבי תורה השוקל עלי *רב אמר ר"א הן שחלים גריים כנגד תישיש כתישיש כנגד גריים אבל אם חלקו גריים כנגד גריים *תישיש כתישיש כנגד גריים חלקו משעה ראשונה *ורבי יוחנן אפי' חלקו גריים כנגד גריים *תישיש כנגד תישיש כקדושת הן דתנן חלקיה שניהן לו במתנה פטור ממעשר בחמרה : **הלכה יב :** האתחא שומעין שחייבין בקלפין פטור ממעשר בחמרה כשהלקו וחזרו ונטלתו שחייבין בכעשר בחמרה ופטורים מהקלפין כשאר לקחין ר' הוקיע ור' ירמיה בעי למה לית אחר אומר פעמים שחייבין בזה וכו' ופעמים שפטורים מה וכו' הייך עבידא חלקא את הכהנא ואחר כך חלקו את הנכסים *חייבין בזה וכו' חלקי ס"א פטורים את הנכסים ואחר כך חלקו את הכהנא *פטורין מזה ומה ס"א פטורים אמר רב מצי הא דתא אמת עד שלא היתה בחמרה ובאבל היתה בחמרה וב הן עשור *נכנסין באמר ר' אבין ס"א עיקר א"ר

Tom. 4.

סיכום

אחר עברי על כל ההגהות הנמצאים בכרך תלמוד זה, רואים איפוא שמדפיסי ווין לא הדפיסו אלא כפי שהועתק להם על ידי יורשי הגר"א. ואכן דייקו ברוב המקומות ואפילו במסכת שקלים כפי ראות עיני. אכן מדפיסי ווילנא שהיו לפנייהם הגמרות עצמן שהוגהו בעצם כתב יד קדשו של הגר"א, והשכירו תלמידי חכמים לעשות את מלאכת השמים, דייקו עוד יותר בהעתקתן, ואף הוסיפו ביאורים ומראי מקומות לדברי קדושו של הגר"א. אכן לפעמים השמיטו הגהות, ובכל מקום שהשמיטו יש לעיין היטב מה היתה כוונתם אם בשוגג או במכוון. כמו כן רואים שבכמה מקומות הסתמכו על הטקסט של דפוס ברלין-פפד"א איפה שהגר"א לא הגיה וייחסו את הגירסא לגר"א היות שלא שינה אותה. אחרי כל זה, רואים איפוא שהכרך שלפנינו הוא זה שהיה לפני מדפיסי ווילנא וממנו עשו עבודתם נאמנה ברוב המקומות.

על כל זה באתי עה"ח
היום יום א' י"ב אלול תשע"א לפ"ק
דוד קמנצקי
פיעה"ק ירושלים